

PEL

A

PÉCSI PÜSPÖKI

HITTUDOMÁNYI
INTÉZET

ÉVKÖNYVE

AZ

1901-1902

TANÉVRÓL

Közl.

az igazgató.

A PÉCSI

PÜSPÖKI HITTUDOMÁNYI INTÉZET

ÉVKÖNYVE

1901—1902-iki tanévről.

KÖZLI:

AZ IGAZGATÓ.

I. ÉVFOLYAM.

PÉCSETT.

PÜSPÖKI LYCEUMI NYOMDA (MADARÁSZ BÉLA.)

1902.

Korunk és a theologia.

Nálunk ezúttal van legelőször alkalma és szerenésje a theológiának ezen az úton korunk gyermekeivel szóba állhatni. Mi kapva kapunk a jó alkalmon, mert úgy érezzük, hogy nagyon sok mondani valónk lesz; mert él lelkünkben a meggyőződés, hogy egyházunk és hazánk jól felfogott érdekében meg kell nekünk egymást értenünk előbb-utóbb; mert őszintén szeretjük korunkat fogyatkozásai, hibái mellett is, nagy alkotásaiban és nemes törekvéseiben; mert szívünk minden dobbanásával, a krisztusi egyházé, a mely tanaival és intézményeivel üdvözíti az egyént és boldogítja a nemzeteket.

Szinte reszket a toll kezemben a kítűzött czél nagyságára gondolva Seregestül tolnak lelkem elé a megbeszélésre annyira érdemes tételek. Igazán nehéz lenne a választás a richesse ezen embarras-jában De mert én ezúttal lelkem lelkéből akarok egy-két gondolatot megpendíteni, egyszerű, természetes, mesterkéletlen maradok a kérdés megválasztásában is, és először szólván ezen a módon nálunk korunkhoz a theologia, maga ez az alkalom szabja meg tárgyamat.

Az itt a kapitális kérdés mindenekelőtt, vajjon korunk és a theologia a maguk elveivel és törekvéseivel megállhatnak-e egymás mellett békességben, működhetnek-e vállalva nemzetünk közjában, vagy arra a kikerülhetetlen sorsra vannak kárhozthatva, hogy kibékíthetetlen, belső ellenmondás következtében, szakadatlannul küzködjenek egymás ellen, siralmas látványosság gyanánt a szemlélőnek.

Figyeljük hát meg gondosan korunk szívének lüktetését. Mit szeret a modern ember; micsoda irányeszmék szolgálatába sze-

gödött a 19. század; micsoda jellegzetes törekvések ütnek megkülönböztető bélyeget napjainkra? . . .

Korunk eszményi törekvéseinek legfőbb tárgyai: a haladás a tudományban, a szabadságban, a társadalmi igazságban, a közgazdaságban.

Knowledge is power, A tudomány hatalom, mondja a leggyakorlatiasabb nemzet fia Bacon, és a művelődés története alig mutathat fel korszakot, a mely jobban megbecsülte volna a tudományt, teljesebben lett volna befolyása alatt, mint ezt napjainkban tapasztaltuk.

A szabadság, az egyéni függetlenség, a személyi érték érvényesülésének előmozdítása, a nagy francia forradalom óta vulkánikus kitörések vagy egyenletesen haladó mozgás révén egyre jobban és jobban foglal tért.

Haladni mindenki akar napjainkban. Ez az idők jele; a leggyegetesebben elfogadott jelszó; önnemesítő oklevél; önrzetünk mérő vesszője: önmegelégedésünknek magikus eszköze; a társadalom összes sebeire panacea, elannyira, hogy szinte infamis lett minden konzervatív, majdnem tekintet nélkül arra, hogy mit akar konzerválni.

A társadalmi igazságosságra való törekvés a polgári jogok területéről a vagyon- és jövedelemelosztására lépven át közgazdasági értelemben, ma még csecsemő korát éli (különösen hazánkban), de egyetemes kihatásában tekintve óriásnak ígérkezik, amely esetleg itt ott magára ránthatja Sámsonként a mai társadalmi constructio oszlopait.

Ez nézetünk szerint korunk nemesebb törekvéseinek physiologiája és physiognomiája. Tekintsünk elfogultság nélkül szemei közé és vizsgáljuk meg röviden és egyszerűen: fél az egyház a tudományok fejlődésétől, ellensége a szabadság terjedésének, anathémát mond a haladásra, van érzéke a társadalmi igazságosság iránt: szóval, vajjon bele illik-e a theologia korunk irány eszméinek keretei közé? . . .

I.

A tudomány biztosan megállapított tételei — legalább is még mindeddig, napjainkig — nincsenek ellentétben a pozitív kereszténységnek, a katolikus hittudománynak elfogadott tanításával, megállapított dogmáival. Az ellenmondás látszata sok eset-

ben fenforog, de forrását a tájékozatlanság —, a rosszakaratban leli csak.

Nem tudják minden esetben kellő szabatosággal egymástól megkülönböztetni a tudomány elméleteit, feltevéseit (theo:iait, hypothesiseit), szubjectiv jellegű tételeit a szó szoros értelmében veendő objectiv értékű igazságtól, a tudomány szabatosan, módszeresen, rendszeresen megállapított, bevitott tételeitől.

Aztán viszont többen, tudósok és hívő keresztények egyaránt, néha papok is, nem tudják tüzetesen megállapítani, hogy mi a dogma, a szó theologiai értelmében véve, s hogy nem a hittudományos bizonyosságnak vagy valószínűségnek alantabb, tehát nem dogmatikus, fokozatába sorolandó-e valamely tétel igazsága. Hiszen a tévedéstől való mentesség Krisztus egyházában csak a kinyilatkoztatott *hit-erkölcsi* igazságokra vonatkozik, nem bármely tudományos természetű kérdésre; dogmává nem lehet, átlag szólva, a Szentírás szövege sem, csak a tanító hivatal formulázása révén és még a hiterkölcsei tartalmu szövegeket sem értelmezték mind, egyéb szövegeket soha sem fog értelmezni az egyház, hiszen illetékességének keretein kívül esik az, és a hittudomány tanítása, hogy ilyen szövegek értelmezésére a tudomány, archaeologia, történelem, földrajz, biologia, geologia stb. vannak hivatva természet-zerüleg.

De hogyan is mondhatna önmagának ellen, a végtelen bölcseségű Istenség, a Igazság az igazságnak, minthogy a természet s az ember összes lényeges törvényeivel éppen úgy könyve az Úr Istennek mint a Szentírás, és egymástól a megírás módjára nézve különböznek! Hányszor örvendtek már az egyház tudós elenségei elhamarkodva az egyház tanításának csufos kudarczán, míg a tüzetes vizsgálat csakhamar kimutatta, hogy „ábrándozás az élet megrontója”, és hogy nem lehet elég óvatos a tudomány az egyházzal szemben, mivelhogy Krisztus Urunk mondotta: *Ég és föld elmulnak, de az én szavaim el nem mulnak*. Különben is, csak nem lehet azzal az izetlen követeléssel fellépni, hogy Mózes vagy az evangelisták a 20. század tudományos műszavaival oktassanak ki bennünket astronomiára, geológiára, anthropológiára vagy nemzetgazdaságra? Hiszen nekik az volt a feladatuk, küldetésük hogy dogmatikát, etikát írjanak, azt is csak főbb vonásaiban és nem tudományos rendsze-

reiben, noha mellesleg a szent könyvekben sok egyéb megbeszélhetetlen dolgot is találhatni, a többi között egy eléggé nem bámulható, mert istenileg sugalmazott előszót korunk első lálványához, a természettudományokhoz. Sohasem olvastatok még arról, hogy egyházunk kebelében, az orthodoxia legkisebb sérelme nélkül, az ilyen tisztán tudományos jelegű szövegek hányféle magyarázatnak képezik tárgyát, hiszen írva vagyok (Eccle. 3, 11): *Mundum tradidit disputationi eorum*. E világot vetekedésük alá adta, a nélkül, hogy az ember kitanulhatná a művet, melyet Isten művel kezdettől végig

Az emberek annyit harszoltak s harszolnak Isten és tanítása ellen, hogy köteteket kellene összeírnom, ha fel akarnám tüntetni ama látszólagos ellenmondások szinte szakadatlan sorozatát, amelyet a tudomány a teológiának szemére hányt. Erre itt nem vállalkozhatom. De tételem illusztrálása végett felemlitek egy-két példát, s mert nagyralátó korunkat éppen a természettudományok vívmányai kábitották el leginkább, ennek az akadémikusokdásaira leszek különös tekintettel.

Itt van mindjárt a korunk tudományának legnagyobb diadala, az evolutio hypothesis, mint részletes tételek összessége a biológiában.

Linné alapelvével szemben: *Tot numeramus species, quot ab initio creavit infinitum Ens* — Annyi fajt számlálunk amennyit eredetileg a végtelen Lény teremtett — már 1809-ben tudományos rendszerrel vitatta *Lamarck* (Philosophie zoologique) a fajok transformismusát, átalakulását. *Darwin* Lamarck alap gondolatát elfogadva, különösen a natural selection, a struggle for life (természeti kiválás, a létért való küzdelem) és az átöröklés tényezőire támaszkodva rengeteg számu példával illusztrálta elméletét a 19. század közepén különösen a fajok eredetéről és az ember származásáról írt főbb munkáiban. A tudományok története nem mutat fel irány eszmét, amely hatásában versenyezhetne ezen alap gondolatnak a saját korára gyakorolt befolyásával. A biologia Copernicus (Margó), a tudományok Messiasa (Ch. Martins), a modern kor evangélistája (Renan) elnevezésekkel tömjéneztek Darvinnak és Huxley meg volt győződve, hogy Newton Princiá-ja óta olyan könyvet nem adott író az emberiség kezébe, mint a „A fajok eredete.“

Egy újabb világnézet pirkadó hajnalát üdvözölte az intelligencia az evolutio elméletében. A theologusok közül is többen megrezzentek első pillanatra, nem egy kezdte vitatni közülök, hogy nem ütközik dogmába a feltevés, miszerint az ember testére nézve valamely ősvilági keskeny orru majomtól keletkeznek, Isten közvetlen teremtését pedig csak kizárólag a lélek számára kénytet bennünket fentartatani a Genesis elbeszélése. A természettudósok gúnyos mosolylyal, előkelő fölényvel nézték, vagy ignorálták ki a theologia védekezését, meggyőződéssel rángatták fölötté a lélekharangot és sokan voltak abban anézetben, hogy évezredekre menő jó szolgálatai daczára sem méltó a tisztességes eltemetésre.

Fél század szorgalmas kutatása azonban nagy világosságot vetett a vitatott kérdésre.

Kétségtelen, hogy az evolutio mellett látszik harszolni több geologiai palaeontologiai, geographiai tényadat, felzabrtok mellett érekek a physiologiából, a morphologiából, az embriogenesből (állítólagos párhuzam az ontogenesis és a phylogenesis között), sőt a böleselet, a hittudomány, a kinyilatkoztatás sem idegenkedik tőle általában szólva, különösen ha az emberre nem terjesztik ki az elméletet, amint eleinte maga Darwin sem merte azt tenni nyilvánosan.

De viszont az is bizonyos, hogy az exact tudomány, az őslénytanból és a földtanból olyan tényeket állapított meg, amelyek halomra döntik a tudomány e legújabb legendáját, korunk tudományos babonáságának e magasra helyezett bálványá cseréplábakon állónak bizonyul, ha elfogulatlan elemzésnek veti alá tételeit a pozitív tudomány, amelyet nagyon szükséges még napjainkban is jól megkülönböztetni az ideális, a képzelődő tudománytól; mert más a varietas, más a species, a mesterséges kiválasztás nem egyenértékű analogonja a természeti kiválásnak, a járulékos változások összege sem hozhat létre új fajt, nemet stb. a létért való küzdelem nem tekinthető új szervek keletkezésének kielégítő oka gyanánt, a természetben mutatkozó metamorphosisek és csökevényes képződmények (rudimentalis organumok), nem használhatók ki az elmélet érdekében stb.

Összegezzünk: A tudomány azt mondja, hogy a fajok keletkezésének evolutionistikus magyarázata, alkalmazva a növényi és állati fajok eredetére, nagyon valószínűtlen hypothesis.

És ha az ember keletkezésére alkalmazzuk? Teljesen téves somatológiai és különösen pszichológiai szempontból, a mint azt néhány évvel ezelőtt egyik munkámban (Darwin állatpsychológiája), úgy gondolom elfogadhatólag, én is kimutattam. Ugyancsak ide vág még néhány más dolgozatomban is: Darwin irodalmi hatása, Az erkölcs mint fegyver a létért való küzdelemben, Állatidomítás, Nyelvbölcseleti kérdések.

És a theologia mint ilyen mit szól az evolutio feltevéséhez?

A szentírásban egyetlen határozott szó sines, amely kárhözhatná a kifejlődés elméletét vonatkozással a növényi és állati fajok keletkezésére. Az egyház e tekintetben nem tanít semmit sem; a kérdés nem hit-erkölcsi természetű; az egyház a kérdés megoldását rábizza a tudományra, neki ez közömbös. A Genesis szavait: Juxta genus suum, secundum speciem suam a hittudósok különböző, sőt ellentétes módon magyarázták, hogy azok: a) ellenkeznek a transzformizmussal, hogy b) nem ellenkeznek vele, sőt c) kedvezők neki, ha közvetett teremtésre, a fajok másodrendű okok által eszközölt folytatólagos létrehozására gondolunk tekintettel arra, hogy a geologia tanúsága szerint különböző időközökben más és más flóra és fauna tűnnek fel, hogy d) sem kedvezők sem kedvezőtlenek, minthogy a genus és species alatt nem növény- és állattani műszavakat kell értenünk. *In dubiis libertas*. Bölcseleti okoknál fogva több keresztény theologus nagy rokonszenvvel fogadja az evolutio elméletét, és ebben őket orthodoxiájuk éppen nem akadályozza.

Az első ember eredetére vonatkozólag hagyományos tanítás az egyházban, hogy az első ember testét Isten közvetlenül alkotta agyagból, s hogy ehhez képest annak teste nem az evolutio eredménye valamely állati típusból, a melybe aztán Isten beléteremtette volna az emberi lelket. Némelyek vitatják, hogy e tan, ha nem is dogma, de hinni kell, mert világosan befoglalatik a szentírásban és hagyományban. Más hittudósok ellenben azt tartják, hogy ámbár a pozitív tudomány és a hagyományos felfogás mellett száll sikra, még sines jogunk azt a nézetet hitigazság gyanánt valakire felerőszkölni. Az emberi lélek és a szellemi működéseknek evolutionistikus magyarázatában a képzleti, anyagelvi tudomány tökéletes hajótörést szenvedvén, látnivaló, hogy a hit és tudomány, a kinyilatkoztatás és a józan ész

az egyházi tanító hivatal és az akadémia közt e tekintetben semmiféle ellenmondás sem található.

A pozitív tudomány megállapította, hogy az ember nem létezett mindig a földön, megjelenése előtt ugyanis hosszú geológiai korszakok folytak le. A tudomány kimutatta, hogy az ember csak az u. n. negyedik, quaternair korszakban jelent meg a föld színén. — A harmadkori, tertiár ember, önkényes fictió, tudományos színezetű költemény, de ha léteznék is, az evolutio mit sem nyerne vele. A tudomány azt is megállapította, hogy minden ember egy fajhoz tartozik és hogy körülbelül Közép Ázsia valamely pontját tekinthetjük az emberi nem bölcsőjének.

A Szentírás és a theologia mindezt már azelőtt tudta, mielőtt a profán tudomány ezt sikerült volna tudományosan megállapítania. Az embert csak a hatodik nap teremtésként a biblia elbeszélése szerint; előbb be lőn rendezve lakóhelye, csak aztán vonul bele a látható teremtmények királya; csak a mikrokosmos kialakulása után lőn alkotva a makrokosmos: előbb az ország lőn berendezve, hogy méltóképp fogadhassa uralkodóját. Az emberi nemnek ama mesésen hosszú koráról, amelylyel a képzelődő tudomány annyi lovagja dobálódzik napjainkban pazar bőkezűséggel, az Ó-szövetség mit sem tud. Igaz ugyan, hogy különféle okoknál fogva chronológiája nem szabatos, de az összehasonlás és a megközelítő számítás kimutatja, hogy a komolyan számbavehető tudomány vívmányai a bibliai időszámítás mellett szállnak sikra. A szentírásra, mint hiterkölesi codexre nézve teljesen közömbös, vajjon Krisztus Urunk előtt az emberiség kora 4, 8 vagy 16 ezer esztendőre rug; a biblia nem chronologikus táblázatnak lett adva, köszönjük meg a benne foglalt adatokat s lásson a tudomány pontosabb megállapítások után. Annyi elvitázhatatlan, hogy mindeddig a népek megbízható hagyományai, a történelmi bizonyságok, az archaeológiai, a palaeontológiai és a geológiai kutatások eredményei csak becsületére voltak a bibliának és zavarba hozták a kereszténység ellességeit. E kérdés nagyon hánytatott lévén, szabadjon még néhány szót hozzáadnom.

Bourgeois abbé a 70-es években egy geológiai kirándulás alkalmával a tertiári agyagban egy fekete sílaxet talált, melyen

az emberi működés nyomait sejtette felfedezhetni. A tudósok vitatásai e tüzkő fölött oda- concludáltak, hogy az ember rengeteg idő óta létezik, vagy hogy azt a tüzkövet valamely az ember-szabású majom és az ember közé eső átmeneti lény dolgozta meg, a mi a transformismus végleges diadalát jelentené a tudományban. Voltak jóindulatu tudósok, aki úgy akartak e nehézségből kiszabadulni, hogy vitatták, miszerint létezhetett olyan állat, amely ismerte a tűz használatát, tudott követ faragni, szerszámot készíteni stb. Ez a feltevés, és egyáltalán az állati léleknek emberivé való biológikus átfejlődése lehetetlen, amint azt én is részletesen kimutattam Darwin állatpsychológiája cz. munkámban. Idővel kiderült, hogy csak böleleleti pártállás, az átmeneti alak mohó keresése kommentálhatta ilyképen azt a kovakövet. *Tyndall* Jánosnak egész gyűjteménye volt e fajtu *természetes* módon alakult kövekből, *Virchow* és más authopologusok határozottan elvetették a hozzá fűzött kalandos következtetéseket. A tertiár ember *hypothesis*e nem a bibliával, a tudományval van ellenkezésben:

Nehéz lenne e pontnál elhallgatnom, hogy a palaeontologia (prachistoria) még alig vehető ma a szó szoros értelmében megbízható tudománynak. Sok benne még mindig az elhamarkodott következtetés, az előítélet, a dogmatizálás az ehhez okvetlenül megkívánt tévedéstől ment tekintély nélkül. Ugyanis alkotó elemei még egyre ingadoznak tételeik felállításában: a geologia nem csinál titkot belőle, hogy a pliocen és quaternair rétegekre vonatkozó ismeretei bizonytalanok; a praehistorikus emberi maradványok megannyi rébuszok az anthropológiában; az archeologiai leletek unalmasan egyformák. Szóval nehéz kiokosodni, sőt azt is mondják szakemberek, hogy a helyzet egyre bonyolódottabbá válik.

Idáig a tudomány csak azt állapította meg bizonyossággal, hogy az ember kora a quaternair korszak. Mióta az ember megjelent a föld színén, a szerves világ nem lett egyetlen egy új fajjal sem gazdagabb; több faj azonban idővel elpusztult. A negyed korban a külső ható okok rendkívül tevékenyek. Ez a kor még mindig nagyon titokteljes, a tudomány nem rendelkezik rá vonatkozólag időmérővel, ezt csak a jövőtől reméli. A theologia tehát e tekintetben éppenséggel sincs zavarban, annál

is inkább, mert semmiféle dogmát sem kell neki megvédenie és a tudományra bízta az ember korának megállapítását. Minthogy egy francia abbé felfedezése okozta e kérdésben a rengeteg porfölgel, szabadjon egy másik abbénak szavait időznem ide vonatkozólag záradékol: Tévedés azt hinni, hogy a kath. hit az ember korát pontosan megállapította volna; hogy az emberi kor szerinte a 6000 évet nem haladhatja meg. Az egyház sohasem nyilatkozott e kényes természetü kérdésben. (*Meignan.*)

Tehát semmit sem tanít az egyház, a theologia az első ember és az ősemberre vonatkozólag? Tehát az egész apologia abban áll, hogy az egyház hallgat, hogy a biblia semmit sem mond? Nem! De nem áll jogunkban az egyház tanításának többet tulajdonítani, mint amit élénkbe ad; nem — hit-erkölcsi kérdésekben a szentírás magyarázni, mielőtt az emberi ész, a profán tudomány illetékes szavát felelelné.

Hinnünk kell, ha nem is a legfőbb, dogmatikus bizonyossággal, mert határozottan ki van nyilatkoztatva, és az eredeti bűn dogmájával elválaszthatatlan összefüggésben levő igazság, hogy *egyetlen* emberpártól vette eredetét az egész emberi nem.

Ismeretes, hogy még nem régen is mily elszántan támadták a ker. theologia ezt a tételét a tudomány köztársaságából. Az amerikai secessio-háboru alkalmáig az irányszatos tudomány arra is vállalkozott, hogy a rabszolgaság fentartásának érdekében a szercesen race emberi voltát kétségbe vonja, faji inferioritását vitassa. Ma már pl *De Quatrefages* (L' Espèce humaine) minden lehetséges ellenmondás nélkül írhatta: Az emberi nem különböző csoportjai bármely különbözők legyenek vagy azoknak láthassanak is nekünk, mégis csak ugyanazon egy fajnak különböző válfajai (race) és nem külön fajok. Kevés igazi tudós, — s ezt biztosra vehetjük, — fogja ezen kiinduló pontot visszautasítani. Ők bizonynyal azon nagy emberekkel, kiknek én is csak tanítványa vagyok, milyenek Linné, Buffon, Lamárck, Cuvier, Geoffroy, Humboldt, Müller azt tanítják, hogy minden ember ugyanazon egy fajhoz tartozik, hogy csak egyetlen-egy ember-faj van.

Az ősember első lakhelye tudományos és hittudományi szempontból egyaránt nagyon jelentéktelen levén, áttérek egyéb kérdésekre.

Hinnünk kell, hogy az első emberpár természeti erőit és igényeit felülmúló természetkívüli (praeternaturale) és természetfölötti (supernaturale) ajándékokban részesült, minők az erkölcsi rossztól vagy rendelleneségtől (concupiscentia) való mentesség (integritas), mindannak ismerete, amit rendeltetésének betöltése megkövetelt (scientia) testének halhatatlansága (immortalitas), a fizikai rossztól való mentessége (felicitas).

Hinnünk kell, hogy ha az élébe kitűzött próbát kiállta volna, utódai ugyanazon adományoknak lettek volna örökösei. Az ember azonban visszaélve szabadságával, vétkezett. Lázadásának eredménye a lelki halál, büntetése szenvedélyeinek felszabadulása, tudatlanság, a test halandósága, a síralomvölgy nyomorúságai: kényszermunka, szenvedés, betegség. A kegyelem állapottól kiesvén, értelmi korlátoltsága és erkölcsi lazultsága következtében, törzsekre, népekre szakadván szét ezek a sikamlós lejtőn, egyre mélyebbre süllyedtek egész az elvadultság állapotáig. negatív képzítve így elő az ígért Megváltó érkezésének időpontját.

Mit szólnak mindezekhez a tudomány? Semmit, absolute semmit. A tapasztalat: az exact tudomány megfigyelés, kísérletezés, mérés stb. által mindeme kérdésekben soha s m fog hozzájuk férközni, e dolgok a neki sajátos területen kívül fekszenek mind eme kérdésekben teljesen illetéktelen. A palacontologia, a geognosia, a praehistoria, az antropologia kénytelenek bevallani teljes tudatlanságukat és kötelesek kinyilvánítani, hogy a tudomány bármintemü haladása sem fogja ezen illetéktelenségüket megszüntethetni. Be kell vallaniok, hogy az ilyen kérdések csak a történelmi módszer értelmében kezelhetők, tehát az a kérdés, vajjon a szentírás könyvei megfontás nélkül épségben maradtak-e fenn, hitelre méltó, autentikus könyvek-e. A tudomány kénytelen a teológiától kérni felvilágosítást épp úgy, mint a hogy mi is eljárnunk iskolába a csillagászhoz a physikushoz, a palacontologushoz stb.

Cicero, de még inkább Rousseau ideje óta ugyan közhely a rationally musban az a mesebeszéd, hogy az első emberek fejletlen gyermekek, felvadok módjára töltötték el napjaikat, és hogy csak évezredek lefolyása küzdhetette magát fel az ember a pozitív kultúra színvonalára is, de ez az önkényes állítás semminemü bizonyítékra sem támaszkodhatik. Csak következménye az észelvű

világnézetnek és a keresztény tanítás ellenségeinél természet-szerű kifolyása az ellenmondási viszketegnek. A be nem bizonyított egyetemes evolúció egyik kiegészítő része lenne, de ellenmond Isten tulajdonságainak, az ember természete- és rendeltetésének. Ellenmond a népek összes hagyományainak az „aranykor“-ra vonatkozólag és meghazudtolja az alaptalan feltevést legrégibb hitelt érdemlő irott emlékünknél, a Genesis. Az evolúció némely emberi válfajt az ősember typusa gyanánt állít elénk. A nyelvbölelet határozottan ellenmond neki *Müller Miksa* konstatálja, hogy a fagi, mohawk, hottentott nyelv zseniális szerzőkre vall. Vádolja a természetbölelelőket, hogy folyton „lesben állanak“, hogy felfödzzék a kedvők szerint eltorzított vad emberben a láncszemet, mely hiányzik a, ember és állat között. Azon eszme, hogy a vadember a mi használatunkra szánt és évezredekben át hozzánk értetlenül eljutott *conserve* oly ezélből, hogy mi az ember őseredeti typusát rajta tanulmányozhasuk — nem egyéb, mint álomkép, mely sem tényekkel, sem analógiával, sem ténybeli bizonyítékokkal sem bizonyítható “ (V. ő Nyelvböleleti kérdések ez értekezéseimet a Böleleti Folyóirat 1893,94 évfolyamaiban.)

A biblia tehát olyan dolgokat beszél el az ősemberekre vonatkozólag, amelyeket részben igazol a tudomány évszázados kutatásaival, részben olyanokat, a melyekhez az anthropologiai tudomány hozzá sem szólhat. A theologia és korunk tudományai közt e tekintetben nincs ellenmondás; ez csak a theologus vagy a profán tudós tájékozatlansága — vagy rosszhiszeműségének szüleménye lehet.

És ha nagyképűsködve előállnak a theologia ellenségei, hogy a vízözön sem lehetett általános, a biblia-értelmezőihez utasítják őket, akik, az egyház mit sem állapítván meg e tekintetben, azt állítják, hogy a biblia a vízözönnek csak relativ általánosságáról beszél, és így a vízözön egyetemes volta a térre és állatokra, sőt némely újabb exegeta szerint, az emberekre nézve is korlátozható.

Az emberi faj kezdetét láttuk idáig futólag a hit és a tudomány világításában. Hogyan keletkezik az *egyed*? A hit, a ker. bölelet tanítja, hogy Isten teremti a lelket, és a természettudomány, elvetvén a generatio aequivoca, az ősnemződés képte-

len elméletét, felállítván a lényeges különbséget a mechanikai és vegetatív, sensitív és értelmi erők közt, kénytelen megegyezni végső következtetésében a theológiával, hogy lényeges a különbség a test és lélek működései között, hogy a lélek nemzés útján nem keletkezhetik.

De ebben, a lélek eredetére vonatkozó kérdésben bennejlük a lélek halhatatlanságának kérdése, megoldása is. Az egyszerű, részekből álló dolog a természettudomány felfogása szerint is változatlan, elpusztíthatatlan, örök, halhatatlan. Nem az a csodálatos, hogy halhatatlan a lélek; az lenne megfajthatatlan probléma, hogy mikép halhatna meg az emberi lélek; a lélek megsemitése (annihilatio) csak Isten rendkívüli, természetfölötti ténye lehetne. A földi élet utolsó órája az örök élet első pillanata; a halálos ágy az örökkévalóság bölcsője; megtört utolsó tekintetünk nyomába az Isten örökké való látása lép. Ismeretlenül szarvas hiba, ha valaki az igazság egyetlen forrásába, a tapasztalásba hisz, hiszen az ész, a tekintély is forrása az igazságnak; de ereszkedjünk le ellen felünkhöz, s mondjunk a természettudománynak futtában egy argumentumot adó mondatot: Ha azonos állag a lélek meg a test, hogy lehetséges a többször tapasztalt tény, hogy a testi szervezet végső pusztultságának pillanataiban zseniális gondolatokat mondtak már nem egyszer tollba a haldoklók? Valóban, nem lehetnek a népek „létfért küzdő csordák, melyek egymást falják, megeszik és megdöglenek a helyett hogy meghalának.“ (G. Sand.)

Csak a hazugság atyja mondhatja az Ember tragédiájában:

„Ne félj, csak szellemed vesz,
De tested megmarad, mint múmia,
Kíváncsisága iskolás fiuknak.“

Csak a schön-geist-ok üres frázisa az eleséptel közhely: „Csak műveiben él az ember halála után.“

Sőt a test is feltámad és halhatatlanság leszen osztályrésze. Csak nem rég tanulmányoztam *Flammarion* a nálunk is annyira olvasott tudós, szellemes író néhány munkáját is ismerttettem meg hallgatóimmal is több a dogmatikát és filozófiát érintő részletet könyveiből. Az egyikben (A világ vége) a test feltámadásának kérdéséről is beszél. Ő is kénytelen beismerni, hogy bármennyire

változzanak is a testet alkotó tömegecsék és évezredekben át bármennyi egyéb elhelyezést nyerjenek is, könnyű dolog az isteni mindenhatóságnak minden lélek számára saját testét feltámasztani. Csak a tudományos színezetű felületesség láthat ebben nehézséget; bármely jóra való tankönyvben megoldva találjuk az ellenvetéseket, a melyeket a tudomány összehordott. Sőt a 3. században megoldották már azokat, Origenes, Tertullian, csak olvasni kellene e fajta dolgokat és kissé gondolkodni felettük, és azonnal be lehetne látni a theologiai tanítás észszerű voltát. Sajnos az olvasóközönség információi nálunk e tekintetben rendesen egyoldalúak s éppen nem csodálom ha kellő tudományos és hittudományi ismeretek híján ellenfeleink annyi keresztényt félrevezetnek. Természetes, hogy részletes czáfolatokba e helyen nem bocsáthatom, de szabadon megjegyzem, hogy pl. amit művében (157. l.) mond Flammarion: „Ami a feltámadás terére vonatkozó ellenvetéseket, a föltámadottak számát, a föld területének szűk voltát (Josafát völgye), s a kiválasztottak és elkárhozottak végleges elhelyezését illeti, megoldani nem lehet.“ hogy ezek mind csak olyan ellenvetések, amelyeket ha valamelyik hallgatóm meg nem tudna oldani, — szekundát kapna.

És a világok keletkezése, fejlődése sokasága, vége? Nem döntik halomra a keresztény dogmákat a tudományos kutatás eredményei? Éppen nem. De mindig élesen meg kell különböztetnünk a tudomány megállapított tetteit a tudományos elméletek- és feltevésektől; a természettudományt némely természettudós materialista, pantheista, pozitívista bölseleti irányából. A tudomány Hiszekegy-je nincs ellentétben a keresztény Hiszekegy-gyel csak bizonyos bölseleti iskolák tanításával nem egyeztethető össze a keresztény dogmák symboluma, összefoglalata. De lássuk futtában a részleteket.

A világegyetem eredetéről a pozitív tudomány semmit sem tud, semmit sem állíthat. Ebben illetetlen forum. A pozitív tudomány, a tapasztalati tudomány, nem kutatja a dolgok első-okait, lényegét, végső czélját tanítják Berthelot, Littré is és minden természettudós. A természettudomány megfigyel, kísérletez, számít, törvényeket állít fel; a többit a bölseletré és hittudományra kell természetszerűleg hagyania. Mindegyiknek megvan a maga módszere. Egyik sincs arra jogositva, hogy lenézze a

másikat, mindegyiknek kötelessége elfogulatlanul kutatni az igazságot.

A materialismus azt mondja, hogy a teremtés képtelenség vagy esoda lenne. A természettudomány ellenben, megállapítván az anyag tulajdonságait és a mozgás törvényeit a bölcseletet arra a végső következtetésre kényszeríti, hogy lehetlenség a a magától keletkező örök anyag. A vatikáni zsinat kiközösíti mindazokat, akik tagadják a teremtés dogmáját, Mózes 35 évszázaddal ezelőtt, midőn a legvadabb elméletek voltak divatosak a világ keletkezésére nézve a tudomány — és bölcseletben, kivágja tételét a Genézis legelején: *Kezdetben teremté Isten az eget és földet.* Nem található ellentétet a theologia és korunk tudománya közt. A tudós bámul Mózes e termékeny, nagy gondolatán; a kultushistorikus, a bölcseletörténész nem érti, honnan vette azt az eszmét; a theologus bebizonyítja, megmagyarázza, hogy az isteni kinyilatkoztatásból

A világok és a föld alakulására nézve a természettudomány semmit sem állíthat bizonyossággal; de az egyház sem állított fel dogmákat e tekintetben. A theologia hitre legméltóbb szöveg-magyarázatai azonban teljes összhangban vannak a tudományban legáltalánosabban elfogadott elméletekkel.

A ma leginkább elfogadott kosmogoniai és geogoniai természettudományos elmélet tudvalevőleg az ösköd elmélete *Descartes* egyik eszméje nyomán *Kant-Laplace* formájában *Faye* módosításával (Közbevetőleg: bármennyit tulajdonítsanak is a módosításával ható erejének, a Teremtőt még Laplace is szükségnek tartja). Már most az a kérdés merül fel ismét honnan vette Mózes és a 4 5. századbeli ker. írásmagyarázók a tohuva-bohn, a chaos vezérgondolatát annyi évszázaddal a szakszerű tudomány előtt? Az összhang a Szentírás és a tudományos elmélet közt e tekintetben annyira mesterkéletlen, szembeszökő, hogy *Haeckel* is kénytelen elismerni.

S mikor kérget kapott a földnek nevezett égi test, hogy keletkezett, fejlődött rajta az élet?

A szentírás tanítja, a tapasztalati tudomány kimutatta, hogy volt földünknek élet nélküli (azoon) korszaka. Tudományos tapasztalati igazság, hogy a physikai és chemiai erők játéka megmagyarázhatja a szervi pusztulást, de nem a szerves élet kelet-

kezését. A szerves élőnek keletkezése a szervetlenből (ez lenne az u. n. generatio aequivoca, heterogenesis, generatio spontanea természettudományi képtelenség *Tyndall*, *Pasteur* óta ezt nem lehet vitatni. Ma a tudományban axioma: *omne vivum ex ovo.*¹⁾ A mucu: amorphus, a *Bathybius* *Haekeli* s egyéb fenhéjázó latin-görög műszavak csak a járatlan tömeget téveszthetik meg, terrorizálhatják, más a cosmologiai kifejlődés, más a biologia; ami sikerült Laplace-nak a holt égi testekkel, nem sikerült *Haekel*-nek az élő alakok keletkezésével és fejlesztésével. A cosmogoniában is szükséges, hogy az első mozgás kívülről jöjjön; itt is elkerülhetetlen az első élet keletkezését a világegyetemen kívül fekvő Okban keresni: a cosmogoniában lehetséges magyarázni az átalakulásokat tisztán a természeti erőkből; a biologiai transformismus lehetősége még mindig nincsen megállapítva Érthető tehát, hogy itt sines ellenmondásban a theologia korunk tudományával. A theologia azt tanítja a szentírásból, hogy Isten teremtette semmiből a világot s mindent ami rajta van, tehát a növényeket, állatokat is. Ha továbbá azt a kérdést vetik fel, külön és közvetlenül teremtette Isten a növényeket, állatokat, vagy közvetve a szervetlen anyagi erők felhasználásával előre megállapított törvények erejével alkalmas beavatkozás folytán, a theologia szabadelvű, s a tudomány megállapíthatja tetszés szerint felfogását.

Hogyan történt az élőlények fejlődése, mi a története az élőlényekkel tekintettel arra a fokozatos sorrendre, amely önként mutatkozik a puhatestűek-, kagylók-, moszatok- és férgektől fel az emberszabásu majmokig, vagy tán egész az emberig, a homo sapiens-ig? Ha bizonyos hagyományos magyarázatok vagy a köz-

1) Nagyon vénül az ember, hogyha már Lombikhoz tér, midőn organizál.
A tudomány sántán követi csak
A meglévő ifju tapasztalást,
S miként bérencz költője a királynak
Kész kommentálni a nagy tetteket,
De megjósolni hivatása nincs."

Az ember tragédiája.

nép illetéktelen felfogásából szorgosan megkülönböztetjük az egyházi tanítóhivatal által megállapított hitcikkelyeket vagy jogosult theologiai szövegmagyarázatokat, itt sem sikerül felfedezni az ellenmondást. Sőt, hogy egyik fanatikus ellenségünk szavaival fejezzem ki magam: „A teremtés mózesi hypotezisében (?) a kifejlődési elmélet két jelentős tétele meglepő világosan és egyszerűen jelentkezik . . . a haladó kifejtés eszméje és a kezdetleg egyszerű anyag differentiatiója. Azért a zsidó törvényhozó kosmogoniai hypothesisében (?) foglalt nagyszerű eszméjének méltán őszinte bámulattal adózhatunk anélkül, hogy azért cliszmernők a természetfölötti kinyilatkoztatást.”

Az utóbbit nem is várhatjuk Haeckeltől, de ebben okosabb is, ha a biblikusokat, a theologusokat kérdezzük meg.

Mondtam már, hogy Móz s az élet fejlődését irván meg, hiterkösi kérdéseket sem directe, sem indirecte nem érint, s azért erre vonatkozólag dogma nincs, de nem is lehet sohasem. Noha vannak theologusok, akik a mózesi sorrendben csak liturgiái éneket, csak apocalyptikus visioikat sejtene, akik azt gondolják, hogy a Genesis 24 első verse nem történeti elbeszélés, hanem a hét, napjainak dedatioja a világteremtés emlékére — mégis kétségtelen, hogy rendkívül meglepő *Ch. Robert* megjegyzése értelmében, hogy a mai tudomány és a Genesis elbeszélése a 10 következő adat sorrendjében teljesen megegyezik: az ég és föld teremtése — a föld tohuvaobhu, sötétség a mélységek felett — a világosság megjelenik — a vizek szétválasztása az égbolt kifeszítése folytán — az alsó vizek tengert képeznek és a szárazföld előtűnik — a föld növényeket terem — a nap, hold és csillagok előtűnnek — a nagy tengeri szörnyek és madarak — földi állatok vadállatok csuszómászók — az ember. (V. ö. Duilhé de Saint-Projet, A. k hit természet védelme.)

Haeckel tagadásánál ezekhez képest tán mégis megokoltabb a theologia következő dilemmája. Vagy ismerte 35 évszázaddal ezelőtt ez a zsidó író a mai tudomány legmelegpőbb felfedezéseit, vagy az isteni kinyilatkoztatásból merítette tudományát.

A mai áltudomány egyik legnagyobb botrányköve — tán nem egyszer scandalum pharisdaicum csak — a csoda. Bizonyos természettudományi formulákba annyira belebonyolódnak, hogy azontul mit sem látnak s még azt is elfelejtik, hogy Isten a ter-

mészet erőinek is feltétlen ura; hogy magasabb vallásrend érdekében a csoda megengedhető, sőt szükséges lehet; hogy az ő felfogásukhoz képest leesett tollamat sem emelhetném fel, a felém dobott labdát sem kaphatnám el, mert ez megannyi megakadályozása, felfüggesztése a természeti erők működésének. A történet vagy jelenleg itt-ott előforduló csodákat íelnek megvizsgálni, azok értelmezésében a legképtelenebb kibúvókat keresik vagy az indiai fejedelem álláspontjára helyezkednek, aki nem hitt a jégben, mert ő még csak vizet látott. Az emberiség közmegegyőződése a csoda; lehetősége, ez a kérdés valamivel tüzetesebb vizsgálatot érdemelne meg úgy természettudományi mint bölcséleti szempontból. Mennyi a rejtély, a csodaszzerű már magában a természeti rendben is; minő következetességgel lehet megtagadni a csoda lehetőségét tekintettel Isten mindenhatóságára? A világ teremtése az első mozgás, az első növény, az első állat, a lélek teremtése és testtel való egyesítése mind természetfölötti beavatkozás, mind csoda Isten részéről, és még sem tagadhatja mindezek lehetőségét a természettudomány. Igaza van *Arragonak* a nagy physikusnak, hogy nem okos dolog egykönnyen azt mondani valamire, hogy lehetetlen¹⁾ *Contra factum non est argumentum*. A megtörtént csodákat nem lehet kidisputálni a világból és a részrehajlatlan tudománynak nem lehet semmi kifogása különösen az evangéliumi csodák ellen, amelyeket a theologia isteni eredete mellett. A csoda természetfölötti, de nem lehetetlen.

A századok tanuskodása, az ethnographiai és psychologiai analysis ugyan hevitette, hogy az emberben egy egészen egyedül álló, *sui generis* oktan létezik, amely ellenálthatatlanul vezet az embert a halhatatlanság, a másik világ, az Isten felé, mégis korunk haladásának egyik legjellemzőbb, legegységesebb vonása a természetfölöttinek kerülése, nyílt vagy leplezett üldözése. A különböző fajtu emancipatioi közt első rendű helyet foglal el a törekvés, felszabadulni a természetfölötti: igazságok és parancsolatok, a természetfölötti intézmény, az egyház befolyása alól Ki-

¹⁾ Celui, qui en dehors des mathématiques pures prononce le mot impossible, manque de prudence.

kezdetre a theologia tekintélyét a bölcsélet, ezt is megtámadva folytatja a természettudomány, s már többen hirdetik: nemesak a theologiai, hanem a metaphisikás ember ma már csak fizikai ember létezik. Laicizálni akarják az egész theológiát; tárgyai ennek folytán megszűnnek; dogmatika, pastorális képtelenség; az egyháziörténetet besoroznak a művelődés történet egy-két jelentéktelen fejezetébe: az egyházjogot tán az egyesülési szabadság — vagy a társulási ösztönről szóló egy két paragrafusba — holmi ingadozó alapon álló, sanctio nélkül szükölködő, mindenféle módon értelmezhető etikával törckednének az emberiség erkölcsi egységére, amelynek természetesen legfőbb jellemvonása a pozitív kereszténység tagadása lenne. Sőt a theologia elvilágosítása logica az ember elembertelentésére vezetne, minthogy a modern tudomány az állattanba utalja az embert.

A theologia, az apologia, a hitvédelem ennek következtében ráadja magát a természettudományokra, követve XIII. Leo pápa utasítását (*Aeterni Patris* körlevél) és az előző századok szükség parancsolta példáját. A 3. 4. században elődeink a pogány világ nézetet, a 13-ban az arabok által elferdített Aristotelest, a 16-ban a protestantismust, a 18-ban a filozófiát tanulmányozták: napjainkban egyebek mellett különösen a természettudományokat kíséri figyelemmel az apologia, hogy megvédhesse ádáz rohamai ellen Krisztus Urunk tanítását.

Mi őszintén becsüljük, utógondolat nélkül használjuk a természettudományok haladását, nem vagyunk érzéketlenek amaz anyagi javakkal szemben, amelyeket biztosítanak az emberiség előjére; de éppen sem gondoljuk, hogy felvirágszúk a theológiára nézve a vég kezdetét jelentené. A világ előbb-utóbb kijózanodik mámorából, s megmarad a határok közt, amelyek a tudomány, a bölcsélet és a theologia tárgyait külön-külön körülírják¹⁾. nekünk az a meggyőződésünk *Janet*-vel, hogy a fizika a metaphisikára, a metaphysika a theológiára fogja rávezetni a modern embert. Ez a sorrend az emberi lélek két legnemesebb tehetségének a megismerő és vágyó tehetség működésének természetes szabálya gyanánt mutatkozik.

¹⁾ Hagyjuk a lelket Istennek, kiált fel a nagy vegyész, *Dumas*, a *Revue scientifique* egyik számában, és haladjunk bátran előre a világ meghódításában.

Mikor *Strausz Dávid* a 70-es évek elején egyik munkájában (*Der alte und neue Glaube*) természettudományok vívmányai-val szállt síkra a pozitív kereszténység ellen, nyilván nem is sejtette, hogy mily fényes diadalokat van hivatva aratni az apologia ezen a téren és hogy a tendentious tudomány összes támadásaira ráillenek a zsoltáros szavai: *Mentita est iniquitas sibi*, A gonoszság önmaga ellen hazudt.

Virechow 1882-ben a németországi anthropologiai congressuson azt a tanácsot adta elvtársainak, hogy óvakodjanak az elhamarkodott következtetésektől, és hogy a hypothetikus fejtegetéseket apró betűkkel szedessék kiadványaikban. Volt alkalmunk látni, hogy mindaz, amit nagy betűkkel szedethet a természettudós, semmi ellentétben sincs a theologia dogmaival, sőt itt-ott az apró betűs dolgok is pompás összhangban találhatók a hitudósok nézeteivel.

Egy értekezésemben¹⁾ volt alkalmam részletesen méltatni a természettudományok meglepő vívmányait a 19. században, de azt is kimutattam, hogy hamis Bacon-nak az a jövendölése: *Post physikam nulla erit metaphysika*.

A keresztény methaphysika, amelynek főbb tételei egyúttal theologiai igazságok is, halhatatlan örök életü. Utaltam arra, hogy míg a kereszténység főbb tanításai mellett egy Linné, Galilei, Descartes, Pascal, Cuvier, Ampère, Arago, Biot, Cauchy, Leverier, Flourens, Barrande, Newton, Herschel, Davy, Faraday, Brewster, Agassiz, Prichard, Murchison, Mivart, Copernicus, Kepler, Oersted, Leibnitz, a két Wagner, Mädler, Hyrtl, Julius Robert v. Mayer, Léonhard, Quenstedt, v. Baer, Fraas, Heer, Wiggand, Liebig, Aebly, Owen, Secchi, van Beneden, Quatrefages, stb. stb. szállnak síkra, addig nincs okunk komoly aggodalomra igazaink objectív értékére nézve. És mégis felnünk kell, őszintén kell aggódnunk, ha szaporodik azoknak az egy szemü kyklopsoknak a száma, akik csak a természettudomány szemével nézik hitünk igazságait; ha egyre terjed az a babonáság, mintha a természet-

¹⁾ *Fizika és Metafizika*, felolvasottatott a orvosok és természetvizsgálók Pécsert tartott vándorgyűlések természettudományi osztályában 1894-ben.

tudomány hypothetikus tételei lennének hivatva a keresztény igazságok megállapítására! . . .

A természettudomány nem dönti meg a theológiát, nincs vele ellentétben, sőt részben *esődbe* került.

Ezt az utóbbi tételt néhány évvel ezelőtt *Brunetière*, a *Revue des deux Mondes* szerkesztője tette közismeretessé a keleti és nyugati féltekén. A naturalismus koriphousa, Zola kihallgatást kért XIII. Leonál s ezt megtagadták tőle, Brunetiéret ellenben fogadták a Vatikánban. Brunetière e látogatás alatt egy cikkelyt boesájt közre folyóiratában a tudomány esődjéről, Zola pedig egy 800-as lakomán vesz részt állítólag a tudomány tiszteletére, ahol Berthelot s mások a tudomány és haladás nevében halált kiáltanak a metaphysikára, a vallásra és a hagyományos etikára.

Berthelot (akademikus, senator, volt miniszter) különben positivista válaszáat sietett megírni a *Revue de Paris*-ban, ahol rengeteg vadoskodásait a vallás, az egyház ellen azzal végezi, hogy a tudomány általános diadala az ember számára a boldogság és erény maximumát fogja biztosítani *Brunetière* álláspontjának védelmére megírta a *La science et la Religion* értekezése után „Réponse a quelques objections“ cz. munkáját, s minthogy e vitaközös nálunk is nagy port vert fel, sőt *Fodor* többszöriösen reflektált rectori megnyitójában az egyetemen a főbb gondolatokra, beható tanulmány után én is hozzá szóltam a kérdéshez a *Katholikus Szemle* IX. kötetében *Vallás, tudomány, közjölét* (*Brunetière, Berthelot, Fodor*) cz. értekezésemben.

E helyen csak néhány rövid megjegyzésre szoritkozom

Nemcsak Condoreet és Renan állították, hogy az emberi sors feljavításának egyetlen eszköze a tudomány, természettudósok is beszéltek s beszélnek így (*Berthelot* maga is). noha a természettudományt annyira dívatba a filozófusok, szépirók és újságírók hozván, viszonzásul ezek túlhajtott ígéretei is felrohatók némi a természettudománynak.

A tudományok azonban nem szüntették meg a mysteriumot. Azokat a kérdéseket, amelyek első sorban érdekelnek minden embert: az ember eredete, életének legfőbb szabályai, végső rendeltetése — nem hogy kielégítőleg megoldani, de még csak helyesen feltenni sem voltak képesek. Amit legjobban szeretnének

tudni, a physiologia, a vegytan képtelenek megfelejteni. Darwint bámuljuk; de a főkérdéseket mennyivel vitte előrébb? Megnyugtatók, kielégítők hypothesisai? Haecclen hivatkozik a Genesisre hogy befoglaltatik, az evolutio elmétele, csakhogy a Genesis megmondja, honnan az ember; az evolutio feltevése pedig nem ad e kérdésre kielégítő választ. Az anthropologia, az ethnographia, a philologia sem váltották be adott ígértüket, ingadoznak az ember mivolta kérdésének megoldásában. A nyelv. a társadalom, erköles eredetének kérdései megannyi szegénységi bizonyítványok a természettudományok mellett.

És végső rendeltetésünk? Tán beérhetjük azzal a válaszzsal, amit a kérdésre az anatomia, a physiologia nyujt? A causa finalis mivolta attól függ, minő az ember lényege. Más a halhatatlan ember élete, s más elvek szerint rendezi be életét a ma-jomember.

A philologusok és a philosophusok azt tartották, hogy Marc Aurel — és Epiktet ben honfoglaltatik az egész kereszténység. De még *Renan* is azt írja A hellenismus philosophia, a kereszténység vallás. Amazt lehet élvezni, ez élet s igazság. Amahhoz csekély százalék fér hozzá; ez közkincese az emberiségnek. Azzal nem sokat mondanak, hogy a kereszténység hellen eredetű, zsidó gyökérbe oltva; az a kérdés vejele: micsoda erővel volt képes annyit barbár nemzetet átgyurni a maga képmása — és hasonlatosságára.

A szentírás felett gyakorolt hyperkritika beszélt egyéb nemzetek eposairól (*Ilias, Odyssea, Mahabharata*); kételyt támasztott minden lehető és lehetetlen módon; amire önkényes rendszereik egymást rontják le s nagyjából megerősítették, amit el akartak pusztítani.

Paulus, Wette, Strauss sokat tudtak és mesterileg tudták és mesterileg tudták magukat kifejezni; de végre is az egész új szövetségben egy a kapitalis kérdés: Isten-e Krisztus avagy nem. Lehet e kérdést kerülgetni, kétértelmű válaszokat adni rá, Rousseauval ismételni; „Ha Sokrates élete s halála egy bölcsé, Jézus élete s halála egy Istené“; de végre is kikerülhetetlen a kérdés határozott megoldása. S itt csakhamar kiderül, hogy a a chronologia, kritika, philologia stb. összes szörszálhasogatásai

eltörpülnek ama történelmi tény igazsága mellett, hogy a Geneza-reth partján megjelent egy férfi, aki magát Istennek mondotta, hitte s akit mások is az Isten fiának tartottak. A kritika tanainak és tetteinek természetén mit sem változtathat. Ha Krisztus Isten volt, sem csodáit, sem küldetését nem tagadhatjuk; ha nem volt az, egyikbe sem hihetünk.

A hebraizmus és a hellenizmus nyomába a buddhaismus lépett. Evolúciójának tüzetes ismerete sem volt képes kiirtani a csodálatot a természetfölöttit a kereszténységből. Az apró cseprő hasonlóságok dacára, amelyeket hangya-szorgalommal gyűjtöttek össze, még mindig lényeges a különbség, sőt egyenes az ellentét a buddhaismus és kereszténység között.

A történelem sok kérdést megold, de őszintén szólva, mind-ezek nem érdekelnek bennünket. Azt szeretnők mindenekelőtt és mindenek felett tudni: van-e törvénye az eseményeknek; szabadok vagyunk e; a sorsot vagy a gondviselést uraljuk-e? S ezekre a kérdésekre a palaeographia, a diplomacia, az archaeologia nem adja meg a sóvárgott feleletet. Pedig nincs jogtudomány ennek böleselete, historia ennek philozophiája nélkül. A tudomány, a tiszta ész nem helyettesítheti a vallást. A minket igazán érdeklő kérdéseknek még elejére sem tud válaszolni. Nem követelheti, mint 100 évvel ezelőtt, a jelen élet kormányzását. Mivoltunk szabatos eszméje nélkül nem állhat fenn a társadalmi kötelek. Azt pedig phisika- és matematikával nem állapíthatjuk meg. Még kevésbé kritizálhatják e fogalmakat. Szabadakarat, felelősség nem physiologiai fogalmak. A szellemi tudományok a természetiektől nem izzaszthatók ki. Brunetiére értekezésének első részét e szavakkal zárja be: A tudomány elvesztette varázserejét, a vallás részben visszanyerte azt. (*La science a perdu son prestige, et la Religion a reconquis une partie du sien.*) Ha minden nem tökéletes csőd, legalább részletes fizetési-képtelenség, mondja Brunetiére. (*Si ce ne sont pas là des „hanqueroutes“ totales, ce sont du moins des „faillites“ partielles.*)

Berthelot hiába igyekezett a modern tudomány és a pozitívista böleselet összes apparatusával a maga álláspontját megvédeni. A tollharcz középpontját az ethika képezte; az a kérdés, a tudomány avagy a vallás van-e hivatva megadni az emberiség-

nek azt a fegyvert az ethikában, amely nélkül emberhez méltóképen a lét tusáját ki nem küzdheti.

Az erköles eredeténök megfajlásában evolutionista, tehát egybe nem bizonyított, be nem bizonyítható, sőt ellenmondó hypothesisből indul ki. Ez szabja meg következtetéseinek értékét is.

A legtisztább erkölestán Krisztus előtt a zsidó, Krisztus után a keresztény. Azok elméletének, akik a tudománynak vindikálják az erkölestán összeállítását, ellenmond a történelem és az okoskodás. Israel nem állt a tudomány és böleselkedés oly magas színvonalán, mint India, Babilon, Egyptom, Athene, Róma. A zsidó erkölestán a hittannal együtt a kinyilatkoztatásból származtatta magát.

Nem származott az észből fokozatos haladás útján; készen kapta Mózes Sina hegyén, egyszerre adta elő Krisztus a hegyi beszédben. Krisztus moralisa nem átmeneti, elveiben az ma, ami volt több mint 18 száz esztendő előtt. Az ég és föld elmulnak, az én szavam el nem mulnak. (Máté 24, 35)

A vad népek állapota nem analagonja az egész emberiségős állapotának. Legrégebben, az arany korban tisztábbak voltak az erkölesök, mint mikor Mozes és Krisztus hirdették tanaiukat. Minden erkölesi kategorikus imperativus képtelenség, amint ki-mondják az evolutio hypothesisének értelmében, hogy minden kor erkölestana csak relativ értékű. Az ilyen csak akkor respektáljuk, ha kedvünk tartja.

Socrates, a stoicismus hit nélkül hirdették erkölestanaikat. A modern tudomány is ezt a rendszert akarja felállítani. Amde az igazi erkölesnek szüksége van az absoluta, eped a transscendentalis után, támpontját csak Istenben lelheti. A lelkiismeret úgy van, mint a szív, magán kívül másra is van szüksége még. A köteletség semmi, ha csak nem fontos; az élet üres, könnyelmű lesz, ha csak vonatkozással nincs az örökkévalóságra. Mikor a morált laicizálni akarták, egy-egy keresztény eszmét torzítottak el, változtattak át. A kereszténység elvetése lenne a világ történelem második legnagyobb eseménye, miután az első ennek befogadása volt. A demokracia sem lehet el erköles nélkül, s minden vallás között a katholicizmus a legjellegzetesebb és legvallásosabb (Renan), az erkölesök feljavítására leghasználatosabb a kath. vallás (Brunetiére). A katholicizmus kormányzat, a pro-

testantismus ennek hiánya; egyébként a katholicismus tan és hagyomány is egyszersmind. A katholicusnak nagyobb a szociális termékenysége.

A világtörténet legtermékenyebb, leghatalmasabb bölcselati iskolája, az egyház, már léte hajnalán tanította, hogy a *tartós* morált nem választhattuk el a religiótól. A világ legnagyobb reformatora, az emberiség legelső etikusa Jézus Krisztus, olyan erkölcsi világrendet hirdetett, amely bármennyire feleljen is meg az emberi természetnek és a józan észnek, az embertől teljesen független. Az isteni akaratban bírja forrását, ez az erkölcsi jónak a maga feltétlen szentségében legfőbb szabályozója. Nem emberi okoskodás, isteni tanításban gyökerezik etikánk.

Az ember nem bírhat autonómiával Istennel szemben. Parancsait nem ignorálhatja, magát alólok nem emancipálhatja, megtorlás nélkül. Vallásából meríti rendszeren az erkölcsiség szabályait, benne találja meg az erkölcsi élet hatalmas rugóját, ösztönző sanctióját, utánczó ideáljait, elősegítő kezszereit.

A keresztény erkölcs túlelkezik a földi lét szűk határain. Nem önkultusz, szerető engedelmesség; nem elvhajzás, hanem az objectív igazságnak megbecsülésével a boldogságra, az Isten Fia által kijelölt, egyetlen igaz ösvény *Beati immaculati* mondja Sz. Agoston.

Érdek, önkény, tévedés, szenvedély ezt a morált érvényen kívül nem helyezheti lényegében meg nem változathatja, Istentől ered, az Isten Lelke magyarázza esalatközhatatlanul. Nem változik, miként a kalidoskop képei; az érdek az önzés, a kor-szellem szolgálatába nem szegődhetik. Lehetnek idők, mikor félreértik, de az események igazságot szolgáltatnak neki előbb-utóbb. A világtörténelem világitélet.

Mikor az emberek elválasztják a vallástól az erkölcsiséget, ez utóbbit leghatalmasabb támasztékától fosztják meg. Homokra építenek, s ha a szenvedély, a kísértés árja felzudul, halomra dől rendszerük s elbukik a megromlott emberi természet, mert megfosztották Istent és a túlvilág szeretete — s fé'elmétől, a kereszténység motivumaitól, kezszereit, eszményképeitől.

A morált, a társadalom legelső talpkövét, a modern tudomány is folyton hajtogatja; de véros sebeket üt rajta áldatlan,

káprázatos teoriói kedvéért. Pedig ősrégi mondás: *Prius vivere dein philosophari*. Első a megélhetés (emberileg a társadalomban), csak aztán jó a filozófia. A tudásfája nem az élet fája¹⁾, írja Byron, s igaza van Brunetiérenek: *Élnünk kell mindenekelőtt, s az élet nem elmélkedés nem eszmélkedés, hanem cselekedet*²⁾.

A tudomány minden segédeszközét kihasználják a független morál támogatására. Jobb ügyhöz méltó buzgalommal kérdezik ki az ősembert, beszélletik a zoológiát, szólaltatják meg a geographiát, az ethnographiát, a néplélektant stb.; — s elvakult fanatizmusokban nem értik meg a történelem s a mindennapi tapasztalat félreérthetetlenül világos tanítását.

A papiron előkelő revue-kben, látszatra jól festenek össze-álmódott elméleteik; az élet gyakorlati küzdőterén azonban, míg a keresztény morál nap-nap után vivja ki fényesnél fényesebb diadalait, amazok szégyenletesen kudarcot kudarc után val-lanak.

A természettudományok felvirágzása előtt való korszakról nem kénytelen-e Klio aranybetűkkel bejegyezni a történelem lap-jaira a keresztények heroikus erényeit, mint az evangelium hirdetésének érett, édes gyümölcsöt? A barbár nemzetek legióit a tudomány által kiczirkalmazott morál avagy a kereszténység égből hozott tanai nyerték meg a civilizationnak s így követve a tudománynak is, amely csak civilizált nép kebelében virágozhatik?

Mi haszna volt az emberiségnek Lucretius, Isokrates, Epik-tetos moráljából? A hellenismus nem nevelt egyetlen népet sem nagyra erkölcsileg; a kereszténység átalakította a föld színet. Amaz történelmi emlék, szobatudósok kérdésese; az élet, való-ság, az emberiség életben első rendű tényező.

Spinoza, Gizecky, Bastian, miként pogány előfutáiraik, bő-velkedhetnek kicsiszolt frázisokban, szellemes megjegyzések, — meglepő fordulatok, — az értelmet megvesztegető hasonlatokban; de beszédjük „*pengő ércz és zengő ezimbalom*“; a keresztény tanítás ellenben „*az Isten beszéde, eleven- és hathatós, átha-*

¹⁾ The Tree of Knowledge is not that of Life. Manfred.

²⁾ Il faut vivre d'abord, et la vie n'est pas contemplation ni spéculation, mais action. I. m.

több minden kétélű kardnál és beható az elme és a lélek, az izek és a velők eloszlásáig", miként Sz. Pál írta a zsidókhoz küldött levelében.

Társulási ösztön, szolidaritás, altruizmus, evolutio, haladás és egyéb jeles találmányai a modern ethika boszorkánykonyhájának megannyi felfújt papírhólyag: a hevesebb szenvedély, az erősebb kísértés fáradság nélkül üt léket rajta. Megannyi gyermekes stulgyakorlat, színpadi hatásra számítva; az élet nagy drámája a valóságban más tényezőket igényel.

Bayle, utána az encyclopaedisták hirdették e tant. A theoria mérges magvai a francia forradalomban termelték meg természetes gyümöleseit. Az emberi nem összes története nem tartalmaz ily szegyenletes lapokat; soha a szabadság és testvériség hazug czégére alatt hasonló méretekben tyrannismus és vandálistus nem ültek orgáikat.

A keresztény morál elhanyagolása megeremtette a socialismust, a communismust, a nihilismust, az anarchismust. Az evolutio ethikája körültekint, számítgat, spekulál; az evangelium híve engedelmeskedik, szeret, áldozatot hoz.

Rendeznek bált, hangversenyt, műkedvelői előadást, jégünnepélyt, kirándulásokat a jótékonyosság nevében, saját multságukra. Leteszik a könyörület filléreit s biztosítják maguknak az élvezet koronáit. S akkor mindezek hegyibe a független morál sok theorelikusa duzzadt kebellet áll ki a porondra, s azt fecsegi, hogy mik ezekhez képest a vértanúk, hitvallók, szüzek, apostolok, hitértítők, szerzetesek, zárdaszüzek és az egyház minden szentjeinek heroikus erényei?

Valóban, *difficile est satyram non scribere.*¹⁾

Ismételem: korunk megbízható tudományos tételei nincsenek ellentétben a dogmákkal, a keresztény theologia tanításával: a fennhéjázó tudomány tulzó ígéreteit nem tudta továbbítani, csödbe került. A tudomány hatalom, mint verulami Bacon mondotta; sőt nagyhatalom, miként arról mindenki meggyőződhetik, ha csak s emeit a kor meglező vívmányai előtt szándékkal bezárni nem akarja. De nem mindenható. Keze messze elér, de az aka-

¹⁾ V. ö. id. értek.

ratba erényt, a szívbe boldog-ágot, az elmékbe megnyugvást nem csöpögtethet. Egyént s népet nem képes nevelni, képtelen boldogítani. A természettudományok újabb és újabb felfedezései mélyebben és behatóbban engedik megismerni Isten hatalmát és bőlesességét a természetben; a történeli, jogi, ethikai, társadalomtudományi kutatások csak szorosabban fogják a nézetet Krisztushoz fűzni. Az evangelium biztosít felöle, hogy a keresztény világ nézet hívei a világosság gyermekei; nem felhettünk a jövődőtől, hiszen írva vagyon: *confidite, ego vici mundum*. Bizzatok, én meggyőztem a világot. (Joan. 16, 33.) A Krisztus lerakta alapigazságokat sohasem döntheti meg a tudomány bárminő haladása. *Fundamentum aliud nemo potest ponere, praeter id quod positum est*. Más alapot senki sem vehet. azon kívül, mely vettetett, mely a Krisztus Jézus (I. Cor. 3, 11.)

II.

Ami egyházunknak és theológiánknak a szabadságokkal szemben való álláspontját illeti, volt már alkalmam erre vonatkozólag nyilatkozhatni évekket ezelőtt, s a legújabb események, Róma legújabb nyilatkozatai, régi felfogásom csak megerősítettek.

Valóban az egyház a theologia, a személyi méltóság és a függetlenség nagy elveit a rabszolga, a gladiator és a még meg nem született vagy újon szülött gyermekben egyaránt megvédte. Az „*Omnia licent in Servum*“ és az „*Infans nondum (= non) homo*“-féle római jogelvekkel szemben az egyház a rendelkezésére álló minden fegyverrel küzdött a humanismus érdekében. S miként ma kárhoztatja a theologia a gyermekek kitételét, az egy gyermekrendszer vagy a procuratio abortust és nem rég szembeszállt az amerikai iskola amaz, a gyarmatosok érdekében szelnek eresztett ama nézetével, mintha a szercesent vagy indiánt nem illetté meg az emberi méltóság és a szabadság úgy mint mint a fehér embert: úgy az egyház már léte hajnalán a kisdedek óvoja (Engedjétek hozzám a kisdedeket Márk. 10.) gyanánt lép fel, és annyiszor pelengérré állított dominikánusok rendjét illeti meg a dicsőség, hogy Ferdinánd spanyol királynak az indiánok emberi volta (azt mondták: közelebb áll az állathoz) érdekében merészen szót emelt. Ha arra gondolunk, hogy a szabadnak nevezett Anglia mint állam sem tartotta méltósága alatt levő

dolgoknak a rabszolgákkal jövedelmező kereskedést, üzni, és hogy ennek csak 1807-ben vetett véget az Abolition — act of slavery; hogy Franciaország rabszolgakereskedése hivatalosan csak 1816-ban szűnt meg. Spanyolország és Portugalia csak kártérítés nyújtása mellett mondták le róla; hogy az egyesült államok déli részeiben még 1860-ban 4 millió rabszolga létezett: könnyű belátni, hogy hány száz esztendővel előzte meg a theologia emberséges felfogása a legelemből szabadság tekintetében a kultura élén álló nemzeteket. A mai nemzetközi jog ugyan nem ismer emberen való tulajdonjogot; az ember személy, nem dolog; bármely rabszolgá, ha szabad állam területére vagy hajójára lép, hatósági ótalomban részesül. — De nem feledhetjük, hogy már a legelső theologusok egyike nem ismer különbséget görög és barbár, tudós és együgyű, zsidó és pogány között (Sz. Pál, Róm. 1., 14.; 10., 12.). Az egyház nem lázítja ugyan fel a rabszolgát ura ellen, az idő által mintegy jóváhagyott, a társadalmi és közgazdasági érdekek által megkövetelt intézményt nem törli össze hirtelen átmenet nélkül, de az uraknak szolgáik irányában szelidséget, méltányosságot parancsol Isten előtt minden ember egyenlő, valamennyien testvérek vagyunk, mindannyian szabadok vagy szabadságra hivatvák (Gal.) Míg a társadalomban idővel kiváltások osztályok keletkeztek, a nem nemes ember a közhivatalok és méltóságokból ki volt zárva, az egyház a rabszolgát is felszabadítja és tekintélyrel, nyomatékkal tanítja a többiekkel való egyenlőségét, szabadságát, testvériségét, sőt az egyház kegy-szereinek emberfölötti erejével két szerzetes rendet is tudott alapítani a rabszolgák kiváltására már a 12. és 13. században. A trinitáriusok és a mercedáriusok ugyanis fogadalmat tettek, hogy nem csak javaikat, hanem, ha kell, szabadságukat is meghozzák áldozatul a foglyok kiváltására (Ilyeneket persze nem tud utánuk megcsinálni a humanismus!)

Nálunk Sz. István a keresztység felvétele után szintén szabadon bocsátotta rabszolgáit s ugyanezt meghagyta mindenkinek. Az apátok, püspökök példáit vallási indító okokból ebben egyre többen követték, hogy azonban a teljes kivétel mért igényelt annyi időt röviden felemlitem „Magyarország és a kereszténység“ cz. munkámban, 46. l. Hogy az egyén felszabadulása a közszabadságok fejlődési

menetében micsoda kiszámíthatatlan tényező, azt eléggé jellemzik Hegel következő szavai, amelyekben egyuttal idevágólag a keresztényvilágnézet befolyása is kifejezést nyer. „Das innere Agens — mondja Hegel — die treibende Kraft, welche den Kern des politischen Lebens bildet, ist die Idee der Freiheit des Individuums, die sich im Grossen der Menschheit, wie im kleinen des Völker- und Städtelebens in einer dreifachen Succession manifestiert. In der asiatischen Despotie ist *einer* frei und alle Andern sind seine Sklaven, der Sultan herrscht durch seinen Grossvezier über Land und Leute als einer homogenen Masse unbeschränkt; in der hellenisch-römischen Welt sind *Viele* frei die Mehrzahl aber Sklaven; in der christlich-germanischen Welt aber sollen und wollen Alle frei sein.

A világ összes vallásai közül egyedül a kereszténység az, a mely szabadsággal győzött és szabadsággal lőn alapítva, amely helyet foglalhatott s azt meg tudta tartani a legkülönbözőbb kormányformák mellett, s a mely az idők szükségleteihez képest, hol a szabadságot, hol a tekintélyt fogadta el és tartotta fenn. A pogányság a köztársasági anarchiába és a hanyatló császárság despotizmusba fulladt; a buddhizmus a kasztozkozódulatlanságára és az absolutizmusra vezetett; a mohamedánizmus az erőszakot, gyűlölködést és a hódítás meddőségét honosította meg mindenütt. Csak a kereszténység biztosította a lelkek és a társadalom számára a szabadságot és a haladást . . . Le christianisme eul a suscité ou accepte dans les âmes et dans les sociétés humaines, la liberté et le progrès. (Meditations sur la religion chrét. par Guizot.)

Ha az apostol szavát: „Inkább kell Istennek engedelmessékedni, mint az embereknek“ összehasonlítjuk a protestantizmus által életbe léptetett barbár elvvel: „Cujus regio, ejus religio, — valóban a lelkiismereti szabadság tekintetében sem kell pirulnunk. Hogy azonban ennek daczára a teljes indifferentizmus az egyház álláspontja nem volt s né is lehet sohasem, az könnyen érthető, ha az ember kissé gondolkodik. Az igazságot, a vallási igazságot mindenki köteles keresni Erre nemcsak Krisztus pozitív törvényei már maga a természetjog kötelez minden eszes embert kivétel nélkül S amit az ember lelkiismeretes kutatás után igaznak talál, azt képtelenség egvenértékűnek tartani a tévedés-

sel, bármennyi más embernek legyen is az egyéni meggyőződése. S a ki lelkiismeretes kutatás után az igazság birtokában érzi magát, az Krisztus híve, az Krisztus egyházának *lelkéhez* tartozik, ha tán nem is katolikus. S éppen azért érthetetlenek az évszázados szavaltok az „egyedül üdvözítő egyház“ ellen. Tessék felütni valamely jóra való kezi könyvet, utána nézni, s megláthatja minden a fanatismustól mentes ember, hogy az egyház tanítása ebben is a józan ész elengedhetetlen követelménye. Magam is tartottam e kérdéssről már felolvasást és irtam egy „botrányos“ dogmáról czim alatt (Pécs 1899.) Csak az a baja a teológiának, hogy őt nem ismerik az emberek. Ha a mindennapi újságot olvasás table d' hote jánál elfásult elmék független emberhez illetőleg néha-néha neki lendülének à la carte megrendelni, szellemi táplálékukat, s a menu néha legalább entrée vagy dessert gyanánt egy kis theologia is lenne, remélem, senki sem rontaná el a gyomrát, s egészen más szemüvegen át látnák az emberek a teológiát; mert ma tényleg úgy vagyunk, amint Sz. Pál írta: *Ignorant quod blasphemant.* Amit nem ismernek azt káromolják! S minthogy már e pontnál ilyen hangon beszéltek, magunk közt azt is felemlíthetem tán, hogy évekkal ezelőtt egy előkelő uri ember társaságában a többek közt azt mondta: „Könnyű maguknak theologusoknak, az egész tudományuk egy kis biblia meg katechismus!“ *Risum teneatis!* Hát mégis igaz van a francziának: Az emberiség egyik fele arra való, hogy a másik kinevesse. Én ugyan részemről, — ha lehetséges lenne — kinevetés helyett szívesebben kitanítanám őket!

A franczia forradalom a szabadság, egyenlőség, testvériség, feltalálója gyanánt szerepelt, pedig tényleg alapjukban véve csak plagizálta e nagy elveket az evangéliumból; haragztatásuk pedig, vonatkozással a gyakorlatra, a legsíralmasabb hypokrisissá lett, aminőről a történetnek csak leggyászosabb lapjai tehetnek tanúságot. Amit Magyarország és a kereszténység cz. munkámban irtam. 83 l.) Semmi okot sem találok annak megváltoztatására Franciaországra vonatkozólag a szabadság csakugyan oda vedlett, hogy a történeti multtal birt közvetítő szervezeteknek sem életünk, sem szabadságunk, a helyi előjogokat teljesen elnyomták és az állami mindenhatóság pogány eredetű elmélete nem ismervén autonóm testületeket, megteremtettek egy oly centralizatiót, amely-

ben csak a központosított nagyobb szám brutális ereje uralkodik s tiper le mindeneket. Az egyenlőséget úgy valósítják meg, hogy az ellenpart semmizet sem juthat és szinte törvényen kívül helyeztetik, s az adózó polgárok nagy része ki van zárva a közelőnyökből. A keresztény önmegtagadás híján az egyenlőség a legnagyobb fokú egyenlőtlenséget teremtette meg. A testvériség öblös torku hirdetői odáig juttatták a közállapotokat, hogy mint fenekvadak rontottak egymás ellen és mindenkinek reszketnie kellett, nehogy holnapig egy egész fejje, a saját fejével, megrövidítsék. Nagy dialaktikával, nem ritkán maró gúnnyal elemzi *Ch. Benoist* „Sophismes politiques de ce temps“ cz. munkájában e három nagy elvet s a gyakorlatban történt elfajulások fölött való elkeseredésében abban állapodik meg, hogy e három „immortels principes“ nagyszerűen bevált mint harazi riadó, mint destructio, de nem mint constructio. Éles bonczolgatásai a demokratia érenyeiről, az emberi jogokról, a halhatatlan elvekről, a népfőnségről, az általános szavazási jogról, a parlamentáris kormányról világi oldalról való fényes bizonyítása a tételnek, hogy a keresztény ethika kovászát okvetlenül be kell vinnünk a politikába, és a szociológiába, — s hogy nem annyira az intézményeken mint az intézőkön fordul meg az emberiség sorsának feljavítása. Az embereket, az eszméket, az erkölcsöket kell jobbakká tenni. Könyvét Ferenc császár e szavaival zárja be: Totus mundus stultizat et vult babere novas constitutiones. Pedig mondja ő: „C' est adopter au plus tôt d' autres hommes, d' autres idées et d' autres moers.“

Csak az egyház, a keresztény theologia hirdetheti e nagy elveket sajátja gyanánt; csak a theologia tud ideálok-, indító okok-, sanctio- és kegyzerekkel szolgálni, amelyek az önmegtagadás igénylő nagy elvek megvalósításához a gyakorlati életben mindenha szükségesek. Az egoizmus, az epicureismus szükségklészen hajótörést kell ezeknek szenvedniök okvetlenül. Igaza van az apologiának, midőn a sz. könyvek hitelreméltóságát a többi közzel azzal is védi: ily magasztos eszméket és tanokat nem hirdethet egy ácsnak a fia Názáretből. Micsoda fenséges tanok pl. a következők: Valamennyien teremtmények vagyunk,, egy Atyának gyermekei. Mindenkinek egyformán halhatatlan lelket mélyért Krisztus meghalt. Innen a személyi méltóság tudata; csak egy nagy privilegium van: az erény, az életszentség nemesi

oklevele. „Mert ő a mi békeségünk, ki mind a kettőt (zsidót és pogányt = minden embert) egygyé tette, és lebontotta a választó falat, az ellenségeskedést az ő teste által“ (Efez. 2, 14.) „Sokan egy test vagyunk Krisztusban, de egyenkint mindnyájan egymásnak tagjai“ (Rom. 12, 5) „Mert nem vettétek ismét a szolgaság lelkét félelemre, hanem a fogadott fiak lelkét vettétek, melyben kiálljuk: Abba (Atyánk)! (Rom. 8, 15.) A pogány csak azt szerette, aki őt is szerette. Izraelnek ugyan a felebaráti szeretet kötelessége ki lőn hirdetve, de e kérdés van ajkain: „Ki az én felebarátom?“ (Luk 10, 29.) Krisztus Urunk pedig így szól: „Mandatum novum do vobis, Új parancsolatot adok veltetek: hogy szeressétek egymást, amint én szerettelek titeket, hogy ti is úgy szeressétek egymást.“ (Ján. 13, 34.) Ebben az egy szóban a leghatékonyabban foglalattik benn a liberté, egalité, fraternité. A testvéri egyetértésről a keresztények közt, bámulva tesznek jelentést az egykoru pogány írók A szegények és elhagyottak iránt tanusított áldozatkész szeretetet megirigyelte az egyháztól annak ádáz ellensége, Julianus Apostata. Szellemben és igazsággal mondják: Az ő-világé a hősök és a szerenese, az új világé a lángész, az egyházé a szegénység cultusa.

Az egyház, a theologia a legnagyobb emancipáló hatalom a világtörténelben Emancipálta a polgárt az állam mindent absorbeáló teljes hatalma alól; a gyermeket az apai mértékletlen túlkapas, a nőt a férj zsarnoksága, az alsóbb osztályokat a hatalmassok erőszakoskodása, a népet a jogtalan kényuralom alól, feállítván az egész kereszténység közös, még a fejedelmeket is maga elé idéző ítélőszékét a nélkül, hogy a forradalom önfiait felfaló démonát felidézte volna. A zsidóságot nem emancipálta ez tény. De megvédte a zsidóságot is a kor nyers erejével előíteleivel és önhibájával szemben több századon át.!)

A katholicismus jelenlegi legfőbb theologusa, XIII. Leo pápa, azt írja a francia monarchistáknak, az összes legitimistáknak, hogy beküljenek ki a köztársasági kormány formával csak az imént hagyta el a sajtót egy kath theologus, — a ki-

1) V. ö. értekezésemet: Vallás és Bölcsélet Barthélemy-Saint Hilair-nél (La philosophie dans ses rapports avec les sciences et la religion) a Bölc. Folyóirat 1890. évf.

váló jezsuita, — *Cathreinnak* Moralphilosophie-je szép magyar nyelven (Erkölcselelet), amelynek 2. kötetében a 649. lapon ezek olvashatók: Habár e kath tudósok, a mint kimutattuk, legalább a többség és a jezsuták egynek kivételével, mind egészen határozottan a zsarnokgyilkosság ellen foglalnak állást, mégis meglehetősen megegyeztek abban, hogy az egész nép rendezet úton és a legvégsőbb, elviselhetetlen elnyomatás esetén hadat üzenhet a zsarnoknak és a körülmények szerint le is taszithatja a trónról. Mert azon föltétel alatt kapta az uralkodó a hatalmat, hogy igazságosan és nem zsarnoki módon uralkodik; de ha túlteszi magát az elvállalt kötelességen, a nép mint legfőbb hatalom megint birtokába veheti az uralmat, a fejedelemeinek hadat üzenhet. őt elkergetheti s törvény elé állithatja. Ez a tan a 16. században volt általános an elterjedne katholicusok és protestánsok között egyaránt. Sok bizonyíték található ez állításhoz: Hergenröther, Katholische Kirche und christlicher Staat 485. l., Janssen, Geschichte des Deutschen Volkes V, 537.

Méltán kiált tehát fel XIII. Leo pápa az imént megjelent végrendeletében:

Az egyház volna a szabadság ellensége? Ó, mennyire eltorzitanak egy fogalmat, mely ezen a néven Istennek egyik legbecsesebb adományát jelöli meg, e helyett azonban arra alkalmaztatik, hogy a visszaélést és a féktelenséget igazolja. Ha szabadság alatt minden törvénynek és minden féknek kizárását akarják érteni, hogy az ember azt tehesse, a mit akar, akkor az ily szabadságot természetesen ugy az egyház, mint minden tisztességes ember helyteleníteni fogja; de ha szabadság alatt értik azt az észszerű képességet, hogy könnyen és bőségesen jót cselekedjünk az öröktörvény szabványai szerint, a miben éppen az emberhez méltó és a társadalomra előnyös szabadság áll, akkor ezt senki sem kedveli, bátorítja és oltalmazza jobban az egyháznál. Hiszen az egyház az ő tanítása és működése által az emberiséget megszabadította a rabszolgaság jármától, a mennyiben az emberi egyenlőség és testvériség nagy törvényét hirdette mindenkor, a gyöngék és elnyomottak védelmét az erőseknek tulságos hatalmával szemben magára vállalta vértanuinak vére árán a keresztény lelkiismereti szabadságot megvásárolta, a gyermeknek és nőnek visszaadta nemes természetük méltóságát és a tiszle-

letre és igazságosságra való ugyanazon jogokban való részese-
dését és hatalmasan hozzájárult a népek polgári és politikai
szabtságának meghonosításához.

III.

Nagyon régi a keresztény teológia ellenségeinek az a kissé
korlátolt ellenvetése, hogy a dogmák merevségén minden hala-
dásnak okvetlenül meg kell fenekelni. A dolog úgy áll, hogy a
dogmák a katolicizmusban csakugyan megmásíthatatlan tantéte-
lek, minthogy az isteni kinyilatkoztatásból formulázta azokat az
az egyházi tekintély, amelyhez fogható a tudományos világban
semmiféle egyesület, társulat fel nem mutathat Mert eltekintve
a tanító egyház csalatkozhatatlansági égi adományától, az élet
megfigyelésére és a 19 száz esztendőös hittudományra támasz-
kodó egész püspöki kar tisztán emberileg véve is annyira illeté-
kes forum hiterkölcsei kérdésekben, hogy töle följebb apellálni
teljesen fölösleges. A dogmatikus és morális alapelvek magukban
változatlanok, noha kifejtésük és a gyakorlatra való alkalmazásuk
nagyon is fejlődés, haladásképes. Avagy nem változatlanok, me-
revek a logika, a metaphysika, a számtan, a természettan s egyéb
tudományok alaptételei? Az emberiség nevelését, művelését
a kereszténység, szakadatlan kísérletezéssel, elveit változtatva,
újra és újra más dogmák más tanok segítségével tán sikereseb-
ben végezhetne volna mint eddig tette? A keresztény teológia,
az egyház e tekintetben egészen nyugodtan hivatkozhatik a tör-
ténelem tanubizonyságára. Korunk tudományos iránya tulbecsüli
az inductiot, a tapasztalást, a kísérletezést. A történelmi tapasztalás
az inductiv törvény levonásához szükséges történeti tény-
adatok szembezőköleg igazolják, hogy semmiféle bölcséleti iskola,
bármely vallási rendszer sehol, soha, bármely nemzet kebelében
a szó nemes értelmében vett közhaladást annyira nem tudta
fellendíteni, miint a keresztény teológia által hirde ett nagy
elvek. S ha a kísérletezés nem járna akkora kockázattal, nyugodtan
lehetne szorgalmazni a népek vezetőinél a szakadatlan kísérle-
tezést a haladás érdekében a keresztény teológia tanításától
eltérő más elvekkel, hogy gyakorlati módon cáfolják meg a kereszt-
ténységet Eddig még mindenütt bebizonyosodott, hogy az evan-
geliumi tanok a gyakorlati élet legokosabb szabályai, a haladás
legbiztosabb előfeltételei.

A keresztény elvek szembezállnak a haladás minden akadályá-
val, minők az érzékiség, a telhetetlen kincszomj, a fenhéjázó
önteltség. Az érzékiség előli a nagy, haladást biztosító gondola-
tokat, a szív nemesebb hevülését, az erélyt, a kitartást, ami a
haladás kiviteléhez okvetlen megkívántatik A pogány kultúra,
a melynek egyik legnagyobb fekélye az érzéki gyönyörök apotheo-
sisa volt, csak muló tünemény gyanánt tudta felszínre vetni az
ó-kor nagy népeit; a keresztény elvek, melyek az önmegtágadó,
önfeláldozó Mester kiomlott vérével lönek megpecsételve, bizto-
sítják a haladást, a jövendőtt a nemzetek számára. Az arany-
borju imádása megszakít minden társadalmi köteléket, lehetet-
lenné teszi az emberi együttélést, előli a népek haladását. A
pénz, e nagy kényür egyeduralmával is szembezáll az evan-
gelium. Az ember nemessé, a népek nagyokká, szabadakká evan-
gesem lehetnek, míg a szellemi és erkölcsi kineket a pénz fölé
nem helyezik. Az öntelt, büszke egyének és népek nem tanulnak,
tökeletesedésre nem törekesznek, jobbakká lenni nem akarnak,
engedelmességet föl felé, méltányosságot lefelé nem ismernek, a
kitartó szorgalmas munkálkodást megvetik, szóval ellenségei
a szellemi, erkölcsi, társadalmi, anyagi haladásnak. A keresztény
teológia a kevélységet tartja elsőnek a hét főbün között, s azt
tani ja, hogy az alázatosság minden erénynek talpköve. Magyar-
ország és a kereszténység ez. munkámban volt alkalmm kimu-
tatni, hogy a magyar nemzet haladására minő befolyást gyakorolt
a keresztény erények kultiválása.

A keresztény teológia mindig barátja volt az anyagi hala-
dásnak. Csak elfogult ellenségei foghatják rá, hogy tulvilági bold-
ogságra, szellemi, erkölcsi javakra törekedvén, mindazt, ami
anyagi, bünösnek, eo ipso rossznak tartja. Ez nem keresztény,
hanem manichaeus elv, amely ellen már Sz. Ágoston küzdött, s
később is fennmaradván némely eretnek tanban a tévedés, mint
ha lennének dolgok, amelyek a bölcséleti dualismus értelmében
a rossz principumból származtak, küzdött ellene a scholastica
is. Minden, ami létezik, Isten teremtménye lévén, már Sz. Ágoston
tanítja: „Omne, quod est, in quantum est bonum est. Bölcsé-
leti és erkölctani tankönyveinkben tétel: malum est nihil, ma-
lum est privatio boni debiti. A flórenzei zsinat azt mondja:
Sacrosancta Romana Ecclesia nullam mali asserit naturam. Az

anyag és az anyagi haladás magába véve nem rossz az egyház tanítása értelmében, csak végső, legfőbb célja nem lehet a kereszténynek. A föld minden kincseivel és javaival az ember kényelmére és élvezetére adatott át, hogy használja azokat fel s uralkodjék rajtuk mint a teremtmények látható királya. Magát az eszközt, a melynek alkalmazása a földi javak teljesebb élvezetét biztosítja az ember számára, a munkát, amit napjainkban egész a ráunásig hajtogatják, a pogány világnézettel szemben a szentírás és a kereszténység, a ker. theologiai állította vissza az őt megillető jogaiba, vivta ki számára a megbecsülést.

A régiek megvetették a munkát s azt tartották felőle, hogy szabad emberhez nem méltó foglalkozás, azért rabszolgáikkal dolgoztattak, maguk pedig henye tétlenség- és élvhajhászatban töltötték napjaikat. *Cicero* (De off.) azt tartja, hogy semmi nemes dolog sem lehet a műhelyekben, s hogy piszkos a mester emberek foglalkozása (. . . opifices omnes in sordida arte versantur, nec enim quidquam ingenuum habere potest officina.) *Aristoteles* azt véli: „Vannak munkák, melyeket a szabad ember nem végezhet önlealacsonyítás nélkül, ezek elvégzésére alkotta a természet az emberek egy nemét a rabszolgákat, hogy számukra dolgozzanak.” (Polit.) A munkának ez a feltétlen megvetése egyetemes minden pogány népnél. A kinyilatkoztatás ellenben megjeleli a munka szükségének eredetét az emberi nem bukásában, megismerteti jellegét, mely szerint a bűnhődés egyik eszköze az isteni osztó igazságosság kezében, de egyttal a semmivésvét, a henylést minden rossz forrásának, az ördög párnájának (pulvinar diaboli) tartja. Az új szövetség szerzője, az emberiség utánozhatatlan tökélyű Megváltója, az Isten fia egy ácsnak műhelyében nevelkedik s kezei munkájával keresi mindennapi kenyerét. A boldogságos Szűz, hatalmas közbenjárónk, nem lehet el házi munkák nélkül; Krisztus tanítványai, a világ isteni joggal küldött tanító mesterei kézművesek és erélyvel tanítják a munka kötelező voltát. Szt. Pál apostol, noha az oltárnak szolgálván, joggal arról élhetett volna, kézi munkával keresi kenyerét (Act. app. 20., 34) és azt írja: Aki nem dolgozik, ne egyék (II. Thess. 3, 10.) Ilyen példák ilyen tanítás mellett érhető, hogy gyarapodott a kereszténység terjedésével a munkakedv, nem tekintették azt lealázónak, gyakorlójának becsületet szerzett, sőt eszköze lön a megigazulásnak, része az istentiszteletnek, ha ezen az erkölcsi alapon kellő szán-

dékkal végeztetett. De miként a nemzetgazdászok kifejtik, ez a munka sokkal produktívabb is lön, mint a rabszolgaké, s a kereszténység ehhez képest a munka révén is a leghatalmasabb tényező gyanánt szerepel a közjólét felvirágoztatásában. Ha igaz van Roschernek, a kiváló közgazdaságtudósnak: *Je höher die Cultur, desto ehrenvoller wird die Arbeit. Rohe Völker pflügen sie als sklavisch zu verachten* — akkor e tekintetben is a kultura élén látjuk a keresztény teológiát.

A munkakedvet s a munkában való kitartást nagyban fokozta a kereszténység amaz erkölcsi törvényekkel is, amelyek szabályozták a viszonyt úr és szolga, munkaadó és munkás, eladó és vevő között. A pogány életfelfogás uralkodó szenvedélyeivel, a határtalan gőg, a fékezetlen élvvágy és kincsszomj, szóval a minden vonalon való önzéssel szemben a keresztény felebaráti szeretet nagy parancsolata lépven és a küzdő ember tekintetét vallásunk egy szebb jövő felé irányítván, az úr embertársát kezdte látni a szolgában, a szolga megbízhatóbban, nagyobb buzgósággal végezte dolgaiat; a munkaadó a munkásban ugyanazon társadalom hasznos tagját becsülte meg a munkás lelkét keresztény megnyugvással töltvén el, irigység, gyűlölet nélkül végezte nehéz munkáját, az üzleti összeköttetések a becsületesség, a méltánység, az igazságosság, a lelkiismeretesség keresztény erkölcsi szabályai szerint lőnek lebonyolítva. Így történt, hogy az anyagi kezdetleges segédeszközök mellett is lassankint felvirágozott a földművelés, ipar és kereskedelem. A régi szerzetes rendek tudomány és művészetben kívül mesterségek és földműveléssel is foglalkoztak, miként régen, még ma is terjesztik a hittérítők a vadak közt a kézműipart és a földművelést. Keleten a világi papság, nehogy terhére essék eltartásuk a hívőknek, kézi munkával kereste kenyerét. Nyugaton a papok zsinatilag is kötelezve voltak egy ideig valamely mesterség elsajátítására (Conc. Carthag.).

A nomád népek életében a civilizatio, a haladás alapvető ténye a helyhez kötöttség, a földművelés, már pedig a protestans *Guizot* állítása szerint a benézések tették Europa földjét művelhetővé; *Roscher* is állítja (*Zeitschr. f. d. gesamt. Staatsw.*) hogy minden okszerű földművelés a kolostorokból veszi eredetét, amelyek miként a benső megtérésnek, úgy gazdasági kulturának is iskolái voltak. Általában el lehet mondani, hogy a művelődés-

történet és a gazdaságtan a legnagyobb elismeréssel emeli ki a keresztény elvek és intézmények üdvös befolyását úgy a művelődés, a haladás, mint a közigazdaság felvirágzására.

De valahányszor az elmélet vagy a gyakorlat az anyagi haladás érdekében az ember tekintetét el akarja vonni végső céljától; ha ki akarja forgatni magasabb méltóságából; ha kizárólag az anyag szolgálatára akarja kárhözvontatni: ha megakarná nyírni a magasba természetesen törekvő szárnyait; ha az emberben csak lelketlen gépet akar látni, a melyet a maga érdekében ciztomként facsarhat ki egy esomó erősebb, kiváltságos ember: akkor a keresztény theologia ismét felemeli szavát az újabb pogány világnézet ellen mint az első századokban a régi ellen; újra küzdeni fog a rabszolgaság megszüntetése érdekében; és minden üldöztetés — minden, gyanúsítás —, minden rágalmazással egy hitvalló bátorságával szembeszállva, magas küldetésének világos tudatában, küzdeni fog az emberi jogok kihirdetése-, visszaállítás-, megbecsüléseéért!

A tudományos haladásnak, a tudomány igaz vívmányainak a ker. kath. theologia soha sem volt ellensége. A hamis vallások kénytelenek meghátrálni, kudarcot vallanak a tudományos analysis előtt, a keresztény vallás kiállotta az összes tudományok fellendülésénnk tűzpróbáját és áltevéreinek tragikus sorsa nem csepgetett felelmet belé a jövő haladásával szemben sem.

Hová jutott Assyria, Babylon, Egyptom vallási rendszere; Hellas, Románok a költészet és művészet által minden időkre petrifikált myhologiája? Budha vallásának van még ma is nagyon sok millió a követője a földtekén, de lehet-e találni normalis észjárása, europai műveltségű embert, a kinek lelki szükségleteit e vallás tanai kielégítenék, a kinek tudományos kritikáját e vallás tételei kiállhatnák? Mohamed vallását még mindig vallja vagy 180 m. lélek, a nélkül, hogy tudományos és böleseleti szempontból dogmatikája vagy etikája elfogadható lenne, hogy égi származását igazolni tudná, hogy keletkezése a történelmi kritika szemüvegén át tekintve ne lenne egymagában teljesen elegendő e vallási rendszer tudományos megzafolására. Még Luther tulhajtott suprunatusalismusában és az eredeti bűn hatásáról való téves felfogásában az emberi ész az „az ördög arájának és csábító kéjhölgynek” nevezi, a ker. kath. theologia az első századoktól kezdve bizalom

reménységgel tekintett a tudományok felé, sőt legnagyobb apologetáink koruk tudományával felvértezve hatottak kortársaikra s hajtották az isteni igazság eredménydus szolgálatába az emberi tudományokat.

A szentatyák, szemeik elől nem tévezlve az Irás szavait: „Mivel te megveted a tudományt, én is megvetlek téged, hogy papságban ne szolgálj nekem“ (Ozeas 4, 6) és ismét: Labia sacerdotis custodient scientiam (Mal 2, 7) bámulatos szorgalommal kultiválják a tudományokat; gyakran utalnak az összhangra, a mely a kereszténység tanai és a tudományok közt fellelhető; védik a tudományt túlzó keresztények rágalmai ellen. Mi sem lenne könnyebb dolog, mint az idézetek hosszú sorozatával támogatni állításunkat, de ezen a helyen legyen elég ezen irodalomtörténeti tényadat egyszerű felenlítése.

És a scholastika, amely az Atyák nyomába lépett és bámularos rendszerbe szedte azok szétszört, alkalomszerűleg kifejtett tanítását és továbbfejlesztette azt, a scholastica, amelynek csak megnevezésére is vérbe borul az egyház ellenségeinek ádáz tekintete; amit egész meggyőződéssel szivni sokaknál még ma is, úgy látszik, a bonton vagy épen a tudományos képzettség elengedhetetlen követelménye, vajjon a scholastica ellensége volt a tudományos haladásnak?

Természetesen, ezen a helyen nem írhatom meg a scholastica jelentőségét vagy apológiáját, de mivel szinte türelmünk fogytájá halljuk és olvassuk nap nap után a legalaposabb tájékoztatásra valló megjegyzéseket a scholasticára vonatkozólag, egy-két gondolatot tén itt is alkalomszerű lesz felvetnem annál is inkább, minthogy magam is több lustruma immár, hogy scholasticus vagyok úgy a dogmatika — mint a filozófiában.

Akik ellenségei az egyháznak, a pozitív kereszténységnek, a katolikus theológiának, azok nem lehetnek barátai a Scholasticának. Az ócsárlások, amelyeket a hozzá éppen nem értők is meglepő kitarással szajkó módra hangoztatnak a scholastica ellen, még a 16 sz-ból, a protestantizmus és a humanizmus zászló vevőitől erednek, mivel ezekkel szemben az egyház igazait a scholastica védelmezte meg ezek diésőségére vált rengeteg tudományos sikerrel, minthogy a 13. sz.-tól a 18. sz. közepéig, az egyházban csak egyetlen böleseleti és hittudományi iskola volt,

a mindent felőlelt scholastica. Hogy az empirismus, a rationalismus előtt nem találhatott kegyelemre, azt, gondolom, nem kell magyarázni. A scholastica ellen való megokolatlan vagdalkozás, annak souverain megvetése már jó ideje akar a felvilágosultság, a magasabb képzettség nimbusába burkolódní, de az elfogulatlan ismeret fuvalata a maguk ürességében mutatja be az áltudomány szószátyárait. A helyett, hogy megesküsznek a mesternek szavaira; a helyett, hogy a rég megeáfolt pletykákat terjesztenek, bizony-bizony okosabb lenne, ha egyszer egy kicsit utána néznének, hogy voltaképen mi is hát az a scholastica. A tudományos világnak is megvannak a maga hamis istenei, a tudósok sincsenek előítéletek nélkül; amazokat megdönteni, ezeket megeáfolni a becsületesség követelménye a tudományban. Ez persze nem könnyű munka lenne s kevésbbé népszerű egyelőre. A komoly kutatás helyett beérik ellenünk a régi rágalmak frissítésével és e mindig receptív, passív állásponton maradvá, számalmasan tetszelegnek maguknak tudatlanságukban; pedig az annyiszor ellenünk fordított *Buckle* is írja, hogy a tudás nem lehet valami tétlen, passív dolog, ami akarjuk, nem akajuk, belénk száll; a tudományt keresni kell mielőtt meglelhetjük, az nagy munka is így nagy áldozat eredménye lehet az csak!

Mi sem természetesebb, minthogy különösen az ellenséges indulat által annyira éleslátóvá tett kritika kivetni valót is talál a scholasztikán. De lehet ez másként, miután vagy ezer esztendő's ez az iskol, képzelhető, hogy annyi scholastikus közt ne akadjanak irók, akikbe joggal beleköthet még az elfogulatlan bírálat is? De nem a legnagyobb igazságtá anság-e tudományban kellő megkülönböztetés nélkül egyesek hibái miatt en bloc kárho tatni az egész iskolát; fölülte kérlelhetetlen ítéletre szállni a nélkül hogy benne a lényegest elválasztanók a mellékestől; nem korlátoltság vagy rosszakarát-e, minthogy naivságnak nem minősíthetem, ilyen

1) Knowledge is not an inert and passiv principle, which comes to us whether we will or no; but it must be sought before it can be won; it is the product of great labour and therefore of great sacrifice. (History of Civilisation.)

iskolát egyedül hanyatlási korszaka után megítélni akarni azt a mai viszonyok szemüvegén át tekintve, korunk mai szükségleteihez viszonyítva?

Különbősége' kell tenünk. Azért mondják: Qui bene distinguit, bene docet — et bene discit. A scholastica legnagyobb költője is (aki Homér és Schakespeare mellett tán legnagyobb háttást gyakorolt az összes költők között az emberiségre) azt éneklí:

Chè quegli è tra stolti bene abbasso,
Che senza distinzion afferma o niega
Cosè nell'un, come nell'altro passo

Paradiso

Hol van az a bölcsészeti vagy theologiai iskola, amely előreladottabb stadiumában a másod, harmad rendű kérdések fejtegetésébe, szórzállhasogatásokba nem bocsátkozik? De akik némi otthosságra tettek szert a scholában jól tudják, hogy az ilyen fejtegetések minő átható világitásban tüntetik fel a főbb kérdéseket és hogy micsoda didaktikai értéke' bírnak a formális képzés tekintetében ezek az aprólékosba menő logikai analysisek. Aztán azt sem feledhetjük, hogy a profán tudományok fejletlensége következtében a theologia és a philosophia sokkal keskenyebb mederbe volt szorítva mint napjainkban és hogy ennek folytán az elmék extensivitás helyett a kérdések intenzívabb fejtegetésére voltak szükségképen utalva.

És a heves hangú nagy vitaközások, a barbár terminologia? Azok az emberek lelkesedéssel ragaszkodtak a tudományban felvetett nézeteikhez, ebben és ezeknek éltek, ez volt egész világuk; ha hevük néha elragadta őket érthető, s ebben a tekintetben sem sorozhatók a proseribálandók közé, különösen ha a mai polemiák hangjával hozzuk modorukat párhuzamba, őket a „sötét“ kor gyermekeit, a 20. század finomult szokásainak fiaival! Terminologia nélkül egy tudomány sem lehet el; a szó bizony csak eszköze, szolgálja a gondolatnak; és a mai tudományok, különösen némely bölcsélet terminológiájával nem dicstelen versenyre kelhet a jórészt aristotelesi terminologia; éles megkülönböztetés, világo'sság, kicsiszoltság, szabátosság tekintetében pedig határozottan páratlan a maga nemében

A tulságosan speculatív jelleg természete noha később a pozitív elemektől sem tartózkodott, amint az egyházellenes tuda-

mány azt megkövetelte (protestans theologia) De, míg egyrészt a zsidó és arabizált aristotelesi bölcelet levén divatban, ezzel kellett szembezállni és a bölceletet a kereszténység szolgálatába hajtani, másvészt a praedestinatio, a Szt. Lélek származásának a Szentháromság titkát érintő kérdése, az Oltáriszentség, a realismus és nominalismus évszázados vitái csakugyan nem kezelhetők mélyreható speculatio nélkül. De bármennyire adták is magukat a bölceleti fejtegetésekre, a kereszténység termékeny talajt soha el nem vesztették lábaik alól és soha dogma gyanánt nézeteiket az ellenfélre felerőszakolni nem akarták, élesen megkülönböztetve az egyház tanítását, a hitbeli igazságokat egyesek vagy a többség tudományos tételeitől, In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas volt követendő jelszavuk. Ma, az empirismus fénykorában, a természettudományok virágzásának korszakában, mint látnivaló értekezésem első részéből, a természettudósok speculativ elkalandozásai még mindig több kárt okoznak az igazság gyümölcsös kertjében, mint a scholastikusok ezer esztendőn át együttvéve, vagy bizonyos neki vadult bölceleti iskolák nyakatekert speculatioit ne is említsem.

Az azonban kétségtelen, hogy nehéz, sőt homályos a scholastica némelyeknek, nem a nyelvezet, a terminologia hanem a tárgyalt kérdések elvont természete, — a mélyen járó gondolatok éppen nem könnyű felfoghatása miatt, miként az minden metaphysikában (és a dogmatika bölceleti kezelésében) kikerülhetetlen, és csak szorgalom — meg tehetéssel leküzdhető akadály. Míg a reggeli szürkület felhomályát a delelő nap világossága váltja fel, — annak bizony idő kell; Róma sem egy nap alatt épült, és a scholastica nem pattan ki hirtelen egész terjedelmében és mélységében a vele foglalkozók agyában, mint a hogy sisakos pajzsosan kipattant Minerva Jupiter fejéből a hitrege szerint; a felsőbb matematika vagy a csillagászati speculatioik a kezdőnek olyan homályosak, akár a scholastica dialektikai vagy elvont fejtegetései vallásunk égből hozott mysteriumai körül Ez a nehézség mindig megmarad, de nem is vitatjuk, hogy a scholastica mindenkinek való.

A scholastica kiválóbb képviselőinél (pl. Aquinói sz. Tamás, Alexander Halensis, Nagy-Albert, Suarez stb.) a tudás bősége, az ismeretek mélységes felfogása, a mesteri rendszer, a megfe-

leő módszer, a rendkívül tartalmas rövideg, a világos előadás olyan tulajdonságok, amelyek mint a gyanánt szolgálhatnak a későbbi századok számára is (A scholastikus modorban megírt tankönyvek jó része manap is paradigma gyanánt szolgálhat az ezzel foglalkozóknak.) Ha semmi egyéb érdeme nem lenne a scholastikának csak az az egyetlen, hogy annyi századon át volt a pozitív kereszténység igazságainak letéteményese és tudományos fejtegetője, ez egy magában örök időkre biztosítja számára a művelődés történetében a hervadhatatlan babérkoszorút, mert Europa civilizációját a kereszténységnek köszönheti, miként azt még a catholicismus ellenségei is beismerni kénytelenek. Innen van, hogy a római Szentszék annyiszor oly meleg elismeréssel szól a scholasticáról, hogy a trienti zsinaton aquinói sz. Tamás Summáját a szentírás mellé való helyzésre méltatták, hogy a hit és ész egymáshoz való viszonya fontos kérdésének tekintetében a vatikáni egyetemes zsinat álláspontja teljesen azonos sz. Tamáséval, hogy a legfelvilágosodottabb pápa *Aeterni Patris* encyclicájában annyira sürgeti a scholasticus bölcelet művelését A scholastica lényeges hittudományi és bölceleti tanáiban maga a keresztény katolikus tudomány, maga a keresztény világnézet.

Ugyanazok a lenézett scholastikusok, azokban a „sötét” századokban más tudományokat is ápoltak, fentartottak, továbbfejlesztettek. A sociologia, az ethika, a jogbölcelet, a nemzetgazdaság stb. termékeny alapelveket talál lerakva a scholastikus munkáiban, s mert szakadatlanul ismétlik minden lehető és lehetetlen módon a scholastica ellen való alaptalan vádaskodásokat, szabadjon ezuttal nekem is emlékeztetbe idéznem néhány megjegyzést, amit Fodor egyetemi volt rector megnyitó beszédjére tettem egybek közt annak idején Vallás, Tudomány, Közjólét ez. dolgozatomban a scholastica érdekében.

A természettudományok egyoldalú sürgetésével szemben: Nem szabad felednünk, hogy a természettudományokon kívül a tudományoknak egész sorozata létezik amelyek szintén igényelnek egy kis gondolkozást. Nem minden igazság esik tapasztalás alá, vannak speculativ tudományok is; nemcsak reáliák, humanoriálak is érdemes foglalkozni.

Különbben tényleg a német természettudomány kiindulási pontját Albertus Magnus-ban találjuk. Aristotelest meghonosította

a keresztény Nyugaton. Aristoteles alapján általános természet-tudományi tankönyvet írt. Humbold (Kosmos) többször melegen emlékszik meg érdemeiről, Elvét e szavakkal fejezi ki: „Scientiae enim naturalis non est simpliciter narrata accipere, sed in rebus naturalibus inquirere causas.“ (De mirabilibus.) Századában természet-tudománya rendkívüli, „Mit Albert entstand die Botanik wie der Phönix aus seiner Asche.“ (Meyer, Geschichte der Botanik. Magnetismus. Polarisatio. Földrajz. Klimatologia. Vegytan. Ha a „De mirabilibus mundi“ nem apokriph, úgy a löport már ő feltalálta.

Miként Albert, Rogerius Baco († 1300) is, a Doctor mirabilis nak nevezett ferenczrendi szerzetes, mély pillantásokat veteték a természetbe. Arezzo Ristoro (1282) írt a föld belsejének tűzfolyós állapotáról; Peschel (Geschichte der Erdkunde) meglepetéssel találja „az annyira gyalázott scholastikusok“ egyikénél, beavaisi Vinczénél az erosio-tüneteket megemlítve; a petrifikatiók és ásatagok figyelemtárgyai a 13. században. Peschel konstatálja, hogy az „oly méltatlanul félreismert“ Scholostica (Nagy Albert) tudta, hogy a nap melegítő ereje a sugarak beesési szögétől nagyban függ; ugyancsak ő írt a hegytengelyek irányának befolyásaival a helyi klímákra: (Es wurde damals mit gleichem Scharfsinne beobachtet und verglichen, wie jetzt, nur waren die Mittel, den Irrthum von der Wahrheit durch sinnliche Beweise zu trennen, nicht in der Übung, oder nicht ausführbar.“ (Peschel)

Minden idők egyik legnevezetesebb polyhistorja és encyclopaedistája marad kétség kívül beavaisi Vincze (Speculator) dométes barát a 13. sz.-ból. Az olvasás-, írás- és kivonatolásban telhetetlen volt, innét egyik életirója helluo librornumnak nevezte el. Az olvasási düh egy neme tette csak lehetővé, hogy különféle nyelveken írt annyi munkát képes volt átanulmányozni s szinte egyedül állította össze lexiconát, amihez manapság az írók egész legiója szokott hozzáfogni. Az ő Speculum maius- vagy tripartitumának első része a Speculum naturale áttekintést nyújtott kora természet-tudományának összes ismeretei fölött.

A tapasztalást verulami Bacon előtt vagy másfél száz esztendővel már mindenféle magasztalták, szorgalmazták. A hirschauai bencés apát, Vilmos, a kerékörát már a 11. században feltalálva Masrskilius Ficinus a 15. századról írja: Aureum esse hoc saecu-

lum minime dubitabit, qui praeclara saeculi huius inventa considerare voluerit.“ Leonardo da Vinci Paracelsus, Harvey száz esztendővel léptek fel Bacon előtt. Copernicus, Galilei Kepler (Regiomontanus után) új alapokra fektették a csillagászatot és a már unalomig emlegetett hazug „és mégis mozog a föld“-del szemben jó el nem feledni, hogy a világrendszer fel fedezője egy scholastikus, egy katólikus pap volt. A physika több főkérdése a 16. században tisztázva volt már; Paracelsus megdöntötte Galeenus rendszerét az orvos-tudományban Nap nap után újabb fel fedezések és találmányok, míg éppen az egekig magasztalt Bacon tagadta a föld forgását a nap körül. A 15. században a pápaság, a scholastica által vezérelt Olaszország állt első helyen a szám- és természet-tudományokban. (Rézmetszés, barometer, teleskop, mikroskop.) Monte Casinon a 11. században szorgalmasan fordította Constantinus benzecés az arab orvostudományi munkákat latinra. (Bányászat, szárazföldi, vízi utak.)

Mongol s Tatárországot már a 13. sz.-baé bejárták dömémések és ferencsek Hernan Martinez, egy portugál p-p, már a 14. században kimondta a merész gondolatot: Keletet nyugat felé kell keresni. A kereszties hadjáratok, Amerika felfedözése, a könyvnyomtatás kiszámíthatatlan művelődési tényezők s a 15. és korábbi scholaszlikus műveltségű századok korába esnek, de ezen idők embereit a keresztény világnézet, nem az utilitarismus hatotta át (V-ö. Columbus, Gutenberg idevágó nyilatkozatait.) Archaeológiát, nyelvtudományt, összehasonlító nyelvészetét, palaeographiát, numismatikát üztek a korábbi századokban is. (Trivium, quadrivium)

Az annyira lenezett közép kor theologusai a sbholastikusok törték már fejüket a nemzetgazdaszat problémáin. S noha Smith Ádámtól kezdve nagyobb részt művelői megfeledeztek a tudományban az ethikus szempontokról, vagy tudatosan mellőzték, azokat e tekintetben az újabb írók közül többen Müller Ádám, Sismondí, Carlyle, Roscher, Schäffle, Perin, Vogelsang, Weiss, Lathrein, Rat-inger, Gaal, Földes stb. teljesen igazat adnak a scholastikus felfogásnak, sőt egyre gyarapodnak a hangok, amelyek beismerni kénytelenek, hogy a régi scholastica, a keresztény életfogás vezérelvei nélkül a közgazdasági problémák meg nem oldhatók, az egyre jobban fenyegető socialis kérdés hinárjából a

nemzetek és kormányok ki nem boutakozhatnak.¹⁾ A velőt, izmot fagyasztó munkában — egész általánosságban szólva — ideális czélokra van szüksége az emberiségnek, különben, míg a termények és a gyártmányok egyre finomodnak, elsatnyul, elhiványodik a teremtés koronája.

Daniel, egy protestáns író, jegyzi meg már 1843-ban (sok tollforgató ember a folytonos „haladás“ daczára meg 1943-ban sem fogja ezt tudni): Es ist uns eine papageinartige Terminologie über das Verderbnis jener Zeit so zeugemässig geworden, dass man sich eher zu beweisen erköhnen darf, zweimal zwei mache fünf, als dass nicht im Mittelalter eine Finsterniss gewesen. die sich mit Händen greifen lasse.“ (Theol. Contro.)

Guzot (Cours d'histoire moderne), — szintén protestáns, írja, hogy Európa egész értelmi és erkölcsi fejlődése a középkor teológiáján nyugszik. A keresztény teológia szelleme a vér, amely a világ ereiben lüktetett egész Bacon- és Descartes-ig. E befolyás fölöttéb ődös volt, vezérelte a szellemi mozgalmat s oly rendszert teremtett, amely végtelenül felülmutta mindazt amit az ő-világ megismert.

Közhelylyé lön b. Eötvös József mondása: Amiben Európa népei nem — keresztény kortársaikat, sőt az őskor összes népeit felülhaladják, mind a kereszténységre vihető vissza. *Egész polgárosodásunk keresztény*. S midőn legközelebb a magyar kultuszminiszter, a költségvetési vita alkalmával (1902. febr. 16.) így nyilatkozott: „En azt mondom, hogy az egész mai kulturát a keresztény civilizáció elvei, uralkodó eszméi, világnézetei járlják át Nemesak az én nézetem ez, hanem a legradikálisabb államfilozófusok nézete is. Trefort Ágoston azt mondta 1885. jan. 23-án e helyről: az egész civilizáció kath. országokban keletkezett; nem mondom, hogy az angolok, németek nem járultak

¹⁾ A „Rivista internazionale di scienze sociale e discipline ausiliarie“ 1902. januári füzetében egyebek közt a torinói „La Riforma sociale“ 11. füzetéből bővebben van ismertette egy modern nemzetgazdasági író (Camillo Supino) értekezése: *La degenerazione dell' individualismo economico* és az ismertetés e szavakkal lön bevezetve: E questo un articolo notevolissimo sul quale richiamiamo vivamente l' attenzione dei nostri lettori, poiché in armonia coi risultamenti della critica sociale cristiana.

hozzá, de a renaissance tökéletesen a katolikusok műve.“ — akkor tiszteletre méltó hagyományos ösvényen maradt meg. A keresztény tudomány képviselője pedig a középkorban a scholastica volt.

Csakugyan. A könyvnyomtatás, az iránytű, a löpor a „scholostikus“ Európából indultak ki s meghódították neki az egész földtekét! *Liebig* (Über Fr Bacon v. Verulam.) jegyzi meg a következőket ide vonatkozólag: „Die Chinesen kannten ein Jahrhundert vor den Europaern den Bücherdruck, das Schiesspulver und die Magnetadel; und es kann offenbar zu diesen Erfindungen etwas Anderes hinzu was ihnen eine Bedeutung gab, die sie an sich nicht besitzen. China nem halad. Róma elbukott annak fényes bizonyítéka gyanánt, hogy az utilitarismus nem népfentartó ideál. A kenyéren kívül magasabb keresztény eszmékre is van szükségük az embereknek. Ha valaha létesülne rövid időre társadalom tisztán utilitastikus alapokon, mint Madách eseteli (XII. szín):

Adám:

Mondd, mi hát az eszme,
Mely egy ily néphe egységet lehel,
Mely mint közös czél, lelkesíteni tud?

Tudós:

Ez eszme nálunk a megélhetés:

az ilyen világ, a történelem tanubizonyossága szerint, szükségképen csakhamar romba dől.

Ugy érzem, hogy nagyon tudom méltányolni azt a szellemi munkát, azt a koncentrált erőfeszítést, a felfedezéseknek azt a szellemes kihasználását, azt az értelmes megfigyelést, azokat a szellemes kombinációkat, amelyekből egy-egy újabb találmány nagy lassan elesörgedez. Én sem tartom korunk tudományos vívmányait a vak szerencse ki nem érdemlett adományainak. De hisz a középkorban a kereszténység civilisatorius hatása még nem érvén el a teljes eredményt, aránytalanul kevesebbe foglalkoztak tudományokkal, mint napjainkban. Világiak alig hogy

a papok meg természetesen első sorban a humaniorákra adták magukat, szükségesebb levén különösen abban az időben a nevelés mint a tanítás.¹⁾ Hiányzottak akkor a modern találmányokhoz a szükséges, segédeszközök, és mindenekelőtt amaz előzmények, amelyeket kész örökség gyanánt kapott az új a középkortól. Azt hiszem könnyebb munkája volt Carnot-nak Pythagoras után, Flammorian-nak Copernicus, Mayernak Galilei, Rankének J. Müller, Berthelotnak Lavoisier után. Elvégre is minden tudomány, de különösen és feltétlenül a természet-, a tapasztalati tudomány csak az idő lánya lehet. Berthelot pl., aki egyik vezetője Franciaországban a keresztényellenes világfelfogásnak, nem jelentéktelen hasznot hajtott a több vegyértékű alkoholok fogalmának megállapításával, a szénvegyületek összetevésével, a természetes zsírok és olajok vegyi szerkezetének kutatásával; de Martell Károly (737) kardjával, a scholastikusok feje, Aquinoi Sz. Tamás Summáival megmentették a nyugati, az európai keresztény kultúrát az arab barbár hatalom és a mohamedanizmus teszesztő szellemének invasiójától. Amiből világosan kiderül, hogy az elfogulatlan kulturturbóleselőnek nem csak az empirikus tudósokat, hanem a scholasticus gondolkozókat, sőt még a nagy stílű verekedőket is igen-igen meg kell becsülnie.

És ha a közép kor nem tanította volna semmi *hasznosra* a nemzeteket, ha a reáliákat egyáltalán nem kultiválta volna, még akkor sem lenne szabad olyan szigorúan ítéletre vonni. Az igaz és jó (meg részben a szép) eszméje megelőzi amazt, és Európának nagyobb szüksége volt theologia-, metaphysika-, jogtudományra, mint geologia, palaeontologia-, archaeologira. Az egyént, miként a népeket, előbb kell nevelni, aztán tanítani. Afrika vagy Polynesia barbárjait nem tudós egyetemi professzorok, hanem hittérítők nyerhetik meg a civilizációnak. Előbb a kereszténységet kell megszilárdítani, csak aztán következhetett a sor a tudományokra. Leküzdeni a pogányságot s megfékezni a

¹⁾ A tartományalapító Penn, a népmentő Washington ugyanezen felfogással voltak, mint Macaulay bizonyítja: „*Educate the people*“ was the first admonition addressed by Penn to the colony which he founded. „*Educate the people*“ was the legacy of Washington to the nation which he had saved. (Speeches.)

barbár hordákat, egymaga gigasz feladat volt a közép kornak sok száz esztendőre.

Európának a scholastica bámulatos szabatosággal kidolgozott theológiája, metaphysikája, jogbölcselete, ethikája stb kitünő előkészítő iskola gyanánt szolgált; ezek után sikerrel következtek a szakszerű természettudományok bővebb kifejtései Maga Bacon is írja, hogy a vallás az aroma, amely a tudományt megóvja a rothadástól. Malebranche: Legyen az astronomia, a vegytan és a többi természettudomány a szellem foglalkozása, de ne vakítsuk magunkat annyira el, hogy miattuk az emberről szóló tudományról megfeledkeztünk. (Pedig az ember mindenek előtt: animal metaphysicum, animal religiosum.) Helyesen jegyzi meg *De Maistre*: A tudomány jogára csak azért Európáé, mert keresztény. Csok azért jutott a tudás és civilizatio oly magas fokára, mert theológiával kezdte . . . Az európai szellem e hosszú előkészítésének elengedhetetlen szükséges volta alapigazság, amelyről modern feesegőink egészen megfeledkeztek. . . . Bacon is rendkívül mulattató, mikor e kérdést tárgyalja, s nevezetesen, mikor a scholastica és a theologia ellen buzgólkodik. A híres férfiú, úgy látszik, teljesen félreismerte azon előkészítés szükséges voltát, amely nélkül a tudomány sokat ártott volna. Tanítsanak csak fiatal embereket természet- és vegytanra, mielőtt őket hittérítőstáborokba küldjenek, és akadémiákba küldjenek, és akadémiákba küldjenek, és akadémiákba küldjenek, és akadémiákba küldjenek! (Abendstunden v. St. Petersburg, II.)

Az elmék abban a scholastikus időben a dialektika üdvös befolyása következtében fegyelmezettebbek levén, az u. n. józan ész a bölcselet terén otthonosabban érezte magát, mint napjainkban; akkor az írók ambícióját nem a régibb nagy elmék műveinek megvetése képezte; akkor úgy gondolták, hogy az egyháztanításában a legjózanabb bölcselet alapelvei vannak lerakva, s a középponti idegrendszer nem volt még munka — s élvezettől annyira kimerülve . . . A bölcseletben is miként egyéb tudományok területén, mindig vannak visszaélések, de olyan vad rendszerek, mint természettudományos korunkban pl. Hegel, Schopenhauer, Hartmann rendszerei, azon időben éppen nem találhatók; s korán sem éltek annyira vissza a józan észszel, az okoskodással abban az időben, mint napjainkban teszi azt az

empirismus, a positivismus, az evolutio a természettudományal.

Abban az időben az értelmi képzettségnek hatalmas emeltyűje volt a vallás, de viszont a tudományt is fegyvernek tekintették a pogányság maradványai, a boszorkányok, bűbájosság, kuruzslások, babona ellen. A természet megismerése, mondja az elődjei nyomán járó legnagyobb középkori theologus, Aquinói Tamás (13. sz.), a természet megismerése megőríz bennünket a pogányság örjögéseitől, minők az astrologia, fatalismus, magia babonaság; és éppen a természettudomány képesíti az embert, hogy helyzetét a mindenségben szabatosan felfoghassa. (C. Gentés II. 2, 3)

A váddal szemben: Nem a végtelenen kell a tudósnak a megismerés munkáját kezdenie — könnyű megvédeni a scholastikát. Semmitéle iskolában sem hirdették hangosabban, mint a scholastikában, hogy „omnis cognitio incipit a sensu,” s éppen a lélek és az Isten megismerésében hajszalíg megegyező a scholastica módszere a természettudományéval: megfigyelés, tapasztalás, elemzés, ok-keresés. Megfigyelték a lelki élet tüneteit, analizálták azokat s úgy találták, hogy az adaequat ok csak szellemi állag lehet. Megfigyelték a nagy természetet egészében és részeiben, anyagi és szellemi rendjében, s úgy találták, hogy mindezek kielégítő végső oka csak a Végtelen lehet. Az Iskola Isten létének a priori bizonyítását elvetette, peremptorius érveiben Aristotelesre támaszkodván, aki a természetet korához képest eléggé vizsgálta

Ma azt hiszik, „hogy a megismert atomokból állanak az ismeretlen molekulák, ezekből pedig talán megismerhetjük a megfoghatatlant.“ Nézegetem, lapozgatom ez újabb könyveket, de úgy találok, hogy ismeretlenük gyöngébb mint Sz. Ágostoné; hogy a modern physiologia kutatásai is végeredményeiben aquinói Tamás psychológiáját igazolják főbb tételeiben¹⁾, és hogy

¹⁾ V. ö. értekezésemet: Sz. Tamás és a physiologia a lelki tehetségek localisatiójáról. Böles. Folyóirat, 1893. Hogy minő magas fokon állt s mennyiben volt megegyező Sz. Tamás psychológiája a modern physiologiai psychológiával az alvás és a hypnosis természetének fejtegetése körül, részlete sen volt alkalom kimutatni Hogyan alszunk? és Hypnotismus cz. munkáimban.

az iskola sokkal többet és helyesebbet tanított a Végtelenről, mint korunk anatómiája, physiológiája, analytikai és synthetikai, szerves és szervetlen vegytana együttvéve¹⁾

A görög műveltség legfőbb törekvése a szépre irányult; a világbíró Roma a nevelésben a hasznosat hangsúlyozta leginkább, a kereszténység nem idegenkedik ugyan egyiktől sem, mégis első helyre az igazat és az erkölcsi jót helyezi. Mindazonáltal alig található kabátos ember, aki ne tudná, hogy minő halhatatlan érdemeket szerzett a kereszténység theológiájának magasztos tanai révén a művészetek minden ága körül.

A művészek ugyan szűksége van tanulmányra, technikára, ihlettségre; el nem lehet gazdag, meleg, eleven fantázia nélkül: de az örök időkre szóló alkotásokban első rendű tényezők gyanánt szerepelnek az igazság, szépség, erő nagyobb szabásu ideáljai. A keresztény theologia eszmei köre, a benne elbeszélte hitre méltó események, főbb szereplői, intézményei, keletkezése, fejlődése, é etc, befolyása a nemzetek- és egyénekre stb. a magasztos eszmék, a mélyeszes érzelmek, az igazság, nagyság, erő kiapadhatatlan forrását képezik a nemesebb irányu művészetnek.

A mythologia is gazdag tárgysorozattal szolgált a művészetnek, de ha a művészet az eszményinek megérzékítése, a végtelennek véges, az égnek földi alakban való feltüntetése, mélység, bensőség, magasztosság tekintetében messze elmaradt a kereszténység mögött. Más vallások is fejleszthetik a művészetet, de jól írja *Canova* Napoleonhoz: „Minden religio ápolja a művészetet, de egy sem annyira, mint a miénk.” A kereszténység emelkedett, szellem es volta szárnyokat kölcsönöz a művészetnek, amelyek segítségével azelőtt nem is sejtett magasságba emelkedhetett.

A kereszténységben Isten örök eszméi te-tesültek meg Krisztus és szentjeiben; telítve van ez a leghatalmasabb motívumokkal, amelyek az ember lelkét a keserű szomorúságtól égi vidámsággá ragadhatják; az áldozat, önmegtágadás, remény, örökkévalóság, kiegyenlítő: révén megszüntet, megdicsőít minden földi

¹⁾ V. ö. Vallás. tudomány, közjólét cz. dolgozatomat; Haladás és kereszténység, dr. Kereszty; Az európai polgárosodás története, Guizot-Grubicz, Europa művelődési történelme, Rézbányay János.

szenvedést, emberi nyomorúságot; a néma természetet átszelte, mitve megszólaltatja Isten dicséretére; ő szakította az eget a földdel, az embert Istennel, a természetet a természetfölöttivel, az idealist a reálissal, és mindezek magasabbharmonikájából a művészetek eddig ismeretlen, tulvilági borostyánt fűznek homlokukra; a keresztény vallás biztosította csak a szónak bizonyos értelmében a művészetek számára az apotheozist.

A katakombák művészete kivitelben egyszerű, gyermeketegnek mutatkozik; de eszmei tartalomban emelkedettségben, nevelő, javító hatásában messze tulszárnyalja a pogány világ művészetének arany korát.

Már az üldözések korában foglalkoztatta az egyház a theologiai eszmék befolyása alatt a művészetet; jobban fellendülhetett az Nagy Konstantin után, megvédelmelte azt Kelet képmabolása ellen és menhelyül szolgált neki, a népvándorlás idején a vad hordák betörése közepett.

A román építészet merész ívei, tág csarnokai, az égboltozatot jelentő kupolája, oktató, nevelő képsorozataival elpusztíthatlan szép alkotása marad az emberi zseninek minden időkre, és kialakulásában a termékenyítő nagy gondolatokat a theologia szolgáltatta számára.

A kereszténység tanai szerint a lélek uralkodik a test fölött. A goti izlésű templomokban a szellem teljesen dominál az anyag fölött. A esücsives művészet merész, égbetörő alkotásaiban az anyagot át- és megtöri és felreérthetetlen symbolum gyanánt avatja azt fel a keresztény lélek égbe irányult állandó törekvének jelzése gyanánt. A főbb formák alap gondolatát mindenben a megváltó kereszt képezi, amelyből üdvösségünk áradozott; s úgy külsejének benyomása mint a belsőnek kolosszális perspektívája — hatalmas sursum corda gyanánt a végtelen, az örökkévalóság kiáltó szózata a szemlélőnek.

Egy széles látókörű magyar scholastikus szerint a közép korban mély vallásosság honolt a kebleken; keresztény szellem lelkesítette az embereket s buzdította tevékenységre. E szellem megtermékenyítette az elméket, magasztos conceptiókra képesítette az eszt s irányt adott a szép művészeteknek is. Akkor a keresztény gondolkodás, irodalom és művészeti törekvések között benső viszony, kölcsönös barátság létezett; azért nem is csoda,

hogy a theologia, a többi ismeretek s a művészet párhuzamosan fejlődtek s mindegyik saját erejével a többire hatott, s e hatás kölcsönös volt. Innen van, hogy a közép korban a keresztény irodalom s képzőművészetek, nevezetesen a theologia s építészet fejlődésében sok hasonlatosság mutatkozik. A régibb keresztény római építészeti formák alapján kifejlődött román stíl a 11. és 12. században virágzik leginkább; ugyanakkor a theologia is hasonló jeleggel bír. Az patristikus és oratorius: egész épületei a román stíl merev és sima, változatosságát nem ismerő oldalfalaihoz hasonló széles (merőben hagyományos) alapon emelkedik, vagy, hogy más hasonlattal éljünk, oly folyam az, mely a hagyomány széles medrében csak lassan halad előre. A speculatio akkor még nem öntött belé annyi életet, nem kölcsönözött neki annyi élénkséget, mint a következő korszakban. A 13. század elején a román formák háttérbe szorulnak, azokat esücsives építésmód váltja fel, s tovább mint egy egész századig majdnem kizárólag ez uralkodik; de ugyanakkor virágzik már a logikailag és dialektikailag szigorúan s változatosan tagozott és eszmélkedőleg magasztaló scholastikus hittudomány is. Sz. Tamás majdnem ugyanazon időben írja a Summa theologicát, melyben hochstadeni Konrád a kölni dóm építéséhez az első alapkövet leteszi. A scholasticus hittudomány és a gölhi építésmód fénykora ugyanazon időre esik. Mindkettőnek előmozdítóit kolduló barátok valának, s eme nagyszerű műveik szembeszökőleg hasonlók egymáshoz.

A bálványok és a testiség szolgálata alól a keresztény theologia emancipálta a művészeteket. A megváltás, az egyház története a magasztos eszmék és alakok bőségszarujává lőnek a megdicsőült művészetek számára. A katolikus egyház és theologia az eszményinek ázáttal is új világot nyitotta meg, mondja Wiseman bibornok, mert oly fogalmakat egyeztetett össze, amelyek azelőtt kizárták egymást, minők pl. a szépség és tisztaság, anyaság és szüzesség, fájdalom és megnyugvás, szenvedés és boldogság, emberség és istenség. A Madonna a gyöngédség, a szenvedő Megváltó a magasztos eszménye a művészetben. Mi egy Laokoon fájdalma, mondja Hettinger, Krisztuséhoz képest a keresztfán! Amaz a rideg, kegyetlen sors — fatum — súlya alatt reménytelen haláltusában török össze, — emez még inkább szenved, de fájdalma a végtelen szeretet áldozatában megdicsőül, és

szünetének sötét éjszakája nyomában az engesztelődés és örök béke hajnala derül fel. Niobe kimondhatatlan fájdalomban megkövül az istenség boszúja gyanánt, a Mater Dolorosa ellenben a legnagyobb fájdalom, de a legszentebb önmegtadadnak is képe. A bünbeesés, a megváltás, a feltámadás, az utolsó ítélet, a Boldogságos Szűz, az apostolok gyakran szolgáltak művészi témák gyanánt. A régi merevséget könnyed fesztelenség, a képleges kidolgozást az élethű alakítás kezdte kiszorítani. A templomok, a palotaszzerű épületek, a siremlékek egyaránt hozzájárultak a szobrászat felvirágzásához.

A festészet legrégebb emlékein nagyon köznapi dolgokat találunk megörökítve, szinte minden eszméi tartalom nélkül. A régi egyiptomi sírkamrákban vadászat, földművelés stb. láthatók. A képek színezése öt ezer év múltán is meglepően üde, de voltaképp rajzolatok s mennél kevesebb rajtuk az élethűség, csupa feszesség a testállás- és mozdulatokban, az arczok semmitmondók. Az assír festészetből csak töredékek maradtak fenn; a görög festészet közvetett emlékei Pompeji, Rómából ismeretesek. A keresztény eszmék és haladás folytán a festészet utónérhetetlen magasságra küzdötte magát fel a katakombák és a korábbi századok művészete kivétel tekintetében ugyan még nagyon fogyatékos, ámde tartalom, jelentőség szempontjából méltó az őt hordozó theologiai eszmekörhöz. Az emberi test megelevenedik, átszellemül, beszédes lesz. A nyitott szemek a lélek tükrévé lesznek és elmondják ama nagy dolgokat melyek a keresztény lelket foglalkoztatják. A mythologia költők és böleselők fictiója volt csak; a kereszténység mint a legnagyobb és szakadatlanul folyó történeti tény képezi a festészet hátterét. A keresztény életfelfogás gazdagságot, lendületet vett be a festészetbe s hasonlíthatatlanul magasabb színvonalra emelte azt tárgyánál fogva a pogány művészetnél.

A középkorból ránk maradt miniature festészetet még ma is élvezzük a kéziratok szélein és kikezdésein. A falfestészet remekbe dolgozott a templomfalak nagy területein. Giovanni a 13. században szakít a bizánci merevséggel s az olasz iskola csakhamar önálló lesz. Giotto, Orcagna testvérek: A halál működése. A Fra Angelico művein végig ömlő átszellemültség. áhitat, parancsis jellegzetesen keresztény szellem termékei. Leonardo da

Vinci, Michel Angelo, Rafael az örökkévalóság számára dolgoztak; nevük pusztá felemlítése dicshymnus a keresztény világnézetre, amelyből inventiójukat, inspirációjukat merítették.

Azt mondják, hogy a festészet és az építészet lehozza az eget a földre, a zene ellenben a földieket az égbe emeli. A keresztény vallás, amely legtökéletesebben köli össze a teremtményt Teremtőjével, kezdetül fogva nem nélkülözhetette a zenét, amely a kimondhatatlan érzelme'et is megérzékítve, újabb segédeszközt alkotott a Végtelen felé való törekvésben a keresztény lélek számára. A szellemi vallásnak erre a szinte anyag nélkül dolgozó művészetre természetszerűleg szüksége volt, és az isteni tiszteletnek képezi alkotó részét a kultuszban. A profán zene, ha el is vesztet az összekötő kapocs e kettő között, történetileg az egyházból származott. Akinek alkalmá volt valaha, írja egy zenebarát elragadtatással, a sixtusai kápolnában összezuzó és fel-emelő erejét hallani ezen hangoknak, amelyek az emberi kebelben minden tisztátalan és gonoszt kipuszítanak és azt ether, világosság, béke és boldogsággal töltik el, a nagyság, a szigor, a szelidség, az édesség, az egyszerűség és magasztosság, a bensőséme esodálatos egyesülését, az érteni fogja, hogy az egyik eme mesterek közül mondani szokta, hogy előnéklő anygaloktól leste el zenei alkotásait. A zene, mondja André, egy kiválóan katolikus művészet. Ezen általános nyelv az, melyen hallatja velünk a religio a hit legfőnségebb eszméit. Az ének imádkozik, remél, sir, szeret, világít. S csakugyan az istentisztelet, az embernek az Istennel való ezen ünneplyes közlekedése mindig ének- és zenével járt. A vallásbeli zenészet tiszta és magasztos lévén, valamely 'égi rezgésnek s menyei összhanguak látszik, mely lelkiünket arany szárnyain kapja el s viszi a magasba. (Hist. polit. de la monarchie pontif.)

Találón jegyzi meg *Chateaubriand*: A képművészet a keresztény religiót anyjának ismerte el, amint ez a földön megjelen; ő földi hájait kölesönzé ennek, ez pedig isteni jellegét adá neki. A zenészet hangjegyekre szódé az ő szent énekeit, a festészet őt fájdalmas diadalaiban ábrázolá, a szobrászat szeretettel vele a koporsók felett busongani, és az építészet pompás — s mint az ő tanai, titokteljes templomokat emele neki . . . Légy örökre áldott Jézus szent religiója, mely a Louvre falaira, a ki-

rályok megfeszített királyát, biráink teremének boltozatára a végtelent, fóköröndökben a feltámadás és a szülőiktől elhagyott árva lelenzek házában a Megváltó születését festéd. (Kereszténység szelleme, II., 1. 1.)

A kinyilatkoztatásból merített, a keresztény teológia által tudományosan kifejtelt s rendszerbe foglalt elvek és események átalakították a költészetet is. S mióta ezek az irányelvek érvényesültek az írásművekben, kéz elfghatóvá lön sok tekintetben a pogány klasszikus irodalom egekig magasztalt remekeinek inferioritása a keresztény költészet termékeiket szemben.

A megváltás nagy titka és történeti igazsága, az Istenember születése, élete, tanítása, művei, szenvedése, halála a lyrai költésztöböl eddig teljesen ismeretlen hangokat esalt ki. A boldogságos Szűz, a szentek és angyalok, a kereszténység történeti nagy alakjainak tisztelete, az énektöl elválhatatlan keresztény istentisztelet kiapadhatatlan forrását képezték s képezik a legnemesebb indulatoknak, a legmélységesebb érzelmeknek, a legszellemesebb lendületeknek melyek valaha emberi szíven átrezeghettek. Tétellem, azt hiszem, amint egyszerű, megdönthetlen is. Ha a lyra a belső világaiból veszi tárgyát; ha forrása a kedély, mint „minden sugárt felfogó és visszaverő göczpont“; ha a lyrai költemény az „érzelmi feszültségen“ van hivatva könnyíteni; ha a lyrai költészet nagyságának alkotó elemei az általánosan érezhető és az egyéni; akkor a keresztény világnézetöl alhatott lyra a legmagasztosabb. Nincs ugyanis vallásos vagy egyéb bárminő eszmékör, amely bensönket mélységesebben megindíthatná, kedélyünkre több oldalról befolyást gyakorolhatna, érzelmi feszültséget hathatósabban fofo hatna, általánosabban érezhető (mert a kereszténység a potiori tisztult emberi) és bensőbbben egyéniit suggerálhatna mint a keresztény életfelfogás. A kereszténység műveltebbé tette a lelket, magasabb lenjültre képesítette a képzelő lehetőséget, felgazdagította érzelmi világunkat, s ezért a keresztény yra eszmékben gazdagabb, képzetekben élökelőbb, indulatokban változatosabb, hangulat tekintetében sokkal szélesebb mederben mozog, hatásában sokkal intenzívebb, sympathia gerjesztésben sokkal erősebb a világirodalom minden más lyrájánál.

Inductive is igazolható tétellem, ha a keresztény eszméktöl ihletett lyrai költészet termékeit, a dalt, ódát, elégíát, hymnuso-

kat összevetjük azzal az anyai költészetöl, amelyet a chinai, egyptomi, hindu, görög, latin vallás-böleseleti világfelfogás létre tudott hozni. Nyilvánvaló dolog, hogy pl. China vallásának házi szükségletek fedezésére szánt utilitarisztikus böleselete, a hindu brahmanismus vagy a Nirvánába való beteges, pilledt törekvés; a görög latin mythologia (amelyek gyakorlati következtése leginkább a kegyetlenségben és érzekiségben megnyilatkozó bestialitás) nem kölesönözhettek azt a magas színvonalat a lyrának, amely a keresztény vallásos meggyözödésnek kikerülhetetlen, természetes folyamánya volt

A nő méltóságát, s így a hozzá való szerelem ideális jellegét csak a kereszténységnek köszönhetjük. Athen, Roma, a Keletet szi te szolgálailag utánozva, a nőben majdnem kizárólag testi vágyainak kielégítésére szolgáló alárendelt eszközt látott. A nőt a kereszténység emancipálta a megalázó társadalmi helyzetöl, és a Szűz-Anyát oltáraitra helyezvén a női nemb l, a szerelmi lyrát megnesmesítette minden időkre. Sophokles Antigoneját tartják a klasszikus költészet legnemesebb női alakjának, de a modern ember felháborodással fordul el töle, mikor a házasság-, család-, a hitvesi és gyermeki szeretetröl beszél. Azt a nőt, a kit a keresztény középkor lyrája énekel, azt egészen más eszmék hevitették. A kereszténység, a theologiai eszmék azt a lyrát is egészen átalakították, amelyek érzelmei az embert minden időben érdeklő nagy böleseleti kérdések nyomain keletkeznek. A hazafias lyra mélyen járó alaphangulatot, igazán hatalmas indító okokat, minden áldozatra való elszántságot legbiztosabban a keresztény eszmékböl meríthet csak. A hamisítatlan hazaszeretetet mi sem tehette annyira erőssé, minden önérdéktöl annyira mentessé, a hallállal szemben is annyira bátorrá, mint a keresztény vallásos meggyözödés. Legnagyobb lyrikusunk, Petöfi, a szabadság vértanu poetája, midön a szabadság, egyenlőség, testvériség apostclává avatja fel lantját, a theologiai eszmék dicsőségét hirdeti, mert ezt a három vezérgondolatot, amely a mai közelet modern evangeliuma lön, először a világunk, Petöfi, a négy evangelista hirdette. A legmagasztosabb emberi érzelmek, a vallási érzelmek, sehol sem találták meg azt pár excellence poetikus kifejezt, azokat a magasztos gondolatokat, miat a ker. teologia által inspirált lyrában, a hymnu-

sokban, a profétákban, Jeremiásban, a zsoltárokbán, mert az ószövetség előcsarnoka, előfutára lévén csak az új szövetségnek joggal ennek járuléka gyanánt tekinthető, s főbb eszméi, erkölcsi törvényei különben is keresztény igazságok

A keresztény teológiai eszméknek a *hősköteményre* gyakorolt átalakító befolyása tekintetében *Chateaubriand Génie du christianisme* ez. munkájának 2. kötetében annyi gondolatot halászott el az utó kor elől, hogy jó ideig csak nyomain lehet járni e tekintetben.

A kereszténység megjelenéséig teljesen ismeretlen jellemeket szolgáltatott a költőnek ecsetelésre. A theologia megismertet bennünket az Istenség mysteriumai mellett az emberi szív rejtelmével is. Az emberi természetet, a jellemek kialakulásának fejlődési fokozatait senki sem ismeri jobban, mint a böleleleti theologia, amelyet kutatásaiban az isteni kinyilatkoztatás is támogat. A polytheismus elválasztotta az erkölcsöt a vallástól, a kereszténység egyesítette. Mózesről Jézus Krisztusig, az apostoloktól az utolsó hitazonokig valamennyien a benső ember képét festik. Az emberi nem bukása és megváltása értetik meg velünk az emberi természetet. A kereszténység természetfölötti volta elbeszélhetetlen magasra emelheti a jellemeket.

Az a jelenet, amelyben *Ulysses és Penelope* egymást felismerik, az ó kor egyik legszebb compositiója; de mikor az albiói világtalan elbeszéli ős szülőink tiszta szerelmét az *Elveszett paradicsomban*, eltörpül mellette a smyrnai világtalan költészete. Ez pogány, csupán természeti; amaz keresztény, természetfölötti eszmék körében mozog. Sátán behatól a földi paradicsomba. A teremtés állatai közt észrevesz két nemesebb alaku lényt egyenes, emelkedett állásban minő a halhatatlan szellemeké. Mennyei tekintetőkben a legfölségesebb Teremtő tulajdonságai ragyognak az igazság bölcseség, a szigorú és tiszta szentség. Egyik a szemlélődés és erő számára teremtetett; a másik a gyöngédség és kellemek számára formáltatott. Az elsőnek nyílt homloka emelkedett, tekintete föltétlen hatalomra mutatnak. A másiké az alárendeltség egy szelíd jogar iránt, az engedelmeség, ezáltal felajálva, amaz által elfogadva inkább mint követelve; önmaga fölött önkényt engedett, de mégis elismert uralom engedte bizonyos szerény büszkeséggel, félelem- és kelleműs,

gyöngéd vonakodással Titokszerű művei a természetnek! akkor még ti sem voltatok homályba burkolva, akkor még ismeretlen volt minden bűnös szemérem. Így lépdelt meztelen a két nagy ember, nem kerülve sem az Isten szemét, sem az angyalok tekintetét. Ádám a legjobb valamennyi férfi között, kik tőle származtak; Éva a legszebb valamennyi nő között, kik mint az ő leányai születtek.

Összüléink egy forrásparti árnyas helyre vonulnak. Mialatt estebédjüket magukhoz veszik, a teremtés állatai körül mint királyuk és királynőjük körül játszadoznak vala. Éva így szól férjéhez: *That day I often remember when from sleep . . .* Gyakran eszembe jut ama nap, melyen első álmomból felébredve virágok közt találtam magamat, nem tudván hol vagyok, ki vagyok, mikor és hogyan jutottam e helyre . . . Leültem a zöldelő partra hogy gyönyörködjem a tóban, mely egy második ég gyanánt terült el előttem. A pillanatban, midőn a habok fölé hajlok egy árny tűnik fel a víz tükrében felém hajolva, mint én ő felé! Örömben remegtem, ő is remegett, ismét előre nyújtám fejeimet, és a szép jelenség ép oly gyorsan visszatért, rokonszenves szeretettel tekintve reám. Még most is e képen függének szemeim és hiu vágy epezené keblemet, ha szózatot nem hallok a pusztából: A tárgy, szép teremtmény, mit látsz, önmagad vagy; veled együtt fut, veled tér vissza. Kövess engem, elvezetlek oda, hol karjaid nem árnyat ölelnek; hol feltalárod azt, ki képmásod, ő a tied leend örökké s te hozzád hasonló gyermekek sokaságával ajándékozod meg őt és az emberi nem anyjának fogság nevezetn.

Nem sokára megpillantálak egy platán alatt. Oh mily nagy-nak, mily szépnek tűntél fel előttem! és mégis úgy tetszett, mintha kevésbé szép, kevésbé gyöngéd volnál, mint azon kedves fantom, mely a habok fodrai közt egészen megigézett, futni akartam, te követtél és fölemelvén szavad kiáltál: „Térj vissza, szép Éva, tudod-e kitől futsz? Te test és vér vagy abból kit kerülsz. Léted adundó neked, oldalamból, szívem közeléből, szakítam ki az életet, csak hogy aztán örökké oldalom mellett bírjalak. Ó lelkelem fele, téged kereslek; a te másik feled visszakövet téged.“ Így szólván, kezéd megragadá az enyémet, én enged-

tem, és azóta tudom, mennyire felülmulja a női kellemet a férfi szépség és bölcsesség, mely egyedül valóban szép.

Igy beszélt az emberek anyja. Szerelmes tekintetét férjén pihentetve, gyöngéd önátadással felé hajol és félig átöleli ősatyánkat. Ádám ez alak szépsége és átengedett bájai által elragadtatva fensőbb szerelemmel mosolyog reá. Így mosolyg le az ég tavasszal az alanti felhőkre, és mosolyával termékenyvé téve a terhes felhőket virághimes szőnyeggel borítja be a földet. Ádám ezután csókot nyomott az emberi nem anyjának termékeny ajkaira.

Ádám és Éva bemutatván imáikat a Mindenhatónak, visszavonulnak nászlugasukba. Belépnek a berek homályába és virágágyra dőlnek. Ekkor a költő mintegy a bejárat függőyei előtt állva, a boltozat és millió esillagainak jelenlétében elkezdí nász-énekét.

Minden bevezetés nélkül, mintegy a pillanat ihletése miatt fölkiált:

*Hail, wedded love, mysterious law, true source
Of human offspring . . .*

Üdvözlégy hitese szerelem, titokszerű törvény nemzedékek forrása! (V. ö. Gubicza I.)

Némileg csak a szigorú részarányosság rovására közölhettem ezt a részletet Gubicza fordítása e helyen, ámde némely dolgot szemléltetni is akarok, nem csak mindig általános vonatkozással hitatkozni a keresztény szellem befolyására, és ilyen észre kiválókép alkalmasnak kinálkozott a hitvesi szerelem egész legutolsó mozzanatáig, minthogy még ezt is emelkedett szempontból nézi a keresztény költő.

Minden más költeményben írja *Voltaire* — a szerelem úgy tűnik föl mint gyöngeség, egyedül Miltonnál erény. A költő tiszta kézzel tudta felemelni a fátyolt, mely különben a szenvedély gyönyöreit takarja. A boldogság kertjébe vezetli az olvasót és megizzelteti vele azon tiszta élvezeteket, melyekkel Ádám és Éva eltele valának. Ő nem emelkedik az emberi természet fölé; de igen, a megromlott emberi természet fölé; és valamint nincs példa hasonló szerelemre, úgy nincs példa hasonló költeményre.

Ulysses, folytatja Chateaubriand, jóllehet hős és király, némileg póriás; fortélyai, magatartása, szavai bizonyos pusztai, naiv jelleggel bírnak. Ádám, jóllehet most született és tapasztal-

atlan, már tökéletes mintája az embernek: éri az ember, hogy nem egy asszony beteges méhéből, hanem Isten életerős kezeiből került ki. Ő nem es, fonséges és mégis ártatlan és szellem-dus, szóval egészen olyan, minőnek a szent könyvek festik, méltó az angyalok által tiszteltetni és a magányban sétálni Teremtőjével.

Ha Penelope tartozó odóbb azután pedig gyöngédebb mint ősanjánk, oka az, mert őt a szerencsétlenség kipróbálta, a szerencsétlenség pedig bizalmatlanná és érzelmesebbé tesz. Ezenben Éva átadja magát közlekeny és csábító, sőt van benne valami kis kacérság is. De ugyan miért volna komoly és okos, mint Penelope? Nem mosolygott-e minden reá? Ha a bűbezárjaa lelket, a boldogság kitarja: az első esetben nincs elég vadon, hol elrejtethnők fáj-dalmainkat: a másodikban nincs elég szív, melynek elbeszéljük örömeinket. Különben Milton nem akarta Éváját tökéletesnek festeni: úgy állítja elénk, mint ki bájai miatt ellenállhatatlan, de kissé megfontolatlan és fecsegő, hogy az ember már előre sejtse a szerencsétlenséget, melybe őt e hibája sodorni fogja.

Sem Ulysses és Penelope szerelme, sem Didóe Aeneas, nagy Alcestése Admetos iránt nem hasonlítható azon érzelmhez melyet Milton két nemű alakja egymás iránt tanusit: csak az igaz vallás személyesíthetett meg ily szent, ily magasztos gyöngédséget!

Mily eszmetársulat! Az ujonaszületett világegyetem, a saját mérhetetlenségöktől mintegy megdőbbsent tengerek, az új pályáikon habozva keringő napok, e csodák bámulatába merült angyalok, az új művet még szemlélő Isten, és két lény-félig szellem-félig agyagból — csodálva testök, de még jobban lelkök szépségét, tanulmányozva első gondolataik, és első szerelmök nyilatkozatait . . .

Hogy a kép tökéletes legyen, Milton mesterileg oda állítja a sötétség szellemét mint egy nagy árnyat. A lázadó angyal kileli a nőt és férjét; saját szájukból hallja a végzetes titkot, gyönyörködik jövendő boldogtalanságaikban; és első szüleink boldogságának ezen egész ecsetelése tulajdonképpen nem egyéb, mint első lépés a borzasztó szerencsétlenség örvénye felé.

Igy Chateaubriand Milton remek művének egy részletéről (kivonatossan). A keresztény theologia egy-két tetele sugalmazta

a költőnek az eszmék eme fenségét, az érzelmek mélységét, az ellentétek harmoniáját. És a mi zseniális peccánk az *Ember Tragédiájában* — hogy engedjek a tárgy rokon természetének — nem mutatja-e szintén be a keresztény igazságok termékenyítő varázshatását remekművének már a legelső lapjain is, midőn rákezd az Első Szinben az *Angyalok kara*: „Megtstesült az örök nagy eszme Im a teremtés béfejezve már . . .”, az *Úr*: „A gép forog, az alkotó pihen. Évmilliókig eljár tengelyén . . .”, *Gábor főangyal*: „Ki a végtelen ürt kimérted, Anyagot alkotván beléje, mely a nagyságot s messzeséget Egyetlen szódra hoztad létre: Hozsánna nékek, Eszme!”, *Rafaél*: „Ki boldogságot írja doztatsz, A testet öntudatra hozva . . .”, az *Úr*: „S te Lucifer hallgatsz, önhittén állsz, Dícséretemre nem talál-sz-e szót, Vagy nem tetszik tán amit alkoték?”, *Lucifer*: „S mi tessék rajta? Hogy néhány anyag más-más tulajdonokkal felruházva, Miket előbb, hogysem nyilatkoznának, Nem is sejtettél bennök úgy lehet . . .”, az *Úr*: „Csak hódolat illet meg nem bírálat”, *Lucifer*: Gyöztél felettem, mert az végzetem, Hogy harezomban bukjám színtelen . . .”, az *Úr*:

Számüzve minden szellem kapcsolatból.
Küzdj a salak közt, gyűlölt idegen.
S rideg magányod fájó érzetében
Gyötörjön a végtelen gondolat;
Hogy hasztalan úrnod porláncodat,
Csatád hiu az Úrnak ellenében.

Lucifer: Fukar kezekkel mérsz, de hisz nagy ur vagy
S egy talpalatnyi föld elég nekem.
Hol a tagadás lábát megveti,
Világodat megfogja dönteni.

Éva: „Ah élni, élni: mily édes, mi szép!”

Ádám: És urnak lenni mindenek fölött.”

Éva: „Érezni, hogy gondoskodnak felőlünk. És mindezért csupán hálát rebegnünk Ahhoz, ki nyújtja mind e kéjeket.”

Ádám: „A függés, látom, életelv neked.”

Éva: Én meg, ha ott fenn e dícs elborúl,
Itt lenn találok azt szemedben, Ádám
Hol is lehetném másutt kivüled,
Kit létre is csak hő vágyad hozott.

Ádám: Ne szólj így, Éva, meg ne szégyeníts.
Mi a hang, hogy ha nincs ki értené?
Mi a sugár, ha szín nem fogja fel?
Mi volnék én, ha mint visszhang s virágban,
Benned szebb létre nem feselne létem,
Melyben saját magam szerethetem?

Vagy a Hatodik színben a megragadó, főlemelő, mesteri ellentét, midőn az élvezetekről elnyomorodott római kéjenczek közt a dögvész alkalmával a keresztiség szentségét kiszolgáló *Sz. Péter* apostol rákezd:

Te nyomoru faj, gyáva nemzedék,
Mig a szerenese mosolygva feletted,
Mint napsugárban a légy, szemtelen,
Istent, erényt, gúnyolva taposó.
De hogyha a vész ajtódon kopog,
Ha Istennek hatalmas uja érint,
Gyáván hunyász, rútul kétség'b'eső.

És így tovább számtalanszor, egész az utolsó szöveg Luciferhez:

Hideg tudásod, dőre tagadásod
Lesz az élesztő, mely forrásba hoz,
S eltántoritja bár, — az mit sem tesz —
Egy percze az embert, majd visszatér.
De bűnhődésed végtelen leend
Szünetlen látva, hogy mit rontni vágyol
Szép és nemesnek új csirája lesz, —

és egészen a legutolsó sorig:

Az *Úr*: *Mondottam ember, küzdj és bizva bizzál!*

egyre olyan eszmékkel találkozunk, amelyeket az ő és új szövetség theologusai ismertettek meg a világgal, s amelyeknek rezsztítő fenségét soha sem tudtam volna méltányolni, ha a scho-

lasztikából meg nem tanultam volna ez örök szép szövegek minden betűjét kellőleg értelmezni.

E nagyszabású munka noha első rajzolataiban egyéni és schopenhaueri pessimismus szüleménye, idővel a költő világfel fogása neki derülván, nagyszerű conceptiojában, praegnans gondolataiban, emelkedett színvonalával theologiai alapokon épült fel és e magyar szellem a művelt világban aratott babérokat végső elemzésben a keresztény életfelfogásnak köszönheti: Az ember átéli a világtörténetet, gyakran bukik, de újra felkel, s oldalán a szintén gyarló nő, ki annyiszor jó szelleme lesz neki. A Sátán, az erkölesi rossz mindig megakarja hiusítani nemes törekvéseit, de az isteni gondviselés és kegyelem folyton támogatja és kitértő küzdelemre biztatja: Mondottam ember, küzd és bizva, bizzáll. Dogmatikus szárazsággal szólva ez nem egyéb, mint: az eredeti bűn következtében a férfi és nő természetete megromlott; a test, világ és az ördög az embert folyton kísértik a rosszra, akadályozza a jóban és nemesben; az asszony a férfi segítségére lön alkotva, (Faciamus ei adjutorium simile sibi, írja Mózes), noha szintén gyarló, gyöngye teremtmény; a Gondviselés boldogulásra, nem kétségbeesésre vezeti az embert, kegyelme mindig velünk s küzdelemre ösztönöz. Persze mindez benn van a kis katekizmusban (a mi a theologia dióhéjban), de éppen nem comprommittálja Madáchunkat, mert tudvalevőleg a kis katekizmus a világ legnagyobb bölcsessége. Buddha, Confutius, Mahomet (ámbar sokat átvett a zsidó vallásból és a kereszténységből) vagy a rationalismus világnézetével ilyen munkákat nem lehet megírni, ilyen conceptio, ilyen alakok e rendszerek keretei közé be nem illeszthetők.

Chateaubriand megvonja párhuzamot a jellemekről szólván a pogány és keresztény költőt atyák, anyák, leányok és fiuk között is. Nem követhetem eszmemenetet e helyen, hogy szóljak Priamus és Lusignan-ról, a pogány Andromacheről és a Racine által festett Andromacheről, Iphigenia és Zaire-ról, Antiochus és Guzmanról, de még sem állhatom meg a nélkül, hogy egy-két helyét olvasóim emlékezetébe ne idézzem

A keresztényfaló *Voltaire* is így ír Zaire-ra vonatkozólag: Igyekezni fogok e műben feltüntetni mindazt, mi a keresztény vallásban lelkesítő és érdekesnek látszik lenni (és *Voltaire* nyilván

hagyón hálátlan, valahányszor rágalmazza azt a vallást, amely műveinek a legszebb babérorát (szerezte meg). A polytheismus nem állván ellentétben a szenvedélyekkel, nem idézhette elő a léleknek az evangéliumi parancsok mellett oly gyakori benső küzdelmét.

A Szent Szűz tisztelete és Jézus Krisztus szeretete a gyermekek iránt eléggé bizonyítják, hogy a kereszténység szelleme gyöngéd összhangban van az anyaság geniusával. E tekintetben érdekes összehasonlítani *Andromachet* az *Iliasban Euripides*, *Virgil*, *Racin*: *Andromachejával*. A régiek szeme nem akadt meg huzamosabban a gyermekek fölött; ugy látszik, hogy nagyon is naivnak találták a böleső nyelvet. Csak az evangélium Istene nem pirult a kisedeket magához hívni, sőt követendő például állítani az emberek elé: „És fogván egy gyermeket, közéjük állítja s megölelvén őt, mondá nekik: Aki egyet az ily gyermekek közül befogad az én nevében, engem fogad be.“

Voltaire *Alzirejában Alvarez* parancsolja *Guzman-nak* mint alattvalónak az erényt általában, *Krisztus* példájára hivatkozva. Ez egyike a fensőbb morál azon remek vonásainak, melyek oly magasan állanak a régiek morálja felett, mint az evangéliumok *Platonak* az erényről tartott párbeszédei fölött.

Achilles legyő-őt ellenségét megcsontítja és gyalazzattal illeti. *Guzman*, ki ép oly büszke és hős, mint *Peleus* fia, kora virágában haldokolva, imádott nejét s egy roppant birodalom uralmát ugyanazon pillanatban elveszítve, *Zamorehez*, ki őt halálisan megsebezte, így szól:

Háld meg, mi a különbség isteneink között.

A teid kimondák bosszud s gyilkold meg őt:

De az enyém, midőn rám fogod gyilkos kezed,

Meghagyja szánamod közt bocsásnak meg nekéd.¹

A leány-jellem tekintetében *Iphigenia* és *Zaire* hozhtók alkalmas párhuzamba. *Agamemnon*, az isteneknek engedelmos-

¹ *Chateaubriand* állítja, hogy *Voltaire* e szavakat egyszerűen átvette *Rowe* *Tamerlanjából* szóról szóra, s hogy ezek *Guise* *Ferencz* szavai. Nekem ez közönyös dolog. A fő az, hogy e gondolat közhely a keresztény theologiában.

kedve saját nagyravágásának áldozza fel gyermekét. Midőn azonban a fiatal nő a könyörtelen Neptumnak magát feláldozza, a néző méltányosan csak Iphigenia pártjára állhat Neptum ellen. Krisztus nem szomjuhozza a vért. Ellenkezőleg, ő saját vérért áldozza fel Zaire ért, és így méltán elvárhatja a leánytól, hogy ne adja kezét és szívét azoknak, akik a minden emberért lángoló szeretete által vezérelt Krisztust üldözik, akik a keresztényeket nap nap után gyilkolják s bilincsekben tartják hit védőjét, Zaire édesapját, Bouillon utódját. Ennek a nőnek jellemében hatalmas drámai tényező, a vallási eszme, Iphigeniánál mellékes diszimény gyanánt sem szerepelhet. Ha Iphigenia meghal, a hajóhad elindulhat. Ez bizony nem valami különösen érdekl az olvasót. Zaireban ádáz küzdelemre száll ész és szív, ez az összecsapás mindenkinek saját lelkéből való, mert kötelesség és szenvedély egyre küzködnek bennünk egymás ellen. Racine hősnőjében a vallás befolyása az eszmék és erkölcsök alapját teljesen megváltoztatja, s így nagyobb költői érdekességet tulajdonít a jellemnek, minthogy a költészet törekszik tárgyait felemelni, s megteheti itt mindaddig, míg a jellemből folyó eszelekvés elfogadható marad. Iphigenia elfojtva szenvedélyét és az élet szeretetét sokkal meghatóbb alak, mint a halál félelme miatt siránkozó pogány Iphigenia. Az emberek szívesen látnak olyasvalamit, amire ők maguk képtelenek és megcsodálván azt, a titkos vágyról tesznek tanúságot, amelylyel az ismeretlen szépség iránt viseltetnek, amelyre teremtetek.

A keresztény életnézet gazdag költői forrás, minthogy a természeti jellemeket eszményi magasságra emeli fel. A keresztény embert az indító okok egy egész új sorozata vezeti cselekvésében, s ezek eddig hallatlan költői lendületet adnak alakjainak. A bűn esetelésében is sokkal hatalmasabb, mert hasonlíthatatlanul nagyobb a keresztény ember vétke a pogányénál, minthogy amaz a krisztusi megváltás és az egyház intézménye következtében sokkal hálátlanabb, sokkal gonoszabb mint a vétkező pogány ember. A muzsák gyűlölvén a középszerűt, könnyen érzik melyeket ama vallás keretei között, amelynek személyei az ember felett vagy az ember alatt állanak.

A társadalmi jellemek közül a papi a kereszténységben sokkal magasztosabb és változatosabb mint a pogányságban. Hier-

archiai szoros tagozottság, a foglalkozási nemek szinte végtele-nül változatos skálája, a lelkipásztorkodás különböző helyeken és annak annyifele ága, az oktatás különféle fokozatai, az emberi nyomor enyhítésére rendelt szerzetes rendek, a hittérítő. A női szerzetes rendek és vallásos társulatok tagjainak az értelmi, erkölcsi és testi fogyatkozások fedezésére irányuló önzetlen feladása naponkint megújuló incarnatioja a legmagasztosabb költői eszméknek, alakoknak. Külső fény tekintetében is páratlanul áll vallásunk: úrnap, nagyhét, husvét, karácsony, halottak napja, szentmise stb. Szóval a jelenetek, cselekvények, alakok, jellemek kimeríthetetlen gazdag kútforrása a kereszténység a költői irventjo számára.

A hadi jellemét szintén megnemesítette, a keresztény vallás, a theologia. Homer hősei nem állhatják ki a versenyt Tasso lovagjaival. Amazok kincsvágyók, kegyetlenek, szőszegők, hazugok, lovagiatlanok, még az ellenség hulláját is meggyalázzák. A lovagok ellenben szegények és önzetlenek, mert ismerik az evangéliumi tanácsot és a gazdag menyei jutalmat. A lovag bejárja a világot, hogy megvédje a gyöngt, az árvát, az özvegyet, miként isteni Mestere is az elhagyatottakat vigasztalta. A lovag sohasem hazudik, mert annak a tanítványa, aki azt mondta magáról: Én vagyok az igazság. Agamemnon brutális, midőn azt mondja, hogy Briseist úgy szereti mint nejét, mert az is ép oly szép munkákat készít neki. Egy lovag soha sem szólhat ilyen módon. A lovag imádkozik ellenségeért és tisztességgel eltemeti azt.

Még az igazi bátorságot is megadta a keresztény világnézet. Ajax megfutamodik Hektor elől, Hektor Achilles elől. A kereszténységben a közlegény is úgy hal meg, mint valami tragodiai hős, mert hite szerint a halál születés, a koporsó bölcső leszén. (V. ö. A kereszténység szelleme, II. Chateaubriand-Gubicza.)

Az eszményi, a nagyszabású, a megható, a csodaszzerű a kereszténység minden ízében bentalálható; a polytheismus zagya, erköltestelen mismásában pedig bármennyit kotorászson is a költői lélek, ilyen alakok gyűrásához szükséges anyagot nem találhat. A sántikáló természetrendi morál azokba a magas regiókba soha fel nem emelkedhetik, amelyek a keresztény erkölcsök kizárólagos otthonát képezik. Bouillon Godofréddel Homér hősei együttvéve sem versenyezhetnek.

A keresztény theologia által kifejtett eszmék felgazdagították, magasabb színvonalra emeltek a költő képzelő tehetőségét, leleményességét ama módosító hatás következtében is, amelyet az érzelmekre, indulatokra, szenvedélyekre gyakorolnak.

A keresztény elvek prizmáján át tekintve gazdagabb, nemesbe forrása lett a költői alkotásnak a vágyó szeretet, amelyet megszentelt, felemelt és élesebb ellentétbe helyezett a kötelességtudással. Módosul az öröm, amely kül- és belterjileg az örökkévalóság és a végtelen jó bírása következtében szinte határtalan, végtelen jelleget ölt. Soha magasztosabb, mélyebb szomorúságot költő nem eszelhet, mint aminő a keresztény lélekben keletkezik a bűnök nyomában és rokonszenvből az elbukott Igazság iránt. Átszellemül tárgyaiban, s minden mértéket túlhalad az örök kárhozatalnál. A természetfölötti után epekedő kodélyben, amely mérsékelt élvezettel csúg a világ múlt gyönyöreire, az ellenmondás, a busongó bánkódás ezelőtt ismeretlen felhomálya honol. A reménység sziklaerős alapokkal bír a keresztény hit világánál, és nincs küzdelem, nincs szenvedés, nincs áldozat, amelyre fel nem vértelnő hőseit a keresztény meggyőződés. A keresztény hős nem ismer félelmet, csüggedést, égből eredő bátorsága maga mögött hagyja a pogány mythos hőseit és isteneit, haragjában nem baromi vagy démoni, de önmagát fékezve sujt, büntet, ostromoz az erkölcsi rend végrehajlójá gyanánt.

Nincs rendszer, bölcséleti iskola, vallásfelkezet, amely esztetikai érzelmeknek annyi szépet tárt volna fel az értelmi, erkölcsi, eszményi és művészi rendben mint a kereszténység. Maga a keresztény hittudomány és bölcsélet, mélyesges tanaival, az élet minden viszonyára, kiható elveivel, rendszerében nyilvánuló bámulatos harmóniájával — Plato és Sz. Ágoston meghatározásának értelmében; pulchrum est unitas in multitudine et varietate — csodaszép dolog marad minden időkre — hiszen főbb vonásaiban az Isten kezének a munkája, — és azért csodálkozott egy magyar mágnás, hogy némely pap ritkábban merít élvezet a szépség e ki nem apadó forrásából.

Az erkölcsi érzelmeket megtisztította, megszentelte a kereszténység. A lelkiismeret megacézolta és mégis érzékenyebbé tett a kötelesség teljesítése iránt, bárminő áldozatok árán történjék bár. Az ellentét nagyobb, élesebb lelkiismeretünk és a rossz

szenvedélyek között, az erény magasztosabb, és ebből keletkezik a mélyesgesen tragikai ellenmondás, a gigaszi küzdelem. A keresztény vallás mennyei szellő, mely kifeszíti az erény vitorlát, a bűn körül pedig orkánná növeli a lekiismeret viharait. "A keresztény bűnbánat bensőségét, a keresztény lelkiismeretfurdalás mindent szétmorzsoló erejét hiába keresnek a pogány költeményekben.

A társadalmi érzelmeket is hatékonyabbakká, belterjesebbé tette a kereszténység. A gyermek szülőihez való ragaszkodását, szeretetét, a köteles tiszteleteket, hálát s engedelmséget különös tételes isteni parancsolatban hirdeti. A szülők nem csak maguknak, a társadalomnak, hanem az egyháznak is kell, hogy neveljék gyermekeinket. Ugy e végre, miként a hitvestári kölcsönös, állandó szeretet ápolására égi kegyelmet nyerhetnek a házasság szentségéből, hogy a hűség, tisztaság, türelem, áldozatkészség, a házasságban annyira szükséges keresztény erények gyakorlása lehetővé váljék, megkönnyíttessék. A keresztény házasság oly magasztos tárgya lehet a költői feldolgozásnak, aminőt a keresztény theologiai eszmék keretén kívül hiába keres a költő.

Krisztus Urunkat kétszer látjuk sirni az evangéliumban: Jeruzsalem előrelátott pusztulása és barátjának, Lázárnak halála felett. Az isteni mester fensőbb kenetet adott ezzel a hazafias és a baráti érzelmeknek. A köz, a polgártársaink javára irányuló érzelmeink- és törekvéseinknek — ami elvégre savátjavát teszi ki a hazaszeretetnek — nem képzelhető hathatósabb rugója a keresztény életfelfogásnál, mert áldozatra, önmegtartóztatásra, önzetlenségre mi sem bírhat jobban rá mint a kereszténység. Ha csak önzetlen, nemes lelkek közt szövődhetik igaz barátság s feltétel ehhez a gondolkodásmód és a törekvések megegyezése, akkor ideális magaslaton áll a barátság a keresztény lelkek között, mert a keresztény erkölcs valóban nemesség képes tenni az emberi lelket és a közös törekvés elé maga az Isten tüzi ki a legfőbb célokat. Az áldozatra mindig kész keresztény barátság a megpróbáltatás napjaiban üli legszebb dalalait.

Hogy az emberies, humanus érzelmeknek micsoda termékeny melegágyát képezték és képezik a keresztény theologiai

eszmék, arról részint már történet említés, részint pedig ékesen szóló tanubizonyságok az egyház mindamaz intézményei, amelyek a különféle emberi nyomor enyhítésére a szeretet találékonyságával gondolt, létesített, s aminőkről a pogány világnézet önzése és élvhajhászata sejtelemmel sem birt.

A keresztény theologia segítette rá a psychologust, a költőt a kinyilatkoztatás világánál az emberi kettős természet, a szív örvényeinek megismerésére, ismertette meg vele az ember végső célját, az erkölcsi rendet, a törvényt, a lelkiismeretet, a szabadakaratot s magasztosabb célt jelölve ki az erkölcsi érzelmeknek, megvalósításukhoz isteni segítséget biztosítván, eddig ismeretlen erőnyeket is hirdetett (tisztaság, türelem, ellenségszeretet, alázatosság) A kereszténység, az evangélium az erkölcsiséget átalakítván, gazdag forrást tárt fel a költészet számára. Az epos, a dráma hőse pl. végtelen sokat nyer jellemzésében, ha a keresztény költő a pogány hős bátorságába alázatosságot, ellenségszeretetet, vegyít. A római, a görög reménységének netovábbját abban találta, ha kilátás volt rá, hogy hamvai összevegyülnek valaha kedvelt-jének hamvaival. A keresztény költő a szerető barát, testvér, hitvestárs előtt feltárja az örökkévalóság csarnokait, hol a szívek minden időben zavartalanul egyesülnek.

Nem kell említenem, hogy a tiszta theologia, amelynek igazságai az égből harmatoztak alá, mily elbeszélhetetlen módon nemesítették meg az ember vallási érzelmeit, élénk tárva végső cél és boldogulás tárgya gyanánt a végtelen igazságot, jóságot és szépséget az Istenségben. Ez a theologia legsajátosabb területe ellentétben a téves vallások áldatlan kihatásával. De legszembetűnőbb is. Ezt mellőzve álljon itt inkább illusztráció gyanánt általános tetelemhez egy olyan példa, amelyre tán kevesebben gondoltak, ugyanis, hogy miként befolyásolja a keresztény felfogás a szenvedélyes szerelmet a költészetben. A tárgy kényes természetű levén, lehetőleg inkább mást (Chateaubriand) beszéltek.

„Az, amit mi sajátlag szerelemnek nevezünk, oly* érzelem, melynek még neve is ismeretlen volt a régiek előtt. Csak az újabb századok látták az érzelmeik és lélek vegyületének ezen alakulását, a szeretetnek azon fajtát, mely a barátság erkölcsi részét teszi.

E tökéletesített érzelmeket is a kereszténységnek köszönjük; ő az, ki folyton a szív megtisztítására törekedvén, annyira vitte, hogy bizonyos mérvben átszellemíté még azon hajlamot is, mely erre legkevésbé látszott fogékonynak. Ime az annyira befekettített vallás ismét egy új forrást nyit költői helyzet teremtésére éppen azon szerzőknek, kik gyalázattal illetik Egész csapat regejnyit idézhetnek, melyek e félig keresztény szenvedélyből merítek minden szépségüket.

A szenvedélyes szerelem sem nem oly szent, mint a házastársaké, sem nem oly kedves, mint a pásztori érzelmek; de e keztől hevesebb és pusztulást hoz a lélekbe, hol egyszer tanját ütött. Miután a házasság komolyságát és a mezei erkölcsök ártatlanságát egyaránt nélkülözi, nem képes semmi varázst gyakorolni a lélekre, s önmagának csalódása, örülete és anyagává lesz. Ez, az igen elfoglalt kézművesek és igen egyszerű földművesek előtt ismeretlen szenvedély csak a társadalom azon osztályaiban létezik, melyekben a téltenség miatt, a szív az emberre rá nehezedik egész óriási súlyával, határtalan önszeretével és örökös nyugtalanságaival.

Annyira igaz, hogy a kereszténység vet világot a szenvedélyek örvényeibe, hogy éppen az egyház szónokai azok, kik legerősebb és legélénkebb színekkel esetelik az emberi szív rendtelenségeit (Bourdalue, Massillon stb)

A szenvedélyes szerelem egész egész dühvel nyilvánul azonnal, mihelyt feltűnik a tárgy, mely annak csiráját magában hordani hivatva van. *Didó* még emelkedő városának munkálataival van elfoglalva, midőn vihar ámad, mely egy hőst vet a partokra. A királyné nyugtalan lesz, titkos láng foly ereiben; kezdődnek az oktalanságok; követik a gyönyörök; végül jó a kiábrándulás és lélekzavar. Nemsokára *Didó* elhagyja kedvese; borzalommal tekint körül és csak örvényeket lát. Mint tűnt el a boldogság palotája, melynek egy fölhevült képzelődés volt szerelmes építője! Mint omlott össze a fellegvár, melynek tornyait néhány pillanatra a lenyugvó nap sugarai megaranyozták!

Mily zavar, minő szenvedély, menyit igazság van e megcsalatott nő ékesszólásában! . . . Talán az istenek vagy valamely jogar nevében szól? Éppen nem . . . Hivatkozik még a helyekre is, boldogságuk tapujára . . . A földel, a vendégszerető tűzhely,

hol egykor a hálátlant befogadá: ezek Didónak igaz istenei. Aztán egy szerelmes nő ügyességével felélénkíti Pygmalion és Jarbas emlékét, hogy felköltse a trójai hős nagylelkűségét vagy feltékenységét. Majd a szenvedély és fájdalom legmagasabb fokán, Karthago büszke úrnője azt kívánja, hogy legalább egy kis Aeneas, maradna mellette vigasztalásul szomorú napjaiban, habár egyszersmind szegényének élő tanúja gyanánt is! Az örület e pillanatában a szenvedélyek képtelenek ügyüket sikerrel védeni; azt hiszik, működésbe hoztak minden hatalmukban álló eszközt, pedig nem tesznek egyebet, mint betöltik a léget hasztalan jajveszékéseikkel.

Nagy elégtételünkre szolgál Didoval *Racine Phaedróját* állíthatni szembe, ki habár szenvedélyesebb Karthago királynéjánál, mégis igazi keresztény nő. A boszúló lángok és a mi pokolunk borzasztó örökkévalóságának félelme vonul át e bűnös nő egész szerepén, de legfőltűnőbb a feltékenység jeleneiben. Vergilius Phaedrát nem a pokolba, hanem csak a myrtus ligetekbe, a könyvek mezőire — lugentes campi — helyezi, hol azon szerelmesek bolyongnak, kik a halálban sem szabadulnak meg mardosó lelki gyötrelmeiktől. Euripides Phaedrāja, valamint Senecéé is jobban fál Theseu-tól, mint a Tartarustól. Sem az egyik, sem a másik nem beszél úgy, mint Racine Phaedrāja, aki az érzelmek fokozatos emelkedését, a lélek szomorúságait, szorongatásait és viharait oly mélységesen tárja elénk, hogy ehhez hasonlót a régiéknél hasztalan keresnénk. Náluk, hogy úgy mondjam, csak az érzelmek vázlatát, de befejezett érzelmeket ritkán találunk; ellenben itt van az egész szív:

„Ez Venus átölelve zsákmányát teljesen “

S a legerőteljesebb felkiáltás, mit szenvedély valaha hallatott:

És hajh! a szörnyű bűnök — követ bár szegénye —
Gyümölcséből e Lús szív semmit sem élvezze.

Eben az érzékiség- és léleknek, a kétségbeesés és szerelem örjögésnek oly vegyülete van, melyre nem találunk kifejezést. E nő, kit megvizsgálna a szenvedések örökkévalósága, ha csak egy pillanatra is élvezhette volna a boldogság örömeit, e nő nem ó kori jellem, ez egy elkárhozott keresztény; ez az élő

Isten kezeibe esett bűnös nő; hangjában az átkozottak hangjára ismerünk

Itt van *Heloïse és Abailard* története, a keresztény tragedia örökké költői tárgya. Abailard neje él, és él Istenért. Szerencsétlensége ép oly váratlan, mint megrendítő. Kiszakítja a világból, szenvedélyének még izzó tűzével a kolostor rideg falai közé lép; vallás és szerelem küzdenek szíve birásáért: ez a kegyelem által élve foglyul ejtett természet, mely hasztalan erőködik az ég ölelő karjai közül kibontakozni. Vegyük hozzá még tolmácsul Racinet és Heloïse szenvedéseinek képe drámai hatás, a jelenet színhelye s valami kimondhatatlanul félelmes vonások által, minőket a kereszténység szokott az általa nagyszerűvé tett tárgyra nyomni, ezerszeresen elhomályosítja Dido szerencsétlenségét:

Oh elviselhetetlen járom! oh szörnyű kény!
Mik hát kötelmim itten, ki és mi vagyok én?
Oh hűtelen! — S mi néven nevezzenek ezért?
Te egy Isten arája, lángolsz egy emberért!
Szánj meg kegyetlen Isten, te látod zavarom,
Törvényeiddel uralj e lázadt indulaton

Az ó kor képtelen hasonló jelenetet felmutatni, mert nem volt hasonló vallása; ő is választhat vala hösnőül egy görög vagy római vestát, de azért a szellem és vér azon küzdelmét, mely Heloïse helyzetének csodaszerűségét teszi, s mely a kereszténység dogmái- és erkölestanáinak következménye, soha elő nem állíthatja. Itt látjuk a legörjögőbb szenvedélyt és a kérlelhetetlen vallást, mely soha nem lép alkura szenvedélyeinkkel. Heloïse szeret, Heloïse lángol, de a vallás jégfalakat ömel körötte; ott az érzéketlen márványok alatt kialszik minden szikra, ott örökös lángok, vagy végnélküli jutalmak várják a bukást vagy a diadalt. Kiegyezésre semmi remény; a teremtmény és Teremtő nem lakhatnak együtt ugyanazon lélekben. Dido csak egy hálátlan szeretőt veszít el, oh! mily egészen más gyötrelmem tépi Heloïse kebelét! Választania kell Isten és egy hű szerető között, kit boldogtalanná tett! Legalább szívének egy bármily parányi részét is titokban Abailardnak nyújthatná. De Sinai Istene féltékeny Isten, ki mindennél jobban akar szerettetni s megbünteti még a gon-

dolatnak árnyékát, még az álmat is, mely nem ő vele foglalkozik.

Egészen más az életet pár perc alatt a máglyán bevégezni, mint Karthago királynéja, és más, mint Heloise, lassan hamvadni el a vallás oltára fölött . . . (Gubicza ford. sz.)

És még sok idevágó érdekes kérdést lehetne szellőztetni folytatólag a keresztény teológia előnyére, de terünk nem engedvén áttérünk a drámára és a keleti legfőbb irodalmakra.

Láttuk fentebb, hogy a keresztény teológia eszméi s elvei minő rengeteg s mennyire előnyös befolyást gyakoroltak az emberi érzelmek átalakítására. Az indulat tudvalevőleg szintén érzelem, noha erős és hirtelen kítő érzelme; a szenvedély határozott irányban mutatkozó, uralomra törekvő állandó vágyakozás, és így az indulattal együtt a vágó (appetitiv) t-hetség keretébe tartozik, s minthogy benső egyéniségünk és jellemünk — mint határozott irányu erővé fejlődött akarat — kialakulásának legmélyebben fekvő tényezői érzelmeink-, indulataink-, szenvedélyeinkben keresendők, s mert különben is közvetlenül, a vallási indító okok az akaratra elemi erővel hatnak: érthető a keresztény életfelfogás befolyása a drámai irodalomra.

A dráma, mint a szabad akarat, az önelhatározás, a kidomborodott egyéniség leghathatosabb ábrázolója, csak a szabadság, az egyéni öntudat, az emberi méltóság nyomaiban sarjadozott fel igazában. A görögöknél megtaláljuk a polgári szabadság kezdeteit, s van is náluk drámai költészet; de a szabadságot minden vonalon, az egyén teljes érvényesülését az evangelium inaugurálta, s azért az evangelium szellemében dolgozó, általa tudtukon kívül is befolyásolt írók a klasszikus drámaköltők.

A színpad az élet, a világ színes képe, hü visszatükrözője. A keresztény eszmék üdvösen alakították át az emberi élet-érthető hát ezek szerencsés befolyása a drámai költészetre is. A jó dráma lényeges mozzanatait a karakterek összeütközésének szükségképi folyamányai; nagy, következetes jellemek nélkül nincsen dráma, minthogy pedig sem a természet, sem az események, sem a bölcsélet olyan nagy, annyira következetes jelmekeket nem alkotnak, mint a kereszténység, a teológia fontos tényező lön a dráma átalakulásában.

A szakértők állítják, hogy mennyi kiváló tulajdonságnak kell meglenni a dráma mint a legnehezebb műfaj költőjében. Lírához elég a forma s érzelem, eposhoz regényben a képzelet, a drámáiróban indulat, szenvedély, jellem is szükséges. Aki maga nem karakter s nem képes valamely nagy cél kiküzdésére rátenni egész életét, az a költemény személyeinek egyéniségét sem tudja kellőleg kidomborítani. Mondják, hogy biológia, jogtudomány, sociológia, de különösen élettapasztalat, ethika, psychologia szükséges ismeretek a drámáiróban. De tudjuk az előzményekből, hogy az egyén és az emberiség természetét és történetét a maga legmélyebb forrásaiban, legrejtettebb tényezőiben, a keresztény tanok nélkül meg nem ismerhetjük, és hogy a keresztény morális a legmegbízhatóbb értelmezője az etikának.

A drámaköltő élesen megfigyeli az élet nagy vásárját, apróra elemzi a cselekvő jellemeket, az események változatos forgatagából igyekszik inductive megállapítani a cselekvés egyetemes érvényű törvényeit. E nagy érdekes munkájában segítségére vannak a dogmatikai, ethikai, psychologiai vezérelemek, amelyek Röntgen sugarak módjára bevilágítanak az emberi természet legbensőbb szövevényeihez.

A keresztény világfelfogás kiküszöbölte a drámából a pogány életnézet kegyetlen fátumát, a vak sorsot, ami egyéb iránt bölcséletileg érthetetlen, teológice képtelen, drámailag a jellemek küzködését megbénító hiu agyrem lehetett csak. Helyébe az ember és az Isten lépnek; az ember, akinek sorsa jellemében rejlik; az Isten, aki atyai gyöngédséggel nyújtja felénk gondviselő szent kezét. Nincs dráma, nincs élet küzdelem, ha tetszik, létért való küzdelem nélkül; de enyhit ennek brutális jellegén a kereszténység.

A véletlenség bölcséletileg szintén tarthatatlan fogalom, de az okok és akaratok szövevényes összefüggése következtében, mint látszat a drámából ki nem küszöbölhető, és mint az események külszínének annyira megfelelő csalódás fentartható, ám bár, bármely ádáz sorsra juttassa is a keresztény hőst, a költői igazságszolgáltatásnak, ami a tömeg közóhájának és az erkölcsi rendnek annyira megfelelő, mindig eleget lehet tenni, mert a keresztény felfogás szerint aki erkölcsileg el nem bukott, mindig diadalt arat. Ez a legyőzött hős diadala, egy kiválólag kereszt-

lény gondolat, melynek prototypikus megtestesítőjére imádatot tekintünk a Kálvárián.

A dráma bölcséleti emelkedettség nélkül meg nem szerkeszthető; a modern dráma erkölcsi alapjait leginkább a szabadság, egyenlőség, testvériség hármas dogmája és a hazugság ádáz üldözése képezik. Ne feledjük azonban, hogy a leghatalmasabb bölcsélet a keresztény teológia, hogy a szabadságot, egyenlőséget, testvériséget először s legnagyobb kihatással az evangelium hirdette; hogy az Antikrisztus az új-szövetség szerint a „hazugság atyja“, Krisztus Urunk pedig azt mondja magáról: Én vagyok az igazság, az út és az élet.

A dráma úgy a görögöknél mint a renaissance idejében eredetileg a már kész lírai és eposi termékekből merítette jó részben alkotó elemeit. Láttuk az előzőekben, hogy mily irányban befolyásolta a kereszténység azokat a műformákat. Ez a behatás természetesen közvetve a drámában is érvényre jutott.

Már a görögöknél lényegesen befolytak a dráma keletkezésére a vallási szertartások, a bachusi körmenetek stb. A keresztény drámának másik gazdagabb forrásaivá lőnek a passiójáték a mysteriumok, a moralitások. A biblia kiszorította a mythológiát. A drámai ellentétek nagy küzdelmét játszották végig az allegorikus alakok is, amelyekben az erények és bűnök személyesítve vívták ki a jó és rossz elv soha meg nem szünő háborúságát. Az erkölcsi jó és rossz szakadatlan küzdelem egymással a világ folyásában szintén oly gondolat, melyet a keresztény vallás hangsúlyoz leginkább, világít meg tüzetesebben s így ebből is látnivaló a keresztény teológia befolyása a drámaköltészetre.

Corneille, Racine, Molière keresztény alapokon állnak, Calderon katolikus pap, keresztény mystikus és schoiastikus, Lope de Vega kolostorba visszavonulva folytatta drámai munkásságát, melynek termékenysége közmondássá lőn. Shakespeare keresztény légkörben él és mozog: nála a tragikum nem az ember felett álló vakorsztól függ, hanem a szabad cselekvés szükségképi folyamánya; a komikum, amely önként villan elé az élet hiúságiból, nála az erény, az igazi nagyság keresztény méltánylásában leli magyarázatát. Valószínűleg katolikus volt, noha ezt világi életmódja mellett és katolikusüldöző korában darabjai-

ban kifejezésre kevésbé juttathatta — és ha nem is helyezhetjük vallásos érzület tekintetében egy vonalba a két nagy spanyol drámaíróval, ő is idealista, transzcendentalista, pozitív keresztény minden darabjában. Schiller egyetlen aesthetikus vallásnak a kereszténységet tartotta és Göthe halhatatlan Faustja is keresztény eszmekörből keletkezett. Az ördöggel köthető szerződés lehetősége vagy lehetetlensége theologiai kérdés; a test, világ és az ördög kísértése, az emberi természetnek Urától Istenétől való elfordulása és e gonoszság nyomában járó szerencsétlenség, a bünhődés; az emberi vágyak kielégíthetlensége, a földi javak elégtelensége a szív boldogítására: megannyi theologiai gondolai és Faust zseniális megalkotása, végső elemzésben újabb megerősítése Sz. Agoston szavainak: *Facisti nos ad te, et irrequietum est cor nostrum, donec requiescat in te.* Evangeliumi szellemű férfiak meg legelőször Faust doctor történetét, és a Sturm es Drang periódus leghetőségesebb költője felszáradon át foglalkozván e világdramai problémával, voltaképen „emberi bevezetést készített az evangeliumhoz.“

A hinduk irodalma nem szűkölködött lírai és eposi költeményekben, a dráma előfutáiraiban, megvolt e nemzet íróiban a bölcselkedő szellem; megvoltak megtartották e nemzet kebelében is a vallásos játékokat, amelyekből közvetlenül a drámák nálunk is keletkeztek; bőségesen rendelkezésükre állott az anyag drámai feldolgozásra; ámde vallási nézeteiken és ebből folyólag társadalmi életbeosztásukon hajótörést szenvedett a valódi tragikus felfogás.

A Vishnu-fele ünnepi játékokat esa: felületesség vagy frivolitással lehet a keresztény mysteriumokkal összehasonlítani, miként a buddhaista szerzetes élet is csak karrikaturája a keresztény szerzetességnek. Még távolabb állnak a betlehemi pásztorjelenés angyali tisztaságától Visnu-Krishna pásztororái, amelyek erkölcselenségét meg Brahma komolyabb hívői is azzal ítélik el, hogy Isten életéből az ilyen vonásokat ugyan tisztelni illik, de követni nem lehet. Éppen a testiség sulya akadályozta meg a hindu dráma muzsáját magasabb szárnyalásában, s nem a keresztény, de még a görög dráma színvonálára sem tudta magát felküzdeni.

Hősmondáik duzzadnak élet- és erőtlől, gazdagok szenvedélyek-, jelleme-, bonyodalomban; de mythológiájuk érzékes jellege, a nirvánába való törekvéssel kapcsolatos szenvedőlegesen viselkedés, az istenek beavatkozására az emberek dolgaiba kizárják a drámaiság előfeltételeit. A tragikum tulajdonképi magvát, az összeütközést a szabadakarat és az örök törvények közt, a rosra való vezetés hajlandóságot és ez elkövetett ballépés szükségpi következményeit, a büntetés és kiengesztelődés szükséges voltát ugyan jól látta a hindu böleselkedő szelleme, de a lélekvándorlás tana megtörte a szabadakarat és az örök törvények erejét. Vishnu maga, az isten, király és hős legnépszerűbb alakja, szintén nem állandó típus, hanem örökké változó mesés alak.

A kasztrendszer is hátrányos befolyással volt a szinpad felvirágzására. A rabszolgák és a munkás polgárok ki voltak zárva a szellemi művelésből, a brahminokak is csak annyiban volt jó a szindarab, amennyiben ez által terjeszthették vallási nézeteiket és emelhettek az isteni tisztelet fényét. Voltaképen a drámá arra való volt, hogy az udvart és előkelőségét szorakoztassa és némi szellemet vigyen be az udvari ünnepekbe. Így hát a tragikum és a néphumor fesztelen megnyilatkozása eleve ki lönek zárva. Ezen udvari költészet tulnyomó alkotó elemei a fejedelmek méltósága, női szépség, szerelmi kalandok, galantériák valának, amikhez a buja természet pazar díszítése, csengő-bongó vers forma, ének, zene és tánc járultak még.

China vallási rendszere szintén lehetetlenné tette a szó magasztosabb értelmében vett költészet, nevezetesen az igazi dráma es tragoedia felvirágozhatását. A chinai szellemnek nincs érzéke a nagy, az eszményi, az egyetemes iránt csak a kicsi, reális, egyes dolgokkal foglalkozik behatóbban. Nagyon jellemző a chinaiak ez irányban való gondolkozásmódjára nézve, hogy az egyik fajta (Tse) óriás terjedelmű encyclopaedikus munkájukban a keresztény és mohamedán theologia a miscellaneák rubrikájában szerepel csak mint a reáltudományok egyik ága, az az, hogy a chinai ember e vallási rendszereket nem eszményi, magasabb szempontból tekinti, hanem mint olyan használható tudnivalókat, amelyek a nemzeti művelődés magvát éppenséggel nem érinthetik. S midőn a taoisztikus és buddhaisztikus vallási rendszer e munkában ugyanazon sorban részesül, a reáltudo-

mányok fejlődésének tág tér nyílik ugyan, ámde a vallásböleséleti czopf biztosítva van a nemzeti kor legvégső határáig. Az ilyen rendszer a vakság- és szolgai engedelmességre támaszkodva biztosíthatja annyira mennyire az egyetemes társadalom tovább tengődésének lehetőségét, de laposságával, bürokratikus végrehajtásával tönkre süányit minden böleséleti, vallási, költészetli föllendülést.

Confucius vallásának nincs átdolgozott methaphisikája. A Yih-kinga világlegérhetetlenebb könyve telítve meg ldhatatlan rébuszokkal. E könyv vakbuzgó tisztelete és megosztosodott hagyományos értelmezése természetesen nem akadályozhatta meg a taoismus és budhaismus elterjedését a mennyei birodalomban. De megállapított dogmatikájuk sines. Az ösök tisztelete, a szellemenek való hit és a babonaság mellett annyira szétfolyó, határozatlan valami az ősi monotheismus náluk, hogy a nép tudatában Confucius vallása, az említett másik két rendszerrel szinte megkülönböztetés nélkül összefolyt, és nyárspolgári indifferentismusában az egyik császár oda nyilatkozott, hogy ez a három vallás csak egy vallás, Csak a szokásjog szívóssága tudott hivatalos fölényt biztosítani az ősi kultusznak, de ez is inkább politikai mint vallási jellegű.

Igy hát nélkülözi a chinai költészet a magasabb ihletet, a vallás emelő befolyását, amely az egész embert dominálja és áthatja, az istenit dogmatica megmagyarázza és symbolice az emberhez közelebb hozza, az ember végső célját világosan kitűzi, létuak titokzatos talányszerűségét megvilágítja és a legfőbb lény imádását a legszebb formákba öltözteti. Az állami ünnepeket bármily káprázatos fényvel üljek is meg, hiányzik belőlük a lélek. Szolgai alárendeltség, kacsaringós etikette, megmerevedett szokások, buta babonaság uralkodnak a nyilvános és magán kultuszban, amelyek a hívők (?) lelkéig el nem érnek.

A hit, szeretet, lendület és lelkesedés ez a hiánya nem csak lírájukat jellemzi, aminél mérsékeltébb köznapiság alig képzelhető, hanem megnyomorította egész költészetüket, amelynek a kizárólag prózai államelet egyhangu schematismusában szükségkép el kellett esenevészednie. Miként a hindu szellemi élet gyerekes szertelenségbe, mythologikus phantasmagoriákba, hamis idealismusba, végre sivár pessimismusba esapott át, ugy a chinai

szellem kicirkalmazott formalismusának értéktelen lim-lomával, alacsony szintjén mozgóokosságával, minden eszményit kizáró realizmusával annyira beleette magát a földi érdekek szűk keretei közé, hogy elvesztette minden ideális rugékonyságát és az anyagi jólét zsírijába fulladt belé. Az a rendőri erkölcs, amely a nő lábait erőszakkal megnyomorította, hogy a házias erények számára biztosítsa azt, nem volt tekintettel a szép, a szabadság, az emberhez illő erkölcsiség fogalmára. A chinaiak emez izléstelen szokása bizonyos tekintetben egész szellemirányuk symbolumának tekinthető.

Vallásban és politikai hagyományjaiban gyökerező hyperokos, prózai lelkületének dacára sem tudta magát a chinai szellem teljesen távol tartani attól a gyönyörűségtől, amit emberi természetünknek megfelelőleg a mesélés illúzióiban találunk. E poétikus érzéket nélkülöző filisztereknél a hős költemény soha sem virágozhatott, túlnyomólag lapos lelkületük némi kárpótlást e helyett a regényben keresett, amelyben azonban aprólékos real-ismeretekhez szoktatott szellemük magasabb idealizmust éppen sem vihetett be. Találunk azonban e helyett túlnyomó testiséget, útszéli feldolgozást, nem ritkán roppant virágos stílust, amnyi költői kifejezést és metaphorát, hogy a dialóg rejtvényesomónak látszik, és a legfőbb virtus: nyakatekert frázisokban diszkurálni. A szellemeskedés egész áradata, mesterkélt képletek, keresett célzások és tudálékos sejtetések egyesülnek itt, amelyeket a válaszban illik lehetőleg még tullecizálni. Régi és újabb történetkéik, pikans anekdoták, régi szokások, helyi hagyományok, sajátóság nézetek a természeti erők működése, a növények élete, az állatok szokásai felől, mesék, szóval minden felhasználatik diszitmény gyanánt, hogy a tanult emberek párbeszédjét lehetőleg felékesítsék a regényekben (Un roman chinois traduit par Rémusat)

A chinai nagy könyvtárak nem igen nyitottak meg az irodalom ezen ága előtt, és a regények jó része politikailag tiltott olvasmányt képez. A nagy közönség azonban buzgón olvassa őket és rohamosan ássák alá a közerkölcsöket és szállítják alább a lelkület, az izlés színvonalát. Leghírhedtebb regényük (King ping-meí, először 1695 ben jelent meg) selejességben mindazt fölülmulja, amit az irányban a régi Róma és a modern Európa nyuj-

tott, ami nyilván nem csekélységet jelent. Az alak, amelyben ezek a regények megjelennek, nagyobbára olyan, hogy a tartalom fogyatékoságát nem képes elensu yozni. Ha hinnünk kell a chinai novella- és regényíróknak, a női tisztesség és a férfi becsület igen ritka dolgok és ezt annyiszor ismétlik, hogy az igazolást a tény konstatálásában kell keresnünk. *Brunetiére* a *Revue des deux Mondes* egyik füzetében Kr. u az első századból idéz egy kritikust, aki már akkor szigoruan apostrophálta a pornographiát a chinai regényirodalomban és ezt idézi: *à la juste colère de M. Zola.*

Találhatni a chinai regényekben is az általános emberiből szép részleteket, de minden le van nyugözve valláserkölesi világnézetük békóiba.

Confucius, aki a lírára és zenére oly nagy súlyt fektetett, a drámának semmi szerepet sem biztosított népvevelési rendszerében. A könyvtárak és a tudományos katalogusok nem vesznek tudomást a színművekről, amelyek csak mint a népirodalom munkái nyertek elterjedést. A színpadi megjelenítés a lehető legnaivabban egyszerű. A víg- és szomorujáték fajilag nem váltak külön, hanem tragikum és komikum, „roman íka és filiszterség, ének és szavalat bonyolódott egyveleget képeznek, és el lehet mondani, hogy a chinai közönség úgy mulat a verekedés- és gyilkosságokon, akár a szerelmi sóhajtozás- vagy a bakugrásokon.

Még legmagasabban állnak dramatizált történeti regényeik, melyen közöl a legnagyobb hírnévre „A titokzatos kis szekrény“ tett szert, amelyben vannak ugyan drámai jelenetek, de az egész mélyebb pszichologiai fejlődés és jellemzés, ideális szempont és motívumok nélkül szükölködik. A két legfontosabb mozzanatban nem benső motívumok döntenek, hanem a költő egyszerűen el-távoztatja emberét a színpadról. Aprólékos megfigyelés és természetes részletezés akármennyi, mélyebb felfogás és művészeti feldolgozás éppen nem található.

Vallási drámájuk nincs a chinaiaknak. A régi államvallás ehhez sem eszméket sem formákat sem buzdítást nem nyujthatott. A chinaiak abban kerestek kárpótlást, hogy, miként az európai hitetlenség, és indifferentismus, az állam által nem védett vallásokat gúny tárgyává tették a színpadon. A buddhaismust regényben és drámában annyiszor neveltségessé teszik, hogy senki

komolyan nem veheti a statisztikai számadatot, amely négyszáz millió buddhaistáról beszél magában Chinában. A regény- és drámairodalom arról győz meg, hogy Chinában sekély optimizmus, könnyelműség, anyagelvi közönyösség, élsvóvár vidámság képezik a nemzeti jellem főbb vonásait, amik a buddhizmus lényegével homlokegyenest ellenkeznek. A chinai ember igyekszik minden órájának leszakítani virágát s annyit élvez rendesen, amennyi egészségében kárt nem tesz, nem ritkán azon túl is.

Brunetiére párhuzamot vonva a modern párisi és a chinai színpad között, megjegyzi, hogy ezek tárgyukban nagyobbára megegyeznek egymással, sőt hang és erkölcs tekintetében közelebb állnak egymáshoz, mint ezek az újabb irányban készült darabok Aristophanes vígjátékaihoz vagy Aischylos tragédiáihoz.

Lényegesebb különbséget alig tud felfedezni a kettő között. Az egyik a gyermek dadogása, a másik a férfi beszéde. A chinai színház igen régi és több tekintetben nagyon fejlődött civilisatio terméke, amely azonban sok szempontból még ma is gyermekkori állapotában van megmerevedve. A chinaiak igen okos és nagyon öreg gyermekek. Már a 13. században ott volt sok tekintetben színműirodalmuk, ahova az európai csak századok múltán juthatott el, de ezen idő óta egy lépéssel sem haladtak előre.

De Europa befolyása sem vihethi őket előbbre, ha csak nem a régi, a kereszténység által megszentelt klasszikus műveltség által. Csak ebben élnek amaz örök ifjú ideálok, amelyek segítségével a keresztény népek a hinduk hamis ideálművészetétől és a chinaiak kicsinyes realizmusától megmenekültek, s őket a képző művészetek mezején is messze túlszárnyalták.

Sokan élnek nálunk abban a hiedelemben, hogy a minden haladás iránt annyira fogékony Japán szinte európai kulturával bír. Ha ez alatt a keresztény szellem által teremtett nemesebb erkölcsöket és tisztultabb ízlést is értjük, aminthogy kell értenünk, mert az európainak nevezett művelődést a kereszténység tette, akkor igen sokan nagyon csalódnak, mert az irodalom, mint a lelki élet tükröje arról teszen bizonyosságot, hogy a keresztény világnézet hiánya következik ebből Japán bizony még nagyon barbár ország.

A japáni irodalmi nyelv a chinai és ez így marad még igen jó ideig kétség kívül, noha a nyugati művelődés egyes termékeit egész móhosszággal igyekszik magába felszívni a legkeletibb birodalom. A chinai irodalmi nyelv náluk palladiuma a japán nemzeti jellegnek s hivatva van, hogy összekötő kapesot képezzen egykoron a Keleten a Nyugat ellen.

Legrégibb (712. Kr. u.) írásművük — amit helytelenül többen az ő bibliájuknak mondanak — a polynésiai mithológiákra emlékeztető zagyva keveréke a csodálatosan fantasztikus dolgoknak. „A 10,000 lap” ez munkában a legrégebbi japán költészet anthológiája van összefoglalva, amelyben dogmatikus és erkölcsi kérdések is találhatók, a nélkül, hogy ezeknek kötelező erejük lenne a japánokra nézve. A technika meglepően egyszerű, rím, hangsúly, méret, alliteratio, parallelismus nélkül csak arra szorítkozik, hogy bizonyos arány szerint a sorok szótagszáma legyen kölesönösen megfelelő. Ehhez járul aztán még néhány értelmetlen faja a diszitménynek, ami európai felfogás szerint megemészthetetlen izetlenség. Ilyenek pl. az u. n. „vánkos szavak,” az az foltozó, pötszavak, amelyeket összefüggés és jelentés nélkül a jó hangzás kedvéért más szavak elé helyeznek s egyéb ilyen sületlenségek. A kezdetlegesen barbár ízlés eme kinövéseitől később sem tudott megszabadulni a japán költészet.

905-ben egy újabb e fajta gyűjteményt állítottak össze, amelyben a főtörökvs arra irányult hogy kiselejtezzék mindama költeményeket, amelyek 31-nél több szótagból állanak, mert csak ezek lehetnek igazán klasszikus- és mintaszzerűek. Ezekből a kolibri-költeményekből aztán sok ezeret felhalmoztak és különböző kategóriákba osztottak be. A szerelmi költemények pl. 5 osztályba soroztatnak. Kezdődnek a „csöndes még be nem vallott” szerelmmel végződnek „a nem viszonzott és elfelejtett” szerelmmel.

„A 21 kormány gyűjteményei”, a „költői esecsebecsek és ropogó bonbonok” óriási tengerét képezik. E mikroszkopikus sablonok keretei között igazi, jelentőségteljes líra nem fejlődhetett ki. E liliputi versikékben virágról, madárról, hulló levelekről, holdvilágról, szerelmi sóhajokról, mulandóságról, hópelyhekről stb. bőven van szó, és e parányi érzéssziporkák nem ritkán bájosak akár egy fényes rovarocska vagy a virágkehelyben rezgő

harmatesepp, melyben napsugarak fürödnek, — de e szűk területen még természetvázlat vagy hangulatkép sem talál magának elég helyet E költemények csak sejtetnek valamit az olvasóval és őt kiegészítés végett munkatársnak szegődtek.

A 10. századtól egyre erősebb lesz a chinai befolyás, a népek ebben a költészetben semmi része. Az egyik gyűjteményben egy esti dalhoz az a megjegyzés olvasható, hogy a szerző alacsony rangosztályból származván, nevét elhallgatják! A versfaragás előkelő szórakozás akár a műkedvelők muzsikája. Egész az 1868-iki forradalomig a költészet a japán gavallér elengedhetetlen qualificatióját képezte. Eredetisre nem voltak tekintettel, elégségesnek tartották, ha a szalónember alkalmoszerű készséget árult el idézeteivel. Chinai nyelven is gyártották a verseket akár nálunk latin nyelven, levén náluk a chinai a tudósok nyelve. A szalónköltészet tanítása kenyérkereseti móddá nőtte ki magát. A tanítók és tanítványok diplomás egyének, magán órákat adnak és költői „Kränzchen”-eket rendeznek. A témák különösen az évszakokhoz alkalmazkodnak, és a képek felhasználása tekintetében a conventio szabályokat állapított meg. A holdat ősszel, különösen szeptemberben lehet megénekelni, más évszakokban nem szalónképes. Novemberben az „utolsó rózsza” helyett az utolsó chrysanthenunot illik lantra fogni.

Mióta Japán szakított politikai hagyományával, szörványos kísérletek történtek e komikus költészet mellőzésére, de az udvar kitarat a régi hagyományok mellett és a mikadó a családtagok számára még mindig tart mestereket a költészetben és évenként költői feladatot tűznek ki, amelynek kidolgozásában a mikadó és a legfőbb méltóságok is részt vesznek a maguk 31 szótagos költeményeikkel. Ilyen témák voltak pl. legközelebb: A zöld bambus magas kora, vagy: Fenyűfák hó alatt. A művészet abban esücsosodik ki, hogy mennél finomabb bökökat mondjanak az uralkodó házra, ha ezek különben oly messze esnek is a tárgytól, akár Makó Jeruzsálcmtól.

Van ó Japánnak még egy költészet fajtája, a daljáték, amely idővel szintén udvari szórakozások eszköze lön. Ezekben buddhaistikus befolyás nyomai észlelhetők. Az előadásokat nyílt csarnokan tarolták. A színpad a közönség és az előadók közé helyezett egy két apró fenyűfa markirozta, a háttér hagyományos

változatlan díszítése különbség nélkül minden darabnál egyetlen fenyűfa festményből állott. A megjelenítés csalódására nem feltettek súlyt, a jelmezek azonban mennél fényesebbnek lőnek kiállítva.

„A kantamui vánkös” cz. daljátékban egy buddhaista zarándok az említett vánkösön pihenvén álmában a Nirvana boldogságának előízét élvezi. Egy követ meghívja őt egy szászári trónusra, mivel javára lemondott az uralkodó. Egy miniszter megkínálja a halhatatlanok kelyhével és ambróziát is szolgál fel neki, a kar tánczra perdül (ez eseteli a halhatatlanok boldogságát), a zarándok felébred és a négy évszak a fejében össze-vissza tánczolni kezd. Szóval egész világnézetüket a tincezi-tincezi teszi ki.

Jobban japáni jellegű dolog a „Nakamitsu.” A daljáték hőse egy udvari méltóság hűbérese. Mindkettőnek a fia egy nagy bonzokolostorba kerül neveltetés végett. A nagy ur meggyőződik felőle, hogy fia a zárdában nem sajátította el az irás mesterségét, olvasni nem tud, zenéhez nem ért. Dühében kirántja kardját fia ellen, hogy házát e szennyfoltól megtisztítsa. A hűbéres ezt megakadályozza, de ő bizatik meg a fiu elpusztításával. Versenyre kél a nemeslelkűség: a fiu nem akarja szökéssel élet megmenteni, a hűbéres vonakodik a fiut megölni, ennek a fia kész meghalni társa helyett. De a hűbéresben is harcra száll az apai szeretet és a vasallus engedelmsége, míg végre — ez a japán szolgálalkúség diadala a természet parancsa felett — megöli saját gyermekét uráé helyett, aki a kolostorba visszakerül, ő pedig jelenti urának, hogy parancsát végrehajtotta. Később a fő bonz meghozza a gyermeket apjának és elbeszéli a hűbéres áldozatát. A szívtelen apa most sem indul meg, gyermekét nyomorult gyávnának trírja, hogy társa önfeláldó ása után sem pusztította el magát harakirivó. A fő bonz beszél és sir, s így végre lecsendesíti a felbőszült apát, a hűbéressel bort hozat s tánczra kényszeríti. — Mennyilektani abszurdum egy esomóban s micsoda világnézet az okos haladásra annyira képes japán fejekben a keresztény elvek hiánya folytán! Az ilyen bevégelt rémdrámák a keresztény műveltség mellett minden időkre lehetetlenek.

Az ilyen dolgok egész napjainkig a felsőbb tizezer szalónmulatságát képezik. Ezek a drámák is jó rövidék, de ötöt-hatot is eljatszazak egy huzamban és a felvonásközöket homlokegye-

nest ellenkező bóhozatokkal töltik ki Micsoda izlés, micsoda lelki üresség a keleti kultúra emez előharcosaiban!

Nemzeti hőskölteményük nincs. A könnyelműség és élvhajhászat, e nemzeti kiváló tulajdonságok, lehetetlenné tették a hősköltemény népszerűségét. Innen érthető, hogy lelkületüktől a buddhizmus is annyira távol van s hogy ez oly gyakran ezéltáblája a maró japán gúnynak. A közköltemény helyett azonban annál jobban művelik a regény különféle válfajait. Ezekben nagyon fontos szerepet játszanak: a babonáság, a courtesanok (Chinában, Indiában, Japánban nagyon szabadon fejlődött s igen tag keretekben mozgó intézmény: a gésák, az utcai lányok gyakran lesznek előkelő emberek nejei; hogy fiatal lányok szegény szüleiök istápolása végett magukat és becsületüket áruba bocsátják, élet- és regényben megszokott japán dolog.) pornographia, vad kegyetlenség, véres bosszu, harakiri (egész az unalomig gyakran, szerencsétlen szerelmeseknél is sokszor, ami elég feltűnő). Az életnek nincs náluk magasabb ezélya s rendeltetése, azért könnyen vetik el maguktól mint nem nagy értékű dolgot. A kegyetlen becsület codex tömegesen szedi náluk érthetetlen áldozatait; silány etikette szabályok uralkodnak nagyon, hűnév, élet felett. Tragikum van náluk bővíben, de idealizmusok képtelenség, s nem lehet megérteni, hogy mire lehet jó oly pazarul banni a drága embervérrel. A hűbéri hűség is magasztos gondolat, de náluk szertelenségbe, szolgálalelkű hízélgésbe esap át, és psychologic megokolhatatlan emberhez méltatlan dolog, mert midőn a japán urát szolgálja, nem Istennek szolgál mint a keresztény ember. A babonás, homályos, ellenmondó vallásrendszerek befolyása alatt a siron tuli élettel, miként Faust, mit sem törődve, az innenre veti magát, és élvez annyit, amennyit elbir s amihez hozzá juthat.

A színészetet soká megvetett foglalkozásnak tartották, és jórészt azzal erik be, hogy a népszerű regényeket viszik a színpadra a maguk eposi bőbeszédűségével. Egy-egy darab néha 2—3 napig is eltart. Ilyenkor a kereskedők és iparosok bezárják üzletüket, a parasztok seregestül felvonulnak a városba, bőven ellátva magukat elemozsinával, minthogy előadás közben éves-ivás rendez foglalkozás és különben is physiologiai szükségletet képez. Külön alig kell említenem, hogy ezekben a darabokban is

bőségesen szerepel a véres kegyetlenség, a bosszu, a gyilkosság, és az elmaradhatatlan japán delicatessé: a *harakiri*, a hasnak sajátkezűleg végrehajtott felmetszése.

A keletázsiai nagyhatalom jelenleg mohó sietséggel igyekszik elsajátítani a nyugati kultúra vívmányait. Az anyagiakban nagy haladást tanusít, sokat elsajátíthat a szellemekből is, de az igaz művelődés áldáslihintő gyümölcseivel ilyen világnézet mellett soha gyökeret nem verhet Japánban. A nyugati kultúrában élesen el kell választani a lényegét a járuléktól, az elpogányosodást a szűzen maradt kereszténységtől, és a történet tanubizonyosságaira támaszkodva nem jóslás, csak következtetés, hogy — boldogulást Japán is csak a keresztben fogja megjelölhetni.

Mohammed vallása sem kedvez a nemesebb költészetnek. Maga a vallásszerző személyes ellensége lett ennek a viszonyok alakulása következtében. Az arab költők ugyanis gúny tárgyává tették Mohammed állítólagos természetfölötti kinyilatkoztatásait. Ő nem levén költő erre azzal felelt, hogy az egyik surában egyáltalán elítélte a költőket, mint akik az ördög közvetett sugalmazásából merítenek, s csak az „igaz” hit költészetét kímélte meg. Később még erősebb eszközökhöz nyúlt, még végre néhány ellensége, engedve a brutális hatalomnak, kanyjával az ő szolgálataiba volt kénytelen beszegődni.

Jóllehet Mohammed nem keveset kölcsönzött a zsidó és keresztény vallásból, a Korán mint irodalmi mű elég közepes, sőt alacsony színvonalon áll. Egy-két részrehajlóbb kritikus nézetétől eltekintve, ez a kö-felfogás a szakértőknél. Itt-ott lángoló szenvedély, és erős fantázia nyilatkozik meg a Koránban, a nagyobb része azonban ismétlésekbe eső lapos próza. Az „igaz”, hívők, mióta hatalomra tettek szert, minden kedvezőtlen kritikát vére fojtottak volna s nyilván lendületes sophisma a gondolat, hogy aesthetikus szépségeivel a Korán mi t az Istenség elragadó megnyilatkozása magához bilincselte a hívőket. Történetileg a dolog úgy áll, hogy Mohammedtől jeleket, esodákat követeltek isteni küldetésének bizonyítása végett s ő ezek híján a pokol kínjaival fenyegette a hitelleneket, míg kardjának hatalmával azok jobban fel nem szaporodtak.

A lírai és élvezhető eposi elemek nélkül levő Korán nem szolgálhatott követendő minta gyanánt az arab költészetben, még

károsabb befolyást gyakorolt azonban arra eszmei tartalma — szellemi irányánál fogva. Az irodalmat megfosztotta minden időkre a keresztény gondolatok életét forrásától, s amit át is vet rendszerébe a zsidó és keresztény vallásból, az nála mind életre, fejlődésre képtelen lön, menthetlenül megmerevedvén apróra kiszabott formalismusában. Mit mondhat a költő az emberről, akinek szabad-ága elvész az absolut praedestinatio és a fatum kérelhetetlen, megmásíthatatlan végzésével szemben? Hogyan pezsüüljenek itt fel változóságukban a szenvedélyek, hogyan éledjenek ki a jellem k, amikből a költői fantázia táplálkozik? Az emberi lélek legnemesebb fellendülése, az imádság is pedáns, kiesinyeskedő szorosán kiszabott időben és formában történik, és e vallás mindent átölelő, mindent apróra szabályozó szelleme az egyéniséget, a szabadságot a fejlődést letaposó kényúr módjára veti magá: kihatásában az irodalomra is.

A kereszténység felemeli, megdicsőíti az egyént és a társadalmat törekvésében, küzködésében. A mohammedanizmus csak az anyagi élvezetek gyarapításáról és politikai hatalom terjesztéséről álmodozik. A keresztény vallás minden embert testvérnek hirdet a krisztusi megváltás vérrokonsági kötelekkel erősítve meg az egy Atyában való közös összetartozandóságot, a mohammedanizmus két ellenséges táborra osztja az emberiséget, az egyik legszentebb feladata legfőbb életörékvése a másikat letiporni, és mennyei örök boldogságot biztosít azok számára, akik fanatikus kegyetlenséggel dúlják fel a hitetlen gyaurok birodalmait, és a nép- és természetjog lablár taposásával évszázadokon át vetnek rabigába keresztény nemzeteket s köztük Magyarországot. Micsoda ideált nyújt ez a vallás Krisztus és tanítványai helyett követésre hívóinak a zsarnok, vérengző, kéjencz, hamis proféta személyében? A keresztény vallás nagy sancbóját, a menny ország és a pokol l szoló tanokat szintén elékteleníti érzékiséget lehető fantáziájának fegyelmезellen termékeivel. Nem ismeri az emberiség lélekemelő, egyetlen lehetséges apotheoizát a megtestesülés litkának révén; nem tudja megmagyarázni az emberi természetben rejlő örök ellenmondás problémáját az eredei bűn dogmájának következménye gyanánt. Hiányzik rendezereből a szentség tana, e hatékony természetfölötti symbolismus, ez örökszép gyakorlati költészet a keresztény ember életében. Nem

ismeri a benső megigazulás pszichologiai nagy processusát, és vallása egyetemesen mechanikus jellegének megfelelőleg a Mekkába való zarándoklás töröli el a bűnt, teszi az embert tökéletessé.

Az érenyekről szölo tanában egészen felületes, csak a külszínhez tapadó. Nem ismeri az alázatosságot, mely alapja, a szeretetet, mely összfooglalata minden érenynek. Parancsol imát, böjtöt, alamizsnát, de nera ismerve a benső érenyeket, mindez nem emeli a lelket Isten felé, sablonszerű külső gyakorlat marad, s az emberi szívben a test és világ szeretete kiszorítja az Isten szer tetét. Mohammed országa ebből a világból való, Krisztus országa nem ebből a világból való. Azért egyesül a világi és az egyházi, a politikai és a vallási legfőbb hatalom is náluk egy ugyanazon, minden hivatás, küldetés és felavatás nélkül szükölködő személyben. Az észszerű szabad kutatás fanatikus ellensége vallási kérdésekben; a modern hármas profán dogma, a szabadság, testvériség, egyenlőség, képtelenség rendszerében. Vallási kultuszának központja gyanánt egy esetlen kódarab, egy pogány ereklye, egy nagy törtöriai hazugság szolgál; művészete úgy szölván kizárólag eszmei tartalom nélkül való ezirádokban összpontosul, a női méltóságot meggyalazza, a családi élet intézményét enerválja. . . . Hát az ilyen vallás csakugyan nem gyakorolhat kedvező befolyást a költészet fellendülésére! A költészet legmagasabb válfáját, a drámát egyszerűen eltöltölte s tán érintette e tilalom az eposi költészetet is. A zene, a játék, a bor, a házias élet élökelöbbs társas élvezeteinek akadályozásával, a kereskedés és a földművelés becsmérlésével, úgy látszik, arra törekedett, hogy kizárólag fanatikus katonákat neveljen az iszlám terjesztése érdekében, és e durva lelkü verekedők nyilván nem sokat kedveztek a műsáknak, ezeknek a szájában magának Allahnak neve is a legvadabb harczi riadó színvonalára sülyedt alá.

Igaz ugyan, hogy az arab kultúra később állított fel föiskolákat, rendezett be könyvtárakat, művelte a bölcsesetet, számtant, csillagászatot, földrajzot, természet- és orvos tudományt, de a művelődés történetében e tudományt rendesen túlbecsülik. s ha egy kiesít megvakarjuk e tudós külszint, megleljük alatta a tatár helyett a mohamedán barbárságot. Ha eltekintünk ugyan is a vallásra vonatkozó való tartalom nélkül levő beláthatatlan

mennyiségű meddő fejtegetésektől, reális tudományukat jobbra a régi görögökből merítették nagybárára keresztény görögök és syrek közvetítésével.

Még legértékesebb náluk a földrajz és a történelem, noha az utóbbi fölötté egyoldalú, irányzatos. Az astronomiában sok náluk az asztrológia, az állattanban az állalmese, az orvosi tudományban a kuruzslás babonája. A kereszt helyébe nem lehet a félholdat tűzni, a Korán nem pótolhatja az evangéliumot; a mohammedán műveltségből hiányozván az igazán emberies és a természetfölötti vonások, az islam hívei még ma is barbárok vagy félbarbárok a világ bármelyik részében.

Az arab irodalmat mondja Dozy (Geschichte der Mauren in Spanien), egyike a legkiválóbb szakembereknek, a találgatóság hiánya és a pozitív, a reális iránt való előszeretet jellemzi leginkább. Nincs hőskötemény, még elbeszélő költeménye sincs, csak lírai és leíró. Az arab költők csak azt írják le, amit látnak és éreznek de semmit sem találnak ki, s ha ezt tennék, honfirtaikk hazug embereknek tartanák őket.

A végtelen, az eszményihez való fellendülés ismeretlen előttük, s időtlen időktől fogva a legnagyobb sülyt a kifejezés szabatoságára és előkelőségére, meg a költészet technikai oldalára fordítják. Az inventio annyira ritka dolog irodalmunkban, hogy bármely fantasztikus költemény — vagy elbeszélésről előre el lehet mondani, hogy nem arab eredetű. S így van ez az Ezer egy éjszaka val is, amelyben az igazi képzelő erőt feltételező elbeszélések hindu vagy perzsa eredetűek. Az arabok a régiek műveit lefordították, magyarították, részletekbe menő apróságokkal bővítették, de ki nem találtak semmit, egyetlen egy nagy, termékeny eszmet sem köszönhetők nekik.

Konstantinápoly-, Kairo-, Alexandria-, Tunis-, Algierban sok könyv és lap hagyja ugyan el a sajtót, de erre nem benső ösztön, nem a mohammedanizmus szelleme, csak a külföld és a vele való egyre gyakoribb érintkezés adta meg lökést; nagybárá fordítás és csak lassankint kezdődik meg az önálló utánpótlás. Legkiválóbb philologusuk és újságírójuk Faris Achmed († 1887) is hitelhagyó keresztény volt, mintegy jelzéseül annak, hogy az islam önmagában meddő s hogy alapjában véve más népek keresztény kultúrájának hulladékaiból élőködik.

A török hittudomány, bölelelet és jog hallatlan szűkkeblőséggel ragaszkodik a Korán tétéleihez. Az ulemák kérelhetetlen fanatizmusán megtörik minden szabadabb szellemirány. s a török műveltség mint ilyen körülbelül ma is azon a színvonalon áll, mint Konstantinápoly elfoglalása idejében s azért a török birodalom folytonos veszedelmet képezett az európai civilizációra nézve, míg végre sikerült őket a Balkán fészégre visszászorítani, ahol tudvalevőleg az anyagi és szellemi haladás súlyos békákban sinylődik egész napjainkig. (A kel. irr. von. v. ö. Baumgartner, Geschichte der Weltliteratur I. és II. k.)

Az occupatio óta bőséges alkalmunk van közelebről is megismerni a mohammedán műveltséget. *Asbóth* János pompás könyvében „Bosznia és Herzegovina” nagy rokonszenvel beszél a törökökről, midőn (I., 150) írja, hogy az ismeretnek és az okoskodásnak bámulatra méltó példái lehet feltalálni a mohammedán tudományban. „De ez az egész tudomány a Korán megértéséhez szükséges arab nyelvtanon kívül kizárólag transcendentalis dolgokra és az embernek a vallás-erkölcsön alapuló kötelességeire vonatkozik. És valóban nem könnyű válaszolni mohammedán tudósnak, midőn azt mondja, hogy aki Istent és túlvilági életet hisz, annak ezen legfontosabb, legmagasztosabb dolgok mellett szükségkép csak hitványnak tűnhetnek fel a földi életet illő dolgok. Az ő tudománya mellett tehát az európai modern tudomány, mely kizárólag ilyenekre vonatkozik, csak megvetésre méltó, és az ésszel ezen hitványságok által elvonni a fenségéstől, bűn és ostobaság.” Nyilván főlőleges dolgot művelnek, ha az érdemes ulemával szemben a profán tudományok védelmére kellenek e helyen; vagy arra figyelmeztetném ezt a fanatikus korántisztelt, hogy minden igazság Istentől eredvén, Hozzá is vezet vissza, s így közvetve vagy közvetlenül a profán tudományok is az igaz vallás szolgálatára lehetnek. E helyett befejező jellemzésül ide írom egy nagy tudományu boszniai kádi levelét egy angol régészhez, amely hangzik a következőképen:

Oh híres barátom. öröme az élőknek! Amit kérdezel káros és haszontalan. Noha minden napjaimat ez országban töltöttem, sohasem jutott eszembe megszámlálni a házakat és lakóit. Ami a város multját illeti, Isten jobban tudja, mennyi tévelygésben tántorogtak lakói, az islam világossága előtt. Nekünk azokat is-

Adatok a hittudományi intézet történetéhez.

1) Folyó évi június 4-én volt épen 120 esztendeje, hogy karacsberényi Berényi Zsigmond gróf, pécsi püspök, a papnevelő épület alapkövét ünnepélyesen letette, — az építés ellenőrzését Kapuváry kanonok, szemináriumi kormányzóra bízta, s négy év múlva már 1746. szeptember 4-én az elkészült épületet ünnepélyesen felszentelvén, azt rendeltetésének átadta. Az egyházmegye papjelöltjeinek tudományos és nevelési ez ideig való kiképzése az egyházmegye területén kívül történt: Nagyszombatban, Bécsben, Grácban, Lorettóban, Páduában, Rómában, esetleg máshol. A római szentszék a 18-ik század folyamán a pécsi egyházmegye főpapjainál több alkalommal sürgette a tridenti zsinat abbéli rendelkezésének keresztülvitelét, hogy egyházmegyei szeminárium állitassék; valamelyes előkészítő intézkedés gyanánt jelezték meg a Thurn Kázmér gróf püspök által szervezett, de zsellérségben lakó szeminárium jellegű kisdied internátus, néhány övendékkel. A híres tudós Cienfuegos Alvarez jézustársasági bibornok, pécsi püspök ideje alatt, (ki egyházmegyéjétől távol élvén, helyette Berényi Zsigmond gróf, püspöki helynök kormányozta a megyét) az eddigi urodalmi orvosi lakásban, majd Fonyó Sándor nagyprépost házában kaptak lakást, papi kiképeztetést és nevelést; a hittudományokat pedig 1742—1746-ig a szentferencziek kolostorában hallgatták. A szentferenczrendi tanítók ezen fáradságáért Berényi gróf püspöki helynök a szeminárium jövedelmeiből 100 forintot utalványozott ki a zárda számára; a hittudományokkal kapcsolatos filozofiai tanulmányokat ugyancsak itt végezték, nemkülönbön a zárda templomában megtartatni szokott nyilvános fellépéseket és vitalközléseket is. Ebből kifolyólag a szentferenczrendi lectorok szerepeltek mint a föl-

szentelendők és egyházi joghatósággal felruházandó papok vizsgázó tanárai. Cienfuegos Alvarez halála után Berényi Zsigmond gróf, eddigi püspöki helynök 1740. szept. 30. pécsi püspökké kinevezetlén: főpásztori gondjai és teendői közé sorolta az egyházmegye multjához és tekintélyéhez méltó szeminárium föllállítását. Ponyó Sándor nagyprepost a Kálváriahegynek a várfalon belül levő délnyugati lejtőjét, mely az idő szerint gyümölcsösökert volt (a Kálvária-kápolna körül levő mandulásnak lehetett a várfalon belül levő folytatása), ajánlotta mint alkalmas területet. A város északi kapujának, a Vaskapunak tájékán, az egyemeletes, keletnyugati irányban a homlokzaton 6—6 ablakkal ellátott épület az említett négy éven belül szerencsésen elkészült. Ezen épület szolgált 1746-tól kezdve a kettős czélnak: az egyházmegye papjelöltek tudományos és erkölcsi kiképzésére. A papjelöltek ugyanis mindkét irányban való kiképzés szerint tekinthetők: mint a szemináriumnak nevezett internátus növendékei az intézeti előjáróság által nevelésben, erkölcsi kiképzésben részesülnek, a papi éreńyek gyakorlásába, a papi működés méltó végzésébe az intézeti előjáróság bevezettetnek; — de ugyancsak ezen internátus körén belül szorosan főpásztori igazgatás és ellenőrzés mellett van egy hittudományi intézet, igazgatóval és tanári karral, mely a papjelölteknek tudományos kiképzésén működik. A két intézmény egymástól bizonyos keretek között független és szétválasztott, de a dolog természetében van, hogy sok közöttük az érintkező kapocs: a nevelőtestület és tanári testület több tagja többször közös s a papjelöltek tantárgyaira nézve is úgy vagynak, hogy nem tudjuk: miszerint tisztán tudományos vagy erkölcsi, nevelési, gyakorlati kiképzésre irányuló tantárggyal állunk-e egyes néhány esetekben szemben.

Közzetetlenül a hittani iskolára vonatkozó adatok összejegyzése lévén feladatunk: az ennek történetébe vágó adatok felsorolásával foglalkozunk. Ide tartozó pontok: a hittani iskola tantárgyainak beosztására, tankönyvek használatára, hallgatóinak viszonyaira, igazgatóinak és tanárainak multjára vonatkozó adatok. Adataink jelenlegi készlete arra serkent bennünket, hogy ez utóbbi pontnál kezdjük el a történeti anyag közlését, a hittani iskola életműködésének s a vele kapcsolatos internátus multjára

s jelen viszonyainak statisztikájára vonatkozó adatok felsorolását a jövőre ígervén.

2. Előzetesen tanszékek szerint csoportosítva adjuk a tanárok névsorát; a tanszékek pedig következők: 1. Theologia Dogmatica (fundamentalis, specialis, polemica, controversiarum, speculativa) 2. Theologia Moralis, Pastoralis (liturgica, eloquentia sacra, cathetica). 3. Jus Ecclesiasticum (Theologia SS. Canonum) és Historia Ecclesiastica 4. Studium SS. Scripturae A. et N. Testamenti (Isagoge, Hermeneutica, Exegesis, Linqua Hebraica et Graeca.)

Az első tanszéket 1763. szervezték; s azóta tanítottak: Andrasics János (1763—1770.), Szalagyí István (1771—1777.), Zsivics Mátyás (1778—1808.), Foith Henrik (1809—1815.), Kolb Konrad (1815—1825.), Foith Henrik (1825.) Resser János (1825—1831.), Virág Mihály (1831—1832.), Resser János (1833—1836.), Klump János (1836—1843.), Haas Mihály (1843—1846.), Sláby Ferencz (1846—1866.), Kelemen László dr. (1866—1874.), Köhler Ferencz (1874—1881.), Szilvek Lajos dr. (1881—).

A második tanszék tanárai a következők: Pfeifer Miklós (1753—1754.), Krtizza Máté (1754—1770.), Szányi Ferencz (1770—1776.), Taucher Mihály (1776—1780.), Marevich János (1780—1785.) Heffling György (1791—1796.), Simon Máté (1796—1808.), Urbanecz Károly (1808—1811.), Ujváry József (1817—1820.), Vörös Mihály (1821—1840.), German József (1840—1843.), Csajghy Károly dr. (1843—1854.), Pollák János dr. (1854—1858.), Lechner János dr. (1858—1889.), Rézbányay József dr. (1889—)

Az egyházbírói s vele kapcsolatos egyháztörténelem tanszékén a következő nevekkel találkozunk: Skultéti János (1754.) Péhm Kherubim (1758 körül.) A következő években az egyházi jogot paulinusoknál hallgatták az egyházmegyei növendékek egész 1783-ig. Beniczky Károly (1783—1784-ig) adott elő egyházbírói jogot. A hittani intézetnek Pozsonyból való haza hozatala után, minthogy időközben 1786 a paulinusokat feloszlatták, újra az egyházmegyei papság sorából kerültek ki az egyházbíró- és történelem tanárok, névszerint: Dobics Mátyás (1791—1806.), Bregovich János (1806—1817.), Farkas József (1817—1833.), Virág Mihály (1833—1846.), Sterba János (1846—1849.), Jónás József (1849—1851.), Virág Mihály (1851—1858.), Laubheimer Ferencz

(1858—1860), Peintler József (1860—1872.), Wurster József dr. (1872—1808), Hanuy Ferencz dr. (1898—).

A szentírásban katedráján az első tanár, kivel találkozunk: Koller József 1773 óta, kit 1779 körül Agjich István váltott fel, mint kanonok-tanár. 1779 óta pedig Krebesz József tanított. (1779—1784) Azután a következők: Krebesz József (1791—1806.), Némethy János (1836—1831.), Resser János (1831—1832.), Randler János (1832—1841.), Schirgl Endre (1841—1849.), Pollák János (1849—1854.), Baán József dr. (1855—1870.), Szilvássy Mihály Jr. (1871—1880.), Keserics Ferencz (1880.), Köhler Ferencz (1881—1894.), Fent Ferencz dr. (1894—1898.), Valdingler István (1898—).

Tanítottak a 18. század lefolyása alatt a tantárgyak mai napig érvényes kialakulása előtt részint bölcselet részint egyházi ékesszólást, valamint szertartást: Christovich Imre 1737 után bölcseletet, Humich Lukács 1746 után másfél évig általános teológiát, utána Juren Márton (1749—1751), ugyanezen tárgyat, Meichlbeck György (1777-ben) egyházi ékesszólást, Nunkovich György (1758—1766.), egyházi ékesszólást, Paksi Lajos pálos (1747—1850) táján; Simonovich Antal (1773—1777) szertartást. Előzetesen ugyanezen tárgyat helyettesként Szegedy Imre tanította 1762 óta. Székely Nándor 1776 előtt pár évig tanított szertartást. Szemenics Ferencz 1766 óta egyházi ékesszólást, rövid ideig.

3. A tanárok közül megyéspüspöki méltóságra jutottak: Christovich Imre (Csanádon 1777—1798.), Haas Mihály (Szatmárott 1858—1866.), Krtizza Máté (Szerém 1773—1805.), Randler János (Veszprém 1849—1875.), Szányi Ferencz (Rozsnyó 1802—1810.)

Kanonokok lettek: Agjich István (1776—1789.), Baán József dr. (1866—1883.), Beniczky Károly (1790—1807.), Farkas József (1835—1858.), Foith Henrik (1825—1832.), Jónás József (1850—1870.), Kelemen László dr. (1900—1902.), Kolb Konrád (1815—1829.), Koller József (1775—1832.), Laubhaimer Ferencz (1880—1888.), Lechner János (1885—1890.), Meichlbeck György (1811—1824.), Németh János (1831—1835.), Nunkovich György (1773—1790.), Pollák János (1867—1885.), Schirgl Endre (1849—1872.), Szláby Ferencz (1859—1893.), Szalágyi István (1770—

1796.), Szemenics Ferencz (1766—1773.), Virág Mihály (1851—1867.), Vörös Mihály 1840—1867.), Wurster József (1899.) Zsivics Mihály (1806—1814.)

Plébánosok lettek: Bregovics János (1817—1822 Paks), Csajághy Károly dr. (1854-ben Szabad-Szent Királyon, 1861-ben Babarcon, 1874 Szászváron), Fent Ferencz (1898. Szegzárd), Germán József (1858. Nadasdon, 1862 Dunaföldváron), Juren Márton (1745. Püspök-Bogádon) Keserics Ferencz (1886. Lakócsa, 1891. Mohács), Klump János (1843. Nagy-Mányok, 1845. Abaligeten), Köhler Ferencz (1894. Paks), Marevich János (1788. Beremend, 1793. Némethi), Peintler József (1872. Berkesd), Pfeifer Miklós (1747. Nadasd), Resser János (1836. Nadasd), Skultéti János (1758. Kővágó-Szöllös), Simonovics Antal (1777. Paks), Sterba János (1849. Lakócsa), Szegedy Imre (1774. Magyar-Szék), Székely Nándor (1776. Himesháza), Szilvássy Mihály dr. (1880. Szászvár), Taucher Mihály (1773. Bodony. 1782. Német-Bóly, 1791. Mohács), Ujváry József (1820. Pellérd, 1823. Szegzárd), Urbancz Károly (1811. Bonyhád, 1813. Kocsola).

Mint theologiai tanárok haltak meg vagy nyugdíjba mentek: Andrasich János († 1770.), Dobics Mátyas († 1806), Heffling György († 1796), Humics Lukács († 1749), Krebesz József († 1817), Simon Máté († 1818), Paksi Lajos († ?), Péhm Cherubim († 1787)

4) Az összes (1740—1902) theologiai tanárok rövid életrajzát névsor szerint a következőkben adjuk.

Agjich István született 1730. Raivoselo faluban, Szerém-megyében, a Száva partján. Tanította, mint theologus-kanonok, a pécsi hittudományi liceumon a Szentírástudományokat 1776. óta. Életrajzi adatai a következők: A hittudományokat Lorettóban és Nagyszombatban végezte. Felszentelték 1758. okt. 15. Káplán volt Szakson, majd Klimó püspök udvari papja, 1761. nemeci plébános lett, s mint ilyen 1761. nov. óta cz. kanonok. Két év múlva ezen plébániát a tovarnikival cserélte fel. 1776. aug. 28. óta pécsi székesegyházi kanonokká nevezték ki s ezen állásban a szeminárium kormányzásával bízták meg s egyben a canonicus theologus tisztségét viselte — II József által tervezett szeminárium generale ügyében meghívott ánkéton ő képviselte a pécsi

káptalant. Meghalt 1789. decz 26-án, 60 éves korában. Eltemetett a Mindenszentek temploma mellett.¹

Andrasic Nep. János. A theologia dogmaticai külön tanszéke, a mint adatainkból látszik. 1763 lett szervezve, mert eddig csak két tanár szerepel a hittani iskolán, kik közül az egyik a theológiát, a másik a filozófiát tanította. Az újonnan szervezett dogmatikai tanszék első tanára volt 100 frt fizetéssel Andrasic Nep. János 1763-tól kezdve, a ki 1770. május 13-ig tanított. Halála ezen a napon történt. Az állandó tudományos foglalkozása felőrölte szellemi erejét és későbbi tanárutódjának Taucher Mihálynak, ki ekkor még növendék volt, 1770. máj. 10-én így nyilatkozott: „Harminczhárom éves vagyok most; vagy követem Krisztust a halálban, vagy Ágostont a bűnbánatban.“ Három nap múlva tébolyodott állapotban a szemetes gödörbe esett, honnét holtan húzták ki. A tudományokban és az irodalomban kiválóan jártas volt. Iskoláit Nagy Szombatban végezte. Született pedig ezek szerint 1737 körül.²

Baán József dr. Tanított mint theol. tanár biblicumot és pedig 1854 óta. Életrajzát a következőkben adjuk: Született Sopronmegyében, Medgyes pusztán 1819. jul. 19. (1821?) Elemi és középiskolában járt Sopronban, Szombathelyen és Nagy-Kanizsán. Filozófiát Pécsen tanult; a hittani kurzus hallgatását itthon kezdte, de 1840. Ppstre küldték a központi papnevelőbe, hol filozófiából doktori oklevelet szerzett. Felszentelték 1844. jul. 28. és káplán volt Dunaszekesén. Három év múlva (1847.) udvari pappá lett, először az iktatói azután a szentszéki jegyzői tisztséget viselte. Azután a bécsi felsőbb papnevelő intézetbe távozott s ott hittudományokból szerezte meg a doktori fokozatot. Visszatérte után a papnevelőben itthon tanulmányi felügyelővé neveztek ki (1851). s ezen a lásával párhuzamosan a filozófiai kurzuson zsidó és görög nyelvet tanított. Theologiai tanár lett 1855-ben, és pedig a szentírástani tanszéken, — ezen állásában a tiszteletbeli udvari káplánság (1859.) és a szentszéki ülnökség (1860.) kitüntetései érték. Kanonok lett 1866., de tanszékét még mindig

¹) Recensio: III. 908. — IV. 248.

²) Recens. I. 59. Taucher Mihály magánadatai: idézi Brüstle i. h. — Sources: 17.

megtartotta, 1870-ig, mely évben örkanonokká és szent Miklósról nevezett székesfehérvári préposttá lett kinevezve. Meghalt 1883. január 24.)

Beniczky Károly dr. Beniczky N. János Károly előkelő nemes szülöktől, Beniczky Károly és Giovanelli Erzsébettől származott. Született Szepes megyében 1746. április 7-én. Középszkolai és bölcészeti tanulmányait Beszterczbányán, Egerben és Paduában végezte; Migazzi bíboros, váci püspök őt a Coll. Germ.-ba Rómába küldötte, hová 1767-ben jan. 24-én érkezett. Szép tehetsége szorgalmával nem volt arányban, de azért még az intézetben létekor doctorrá avatták és pappá szentelték. Haza indult 1770-ben, május 3-án. Vácra, egyházmegyéjébe érkezvén Eceghehen plebános lett; nemsokára azonban a váci hittani intézetben tanított. 1781-ben Eszterházy László gróffal, ki váci nagyprepostból lett pécsi püspök, együtt jött Pécsre, hol azonnal tiszteletbeli kanonok, majd szentszéki ülnökké lett és 1783-ban a pécsi theologiai intézetben az egyházjogot és történetet kezdte tanítani. Midőn a pécsi szeminárium a pozsonyi szeminárium szervezése folytán működését beűntette: ő is elhagya Pécsen és egy évig az egri akadémián tanított. Utána a mohácsi plébános állást foglalta el (az esküt már 1784-ben decz. 6. letette.) 1787-ben kerületi alesperes lett. 1790. aug. 19. pedig székesegyházi kanonokká neveztetett ki. 1810-ben scardonai czimzetes püspök s előzőleg már protonotarius apostolicus lett. Nagy tudományú férfi volt; sokat írt, de a nyilvánosság elé semmit sem boesájtott. Meghalt 1807-ben septe. 25. hirtelen, épen mindőn midőn Király püspökhöz belépven audienciára, neki hiril adta, hogy a nádornak ikergyermekai születtek. Eltemették a székesegyházban a szt. Imre kápolnában.³)

Bregovics Nep. János. Tanított 1806-tól egyházjogot, egy háztörténetet és patrologiát Dobics Matyás halála után 1817-ig. Született 1779. okt. 10-én Dunaföldvárott János és Erzsébet szülöktől. Iskoláit Pécsen végezte. 1802. nov. 7. pappá szenteltvén, 1806-tól kezdve 11 éven át tanította a hittani iskolán az

¹) Recensio I. 162. — Series 102.

²) Recensio III. 765. — Series 84.

egyházjogot és egyháztörténelmet, 1817-ben paksi plébános lett, jun. 3-án az esküt is letette, egyttal a földvári ker. alesperesztisztelt is megkapta. Lelkipásztori működésének 5-ik évében tüdőgyulladásban, 1822. febr. 5-én, 42 éves korában meghalt. A paksi köztemetőben van eltemetve. Végrendeletében a tanuló ifjúságnak, szegényeknek és egyéb kegyes céloknak különféle összegeket hagyományozott¹

Christovich Imre Született Pesten 1711. május 7. Pécssett feltűnik 1737. jul. 7. a keresztelendők egyik anyakönyvében, mint keresztelő pap Ez időben a szemináriumban tanított filozófiát, helyesebben szólva az egyházmegye kiszemelt növendékeit, kik még nem a mai — akkor még föl nem épített — papnevelőben, hanem bérházban laktak 1740. körül Berényi gróf pécsi püspök szertartójává nevezetett ki A lelkipásztorkodás terén Pécssett, mint káplán huzamos időn át működött, — a mint ezt az anyakönyvek feljegyzései mutatják Buzgó munkálkodása jutalmául Berényi püspök őt 1748. febr. 25. Pécssett kelt okmányában a báró Gutierrez János kanonok halála folytán megüresedett stalumra nevezte ki. Az okmány kiemeli Christovich fíradozását a szemináriumi ifjúság nevelése körül, valamint tudományát és épületes magánéletét. Mint kanonok a káptalani gazdasági tiszt-ségét két ízben is viselte; 1758. decz 2. pécsi kispópostá — 1767. jul 3. nagyprépostá, 1768. márcz. 16. scutarii cz. püspökké nevezetett ki. 1770. és 1773. Krtizza tanár és kanonok társával szemben a boszniai püspökséget kereste, de e méltóságot elnyernie nem sikerült. 1777. ápr. 11. kelt okmányban Mária Terézia kinevezte őt esanádi megyés püspöknek. Ez időben 66 éves térfiu és mintegy 40 éves pap volt. Klimó püspök 1777. máj 2. meghalván, Krtizza szerémi püspököt kérte fel felszentelésére, ki őt Diakováron 1777. szept. 11-én püspökké szentelte. Installátott 1777. okt 15-én. 1779 vége felé híre járt, hogy pécsi püspök lesz, de ez nem valósult meg 1795 óta állandóan betegeskedvén, nem Temesvárott, hanem a jobb levegőjü Makón tartózkodott. 1798. decz. 23. halt meg Makón. Holttestét átvitték Temesvárra és a székesegyház sírboltjában helyezték nyugalomra. Élt 87 évet. 1799-ben a csanádi káptalan emléktáblát állíttatott

¹) Recensio I. 67. — IV, 126. — Series: 42.

fel a székesegyházban, melynek felirata Christovichot mint az egyházi tudomány előmozdítóját és a csanádi egyházmegye újjászervezőjét említi¹⁾

Csajághy Károly dr. Bácsón 1815. okt. 30. a régi vármegyeházban született, hol szülei: Csajághy Sándor érseki uradalmi tisztviselő és Késmárky Erzsébet akkor laktak. E házasságból származott a mi Károlyunk testvérbátya, Csajághy Sándor is, a későbbi (1857—1860) esanádi püspök. A kis Károlyt édesanyja, minthogy még 4—5 éves korában sem tudott néhány szón kívül beszélni, teljes bizalommal Mária-Gyűdre vitte a bold. Szűz segítségeért eszedvén s őszinte bizalommal, kérelmük meghallgatásában részesült. Előiskoláit Bácsón, Bukinán és Baján végezte. 1832. aug. 28-an pécesegyházmegyei növendékpapok közé vétetett föl; a böleseletet és a hittudományokat itthon tanulta. Pappá Girk György akkor még kalocsai kanonok és felszentelt püspök szentelte Kalocsán 1838. decz. 5. Első állomása Duna-Szekeső volt (4 évig), hol új miséjét is mondotta. Azután Somberekre, majd Szegzárdra helyeztetett kápláni minőségben 1843-ban tanulmányi felügyelő lett a papnevelőben; ugyan ezen évben az erkölcsant kezdte tanítani a hittani főiskolán. 1854. végén Szabad-Szent-Királyi plébános lett. Beiktatta Král József kanonok 1855. jan. 1. Mint plébános Gerde fiók hitközségben iskolát alapított, valamint a plébánia lakot mérhetetlen kellemetlenségek közt szintén felemeltette. 1861-ben Babarezon lett plébános. 1868-ban szentszéki ülnökké, 1870-ben mohácskerületi alesperessé nevezetett ki. 1874-ben Szászváron lett plébános. 1879-ben, minthogy betegsége elhaltalmasodott, leköszönt plébániájáról és azóta Budapesten tölti a nyugalom napjait²⁾

Dobics Mátvás. Tanított a hittani intézetnek a pozsonyi kísérlet után való visszaállítása alkalmából 1791-től kezdve 400 frt fizetéssel egyházjogot és történelmet; 1806-ban bekövetkezett halála után követte őt ugyanazon tanszéken Bregovics János. Győrött született 1745. nov. 29., hol középiskolai tanulmányait végezte; a filozófiát Budán, a hittant pedig N.-Szombatban hallgatta. 1772. nov. 13. Mucsiba rendelték káplánnak, két év múlva

¹) Recensio: I. 593—604.

²) Recensio IV. 555—628; Ser. 99.

pedig gymnasiumi tanárnak hívták Pécsre 1777-ben a bodonyi plébánia adminisztrátora lett. Ő alatta 1782 a canonica visitatio alkalmából akarták Kovácshidát külön plébániává átalakítani, de a terv nem valósult meg 1785. jul. 2. Gödrébe ment plébánosnak, hol júl. 13. installáltak. Ezen állásában több kellemetlensége volt a gödreikei részben azért is, mert a szentgyörgyi helyi káplánt neki kellett fizetnie, részben pedig, mivel a nyugtalan és széthuzó gödreik, kiket üdvös eljárásokra és kötelesség teljesítésre akart tanítani, lázongtak és türelmetlenkedtek; azért 1788. a plébániai javadalomról lemondott. Pécsre jött s itt gróf Eszterházy püspök mellett szertartó lett; 1790-től kezdve theol. tanár s mint ilyen halt meg 1806 jan. 30. 60 éves korában. Eltemették a franciskánusok sírboltjában.¹⁾

Farkas József dr. Somogygyéében N.-Berkiben született 1793. febr. 11-én. — Pécsen és Győrött végezvén a középiskolai tanulmányait 1810. pécsmezei papnövendéknek felvették és Pestre theológiára küldték. Őt szigorlat letevése után hazajött és Kelemen József után püspöki irattáros és titkár helyettes lett 1816. márcz. 6 án felszenteltetvén lelképásztori állást kért és ennek megfelelően M.-Széken, Hetényben és Szegzárdon mint káplán működött 1816 végén papnevelői tanulmányi felügyelővé neveztetett ki, a következő évben (1817) pedig egyházzog és történet tanár lett. Kelemen József után 1833. szászvári plébános lett, 1835-ben kanonokká kinevezetvén s 1836 jan. 13-án installáltatván, ugyancsak őt követte a papnevelői kormányzói tisztség viselésében. Egyéb kiténtetéseí és állásai: cz. apát, székesegyházi plébános, cz. prépost, olvasó kanonok, káptalani és két ízben püspöki helynök. Meghalt 1858. szept. 7. 66 éves korában s eltemették a káptalani sírboltban. Hagyatékából bőségesen jutottat jótékony és nevelési czélokra.²⁾

Fent Ferencz dr. Született 1861. decz. 21. Vaiszlón. Iskoláit Pécsen végezte. A hittudományokat mint a Pázmáneum növendéke Bécsben hallgatta. Felszenteltetett 1886. Káplán volt Ráczpetrén és Nádason. 1889. szept. papn. tanulm. felügyelővé

¹⁾ Resensio: I. 62. — II. 696.
²⁾ Recensio: IV. 553. — Series: 52. Sajátkezűleg irt életrajza 1843-ig, midőn a Miskolczy halálával megüresedett káptalani házban lakott.

neveztetett hi s egyben egyházmegyei segédtanfelügyelő és Pécs belvárosi elemi iskolai hitoktató volt. 1894. az ő- és új szövet-ségi szentírásban ny. r. tanár lett, mely tanszéke 4 évig működött. 1858. óta szegzárd-ujvárosi plébános

Foith Henrik Simontornyan 1785. aug. 28. született, hol atyja Foith Károly körorvos volt. Anyja Schwarez Josefín. Tanulmányában a simontornyai franciskánusok támogatásában részesült. Kiváló eredményvel végezte elemi és középiskolai életműnyait Pécsen, azután Pesten az ujonnan épült Central papnevelőben lévén, hallgatta a hittudományokat. Pappá szentelte Kalocsán Takács Márton cz. püspök 1808. szept. 11. Hét évén át felszenteltése után a dogmatikai tanszéken tanított kiváló sikerrel. 1815-ben a dogmatikai tanszékét a püspöklaki plébániával cserélte fel, az esküt 1815. aug. 26. tette le, innét a himesházi plébániára távozott 1821, esküjét 1821. febr. 1. tétvén le. Kiváló előzékenysége finom modora és páratlan szelidsége folytán mindkét plébánián osztatlan szeretetben részesült. 1825. kanonokká lett, május 3. installáltatott. 1826-ig Király püspök parancsára ismét tanított. 1828-tól kezdve néhány évig a papnevelői kormányzó tisztséget is viselte. Békés szellemű, kellemes megjelenésű és jótékony férfi volt. Közel 6000 forintnyi alapítványt tett a káptalani alkalmazottak javára. Kiváló szeretettel viseltetett a tanuló ifjuság iránt. Élete vége felé huzamos időn keresztül betegeskedett. 1832. márcz. 5. meghalt 47 éves korában és eltemetett a káptalani sírboltban.¹⁾

German József dr. Született Deákiban, Pozsony megyében, 1812. aug. 12. 1830-ban a pécsi papnövendékek közé felvétetett; filozofiai és hittani tanfolyamot itthon végezte; 1836. aug. 7. a liceumi templomban szentelték fel és Nádason káplán lett. 1840. nov. 7. Pécsre rendelték papnevelői intézeti tanulmányi felügyelőnek. 1841. márcz. 1. óta Haas után, ki theologiai tanár lett, tanította a lyceumban a történelmet. 1846-ban philosophiai doctorátust szerzett, 1851 óta egyuttal gimnáziumi igazgató lett. Az abszolutizmus korában rendkívül nehéz helyzete volt, mint a nemzeti történelmet németül előadó tanárnak. 1853. óta szent-széki ülnök, 1858. febr. 1. óta pedig pécsvárad ker. alesperes

¹⁾ Recensio: III. 480. — Series 44.

és nádasdi plebános lett. 1872. végén Nádasdot a dunaföldvári plebániával cserélte fel 3 évi működése után 1866. márcz. 5-én szelvhűdés következtében meghalt. A dunaföldvári belvárosi sir kertben nyugszik.)

Haas Mihály dr. Pinkafőn, Vas megyében 1810. ápr. 8-án született; a szenteletű Weinhofer plebános pártfogása alatt kezdte meg szülővárosában elemi iskoláit; tanulmányait Szombathelyen és Pécsen folytatta. Majd felvétetett a pécsi papnövendékek közé és teológiára Bécsbe, a Pazmaneumba küldetett. 1837-ben a filozófiából doktori oklevelet szerzett. Pappá 1834. aug. 6. szentelték Szombathelyen. Káplán volt Ozorán, Pinczehelyen, Duna-földvárton és Pécsen (Budai külváros és Székese gyház.) 1837. theol. tanár lett. Szepessy báró püspök rendeletére az egyház-történelemmel kezdte és folytatta (1843. őszétől kezdve) a dogmatikával. 1846. ápr. 6. Pécs városának tanácsa belvárosi plebánossá választotta; máj. 11. tette le a plebánosi esküt. 1847. címz. préposttá és szentszéki ülnökké nevezetett ki. 1853. a budai tankerület főigazgatójává lett, majd IX. Pius pápa titkos kamarásává végül 1853. szept. 1-én püspökké lett kinevezve. 1859. márcz. 6. installálták. Mint püspök a Ferencz József rend lovagja és v. b. titkos tanácsos lett. Társalgásában barátságos, mindenki iránt előzékeny férfi volt, kitől jó tanács és vigasztalás nélkül senki, ki csak hozzáfordult, nem távozott el; kitűnő szónoki képzettsége és működése a pécsiek lelki életében mély nyomokat hagyott. Meghalt 1866. márcz. 27. Pesten. Holttestét Szatmárra vitték és ott temették el. Hü és sokra kiterjedő emlékező tehetség munkájának végzésében tanúsított fáradhatatlanság és tudmány-szomj jellemzik. Irodalmi működése a maga idejében híres „Ta nodai Lapok”-ra és egy emlékműre szorítkozik, melynek címe: „Baranya Pécs. 1845.”²⁾

Hanuy Ferencz dr. Született Pécsen 1867. Elemi és középiskoláit Pécsen végezte. Hittani tanulmányait (egy évig) Pécsen kezdte, utána, mint Pázmány-intézeti növendék, négy éven át a bécsi egyetemen folytatta. Pappá szenteltetett 1890-ben. Káplán volt M.-Kéménden, administrator Szakadáthon. 1891-ben szentszéki iktatóvá 1894-ben szentszéki jegyzővé nevezetett ki.

1) Recensio I. 86. — II. 667. — III. 890. — Series 96.

2) Recensio I. 154. — Szöllőssy K. „Új magyar Sion” 1892. 621. lap.

1898. jan. óta mint ny. r. tanár tanít. 1898—1899. szept. pap-nevelő intézeti tanulm. felügyelő volt. 1898-tól kezdve egész 1901-ig a pécsi főreáliskolai hittanára és hittanokaként működött. 1900. jan. 1-én a „Pécsi Közlöny” hetilap szerkesztője, mely 1902. máj. 1-től kezdve szerkesztésében mint napilap jelenik meg.

Hefling György. Tanított a hittani intézetnek a pozsonyi szeminarium generale felosztása után való visszaállításakor 1791—1796. Született 1764. márcz. 25. Pappá szentelték 1787. máj. 26., a hittudományokat Pozsonyban hallgatta, a generale szeminariumban, melyet II. József állított fel, (1784—90. működött.) Papi pályájának elején püspöki titkár volt; 1791. óta erkölcs- és lelkipáztorkodást tanított, 400 forint fizetéssel egyben a növendékségnek lelkiigazgatója volt. Tudományos készlettsége és életének feddhetetlensége folytán mindenki előtt tisztelet és becsülésben állott. Meghalt fiatalon, 32 éves korában. 1796. febr. 29. és eltemették a belvárosi templom sírboltjában.)

Humics Lukács. Az 1747-ben megnyitott hittani intézet előtanára. Tanított másfél éven keresztiül. Született 1720 körül. A kisebb rendet 1742. okt. 7-én vette fel. Hittani iskoláit Grácban végezte, honnan visszatérván 1746. február havában a szakcsi plebánia vezetésével bízták meg. Ugyanez év nov. 12-én felszólította az egyházhatóság, hogy 12 napon belül, dolgait Szakson elrendezvén (Virág szerint 1777. ápr. 12-én Paksról jött Pécsre) a pécsi újonnan megalakított hittani intézetben a theologia polemia tantárgyat előadja. Ezen állásban másfél évig működött és állandó tudományos munkálkodása és épületes élete miatt mindenki előtt szeretetben állott. Meghalt máj. 17. 29 éves korában a szeminariumban. Temetési költségei 4 forintba kerültek. Eltemették a Mindenszentek templomában.¹⁾

Jónás József. Született 1797. jan. 31. Felső-Eörsön (Zala m.) Atyja Jónás Ádám, anyja Büky Julianna. Középkolát Pécsen filozófiát és jogot Pesten tanult, azután a pécsmezei pap-növendékek közé felvétetvén hittani tanfolyamra Bécsbe küldetett. Fölsejtelte 1821. aug. 21. Vurum József, székesfehérvári püspök, Székesfehérvárról; káplán volt Értényben és 6 évig Szegzárdon

1) Recensio I. 62. — Series 36.

2) Recensio IV. 499. I. 50. Series 7.

1828. ősze óta Pécssett a szemináriumba filozófiát tanított, 1834 óta pedig a joglyceumon államtudomány és kereskedelmi jogot adott elő 1845-ben ezen állásában ez. kanonok lett. Mint joglyceumi tanár többször igazgató helyettes, míg 1849-ben tényleges igazgató lett. A szabadságharc alatt a joglyceumi e. ö. adások szüneteltén 1849—51-ig a hittani főiskolán egyházjogot tanított. 1850-ben kanonok, 1861-ben pedig székesegyházi plebános lett, mely tisztét 1855-ig töltötte be. 1857-ben egyházmegyei tanfelügyelő, 1860-ban a Ferencz-József-rend lovagja lett. Meghalt 1870. ápr. 30-án, 73 éves korában. Eltemették a pécegyházmegyei kriptában. Életének végét világtalanságban töltötte.¹

Juren Márton. Humics Lukács utóda 1749. július 1-től 150 ft. fizetéssel. Született 1720. körül Nagy Kanizsán. Tanult Grácban, ahol Berényi Zsigmond gróf pécsi püspök 1743 máj. 24-én kelt dimissorialisa szerint a rendeket is fölvette, azután még egy éven át tanulmányait folytatta. Hazaérvén Pécssett káplán, 1745-ben pedig az újjászervezett püspök-bogádi plebánia első lelkésze lett. 1748. máj. 7-én nyerte meg a kánoni beruházást és plebániájára Beankovics Tamás himesházi plebános ker. alesp. ünnepélyesen bevezette. Közben mint bogádi plebános a Humics halálával megüresedett polem. theol. tanszéken 1749—1751-ig tanított. 1743-ban kerületi alesperes lett. 32 évi lelkipásztori működés után meghalt 1778. márcz. 2-án 58 éves korában. Eltemették az akkor épülőfélben levő templomban a hajó közepén, Püspök-Bogádon²)

Kelemen László dr. Slaby közvetlen utódja a dogmatikai tanszéken, a melyen nyolcz éven át tanított. Született Baranyamegyében, Bicsérdén 1839. jun. 22. Atyja Kelemen Mihály, a káptalani uradalomban tisztviselő volt; anyja Hamulyák Tekla. Elemi- és középiskoláit Pécssett végezte. A papnevelő intézetbe felvételén 1854-ben, — itthon két évig teológiát hallgatott, majd 1857-ben Rómába küldött a Collegium Germanicumba. Rómában hét évig tanult; három évig filozófiát, négy évig teológiát. 1860 a filozófiai kurzus végeztével, ezen tudományból doktorrá avatták; 1864. aug. 2. pedig teológiából nyerte meg

¹) Recensio: I. 87—635.

²) Recensio: I. 56, II. 248. — Series; 9.

ugyanazon kitüntetéssel. Közben 1863. máj. 30. Patrzi bíboros őt a lateráni bazilikában pappá szentelte, másnap Loyolai Szent Irenéz sirjánál mutatta be első szt. mise áldozatát. 1864. aug. 4. tanulmányai befejeztével, pápai áldással megerősítve hazafelé indult; szept. 6-án ért haza s dunaföldvári káplán lett. Őt hónap mulva udvari pap, 1865. pedig papnevelő intézeti tanulmányi felügyelő egyuttal lelkiigazgató helyettes lett. 1866. nov. 22. a dogmatika ny. r. tanárává nevezetett ki, de azért a tanulmányi felügyelői állást megtartotta 1867-ig. 1874-ben kurdi plebános, 1887. a dombóvári kerületnek alesperese, 1900. őszén székesegyházi kanonok, székesegyházi plebános, és a Notredam apáca iskolák igazgatója lett. Meghalt hosszabb türelemmel viselt betegség után 1902. máj. 6. Eltemetett május 8-án, Áldozó esütőkön a káptalani sirboltban.¹)

Feresics Ferencz. 1852. május 1-én született Újvidéken. A theologia végzésére a Pázmáneumba küldték. Felszenteltetett 1875. aug. 7-én. Azután Püspök-Bogádon volt káplán. 1875 óta szentszéki iktató, 1880—1881-ig a szentirástan helyettes tanáraként működött. 1883. szentszéki jegyző, 1885. püspöki titkár, 1886. lakócsai plebános, később pedig Szigetvár-kerületi alesperes lett 1891. évben mohácsi plebánossá, 1902-ben ez. apátta neveztek ki.²)

Klump János. Született 1799. jul. 18. Zircen Atyja Klump József. Középkorait Veszprémben, a böselelet Győrött elvégzén, Juránics Antal pécsi püspöki helynöktől a pécsi egyházmegyei növendékpapok közé vetetett fel. A hittani kurzus végzésére Bécsbe, a Pazmaneum-intézetbe küldetett. A kisebb rendeket Bécsben Ziegler György ezimzetes, későbbi lincai magyész püspök kezeiből vette fel. Tanulmányai végzésével Veszprémben pappá szentelte Kopácsy József akkori veszprémi püspök 1826. szept. 3., minthogy a pécsi püspöki szék Király József halála folytán üresedésben volt. Ujmiséjét Zircen mondta. Káplán volt Rácapetrén (32 ft. évi fizetéssel 7 évig), onnét a papnevelőbe tanulmányi felügyelőnek nevezetett ki (évi 200 ft. fizetéssel); A papnevelőben egyuttal a német nyelvet tanította 40 ft. tisz-

¹) Recensio: I. 89.

²) Recensio: II. 255.

telejdiért. 1836. márc. 1. óta egyuttal helyettes, később rendes tanára lett a dogmatikai tanszéknek. Rendszer távozása után, tanári minőségben 2 évig (1838—1840), egyuttal a vicerectori tisztséget körültekintő gondossággal és gyengéd lelkiismeretességgel viselte és a Kielmansegg-fele leánynevelő-intézet hitoktatója volt. Nagy János éneklő kanonok 1842. nov. 20. öt jelölvén ki a n. mányoki plébániára, 1842. februárban nagymányoki plébános lett. 1845. november 15-én pedig Abaligetre került plébánosnak. Tizenöt évi gondos lelki pásztori működésének tanúi az abaligeti hívek, kiket szerető buzgalommal kormányzott, valamint pap társai és világi barátai, kiket barátságos és nyájas vendéglátásban részesített. Hosszabb időn át ágyban fekvő beteg lévén törődött testének nyavalyáját épületes türelemmel és megnyugvással viselte. Meghalt Abaligeten 1860 aug. 13. 61 éves korában. Eltemették az abaligeti köztemetőben. Eletrajza végén adja tanítványainak névsorát; összesen 68 nevet, kik között ma élnek: Csajághy Károly, Otrokóczy Lajos, Babócsay Pál, Troll Ferencz, Báter József, Dobszay Antal és Szikora Ignác, ki jegyzékében az utolsó.¹⁾

Kolb Konrád. Báltaszéken 1760. decz 14. született. Iskoláit Pécsen és Budán végezte. Pappá 1784. júl. 25. szentelték. 1789. júl. 1. bonyhádi plébános lett, júl. 10-én tette le az esküt. 1811 ig működött Bonyhádon, honnét Mágocsra ment s ott egyuttal kerületi alesperes lett. Ezen állását 1811. okt. 31-én foglalta el. Négy évi mágocsi működése után 1815 kanonokká neveztetett ki, mely tisztségére 1815 június 21-én installálták; mint kanonok a theol. dogmatica tanszéken tanított. 1822-ben a pozsonyi nemzeti zsinaton a káptalan követeként szerepel. 1829 decz. 22. hirtelen halt meg 69 éves korában. Eltemették a káptalani sírboltban.²⁾

Koller József dr. Született Huszton (Mármaros m.) 1745. decz 18. nemesi szülöktől. Atyja itt kincstári felügyelő volt. Két pár évvel fia születése után Pozsonyba helyezték át, hol a királyi tanácsnál működött. Koller itt végezte el középiskoláit, míg a jogot és bölcslelettudományt Nagyszombathán hallgatta. 1862. a

1) Recensio: II, 17. III. 669. Series: 81.

2) Recensio: III. 638.

pécsi egyházmegye növendék papjai közé lépett s a hittudományokat Pécsen végezte el. Korhíány miatt Klimó püspök, nem szentelhetvén őt föl, először Bécsbe, majd 1766-ban Rómába küldötte, hol ugyanazon év október havában a hittudományok doktorává avattatott. 1767. végén hazaérkezvén Klimó püspök őt Pozsonyban alszerpappá, 1769. decz. 23-án pedig áldozópappá szentelte föl Eleinte udvari káplán volt. 1771-ben (május) a dogmatika tanára lett, 1773-tól kezdve 1779-ig pedig — Kritizza Máté szerémi püspökké történt kinevezése után — a szentírás-tudományt, egyháztörténelmet és ekesszólást tanította. Ez évtől kezdve a tanárok névsorából kiesik. 1773. ápr. havában szentszéki ülnökké, 1775. decz. 17. kanonokká neveztetik ki. 1795. óta kispépost. 1802. márcz. 26-tól kezdve pedig — Szányi Ferencz rozsnói püspökké nevezetvén ki — nagyprépost lett. Ezen állásában érte utól a halál 1832. szept. 3-án. Közben pedig — püspöke halála után — káptalani helynök is volt. Halála egyházmegyéjében és az egész tudós világban részvétet keltett; mert Koller a pécsi egyházmegye történetének klasszikus és országszerte ismert megírója. Ezen művének utolsó kötete 1812-ben jelent meg, bár jóval korábban befejezte. Már olaszországi utja alkalmával gyűjtötte hozzá adatait. Hihetetlenül sok tanulmányt, és szorgalmat fektetett bele. A püspökség történetét 1779-ig vezeti, de Berényitől kezdve összevontan. E nagy történelmi munkán kívül terjedelmes kötetben értekezett a magyar szent koronáról s egy másikban a szent mise szertartásairól. Jártas volt a latin, keleti, magyar, német, olasz, francia, illír és szláv nyelvekben, melyeket jobbjára magánuton tanult. Nagy volt bőkezűsége az elhagyottak, árvák, házi szegények és tanuló ifjúság iránt; ez utóbbiak közül 12-öt állandó étkezéssel, többet ruhával és szállással látott el.¹⁾

Köhler Xav. Ferencz. Született Dunaföldváron 1850-ben. Hittani tanulmányait Budapesten a központi papnevelőben végezte. Felszentelték 1873. Káplán volt Nádason. 1874. óta papnevelői tanulmányi felügyelővé és a dogmatika helyettes tanárává nevezetett ki 1881. óta, mint rendkívüli, 1885. óta pedig, mint nyil-

1) Recensio I. 62. III. 636; — Virág: Series 24.

vános rendes tanár tanította a Szentírásstudományt. 1891. sz. ülnökké 1894-ben pedig Paksra nevezetett ki plebánosnak. 1895. óta a dunaföldvári kerület esperese lett. Meghalt 1898. márc. 23. élte 48. évében. A dunaföldvári köztemetőben van eltemetve.

Krebsz József. Pécsen 1752. okt. 30. született; 1775. decemberben szentelték pappá Nagyszombatban; 1779. Németi-ben lelkészkedett, 1779—1784. a szentírás-tani tanszéken tanított; 1784. jun. 29-től 1790. nov. 2., tehát a pécsi theologia beszünetésének idején, Pellérdén volt plebános; a hittani intézet hazahozatala után ismét ugyanazon tanszéken tanított 1806. ápr. 13-ig, a mikor is nyugalomba vonult; ellátáson és lakáson azonban a szemináriumban maradt. Brüstle azt írja róla, hogy szeretetreméltó, tudós, szigorú magánéletű férfiú volt. Virág szerint majdnem mindig betegeskedett. 1817. decz. 27. (Virág szerint: decz. 25.) ágyában halva találták. Élt 66 évet. Eltemették a belvárosi templomban. Kiténtésai között fölemlítjük szentszéki ülnöki és ügyézi tisztségét. Tanári pályáját 150 ft fizetéssel kezdte.¹⁾

Krtizza Máté. Született a zeng-modrusi egyházmegyében (Buccariban? Fiumében?) 1726. szept. 22. Hittant Nagyszombatban hallgatott; 1754-ben találkozunk vele, mint erkölcs-tan tanárral a pécsi hittani intézetben. 1762. jul. 11. kanonok lett. 1773-ban, mint kanonokot Mária-Terézia szerémi püspökké nevezi ki, 1774. febr. 27-én Klimó szentelte fel püspökké. A szerémi megye rendezése alatta történt. 1780-ból származó pápai bulla érteimében az eddig pécsi egyházmegyéhez tartozó részek Valpó és Čepin uradalmak leszámításával a szerémi püspökséghez csatoltattak. Élete vége felé sok jótékony alapítványt tett főleg Fiumének. De a pécsi katedrálisról sem feledkezett meg. 1805. máj. 31. 79 éves korában halt meg.²⁾

Laubheimer Ferencz dr. Született 1833. július 18-án Pécsen. Elemi és középiskoláit Pécsen végezte; a hittudományokat Bécsben hallgatta, hol hittudorára avattattott. 1856. jan. 1-én pappá szenteltetett, egyideig szemináriumi tanulmányi felügyelő s az egyházjog s történet helyettes, 1858. óta pedig nyilvános

1) Recensio: IV. 193. — Series 31.

2) Recensio: I. 606. — Series 14.

rendes tanárra volt. 1860. a budapesti egyetem hittudományi karánál az egyháztörténelem nyilvános rendes tanárává nevezetett ki. — 1865-ben szentszéki ülnök, 1878-ban ez. kanonok, 1880-ban székesegyházi actualis kanonok, székesegyházi plebános Notredame apáca iskolák igazgatója, s 1872-ben bold. Szűz Máriáról nevezettogyoródi apát lett. Meghalt 1888. Márcz. 25. Virágvasárnapján.¹⁾

Lechner János dr. Pécsen 1833. május 6-án született. Középiskoláit és a filozófiát Pécsen végezte, majd Pestre a központi papnevelőbe küldetett. Felszenteltetett 1855. nov. 8-án. Nemsokára rá a hittudományi doctoratus oklevelét megszerezte 1858-ban szemináriumi tanulmányi felügyelő és az erkölcs-tan és lelkipásztoran helyettes és 1859 óta ugyanezen tantárgyak rendes tanára lett, 1866-ban szentszéki ülnök, 1875-ben címzetes-, 1885-ben tényleges székesegyházi kanonok és szemnariumi rector lett. 1888-ban címzetes apáttá, 1890-ben egyházmegyei tanfelügyelővé nevezetett ki. Meghalt 1900. június 11-én 67 éves korában.²⁾

Marevich János dr. Tanította az erkölcs-tan 1781-től a pécsi hittani intézet ideiglenes beszüntetéséig, 4 évig 400 ft fizetéssel. Született 1746. decz. 3. Vukovárott. 1764-ben Bécsben tanult, s mint egyházmegyei papnövendék 1764. aug. 24. Lorettóba küldetett, hol tudori oklevelet szerzett. Nemei és Tovarnik plebániákon kapláncodott 1773 okt. havában dnenoveci plebános lett. Investáltatott 1776. május havában. 1789. okt. hava óta Pécsre neveztek ki erkölcs-tan és egyházjog tanáranak, mely tisztség, kitünően megfelelt. 1784. a szeminárium feloszlása után püspöki szertartóvá lett, 1785. okt. 15. mint ilyen ez. kanonkságot kapott, 1788. máj. 24. beremendi plebános és az ujonnan szervezett dárdai kerület alesperese lett. Lelkipásztori teendői végzése után fennmaradt idejét az irodalomnak szentelte, nyilvánosan megjelent: „Vaga-Vrimena“ ez. önálló műve és Ruinart: „Acta ss. Martyrum“ illyr fordítása. 1793. jul. 1-én Beremendet Némethivel cserélte fel Némethiben az ő gondoskodása folytán szt. László tiszteletére plebánia templom épült, melynek építésével 1804-ben

1) Recensio: I. 88.

2) Recensio: I. 88.

készültek el. Tizenöt évig kormányozta a németi — (szalántai) plebániát. Meghalt 1808. máj. 8. 62 éves korában. Eltemették az új plebánia templomban, Németiben.¹

Meichlbeck György. Tanított egyházi ékesszólást 1777-ben. Született 1751-ben Mitroviczán, Slavoniában. Atyja riedenburgi Meichlbeck Károly határőrvidéki kapitány volt. Iskoláit Pécsen végezte. 1774. aug. 9-én pappá szentelték. Másfél évig olasz káplán volt; 1776. február óta a pécsi városteplomban hittanár. 1776. ápr. 11-én villányi plebánossá neveztetett ki, mely állásáról azonban püspöke óhajtására azonnal lemondván 1777. jan. 24. óta az egyházi ékesszólást tanárának lett kinevezve, mely állását azonban 1777. lefolyása alatt már a mágoesi plébával cserélte föl s mint ilyen 1795-ben ker. alesperes lett. 1811-ben kanonokká neveztetett ki, ugyanezen év augusztus 31-én installálták; mint kanonok papnevelői intézeti kormányzó is volt 1815. óta székesegyházi plebános lett. Meghalt 74 éves korában 1824. okt. 31-én. Eltemették a káptalani sírboltban.²

Némethy János. Született Leleszen, Zemplén megyében 1774. decz. 25-én. Középkiskoláit Gyöngyös, Eger és Jászberény városokban végezte; a bölcseletet Egerben és Pécsen. Felvételt a pécsi papnövédek közé, az itteni hittani lyceumon hallgatta a hittudományokat Pappá 1798. ápril. 22-én szenteltették. Káplán volt Jovánca, Bátaszék, Dombóvár és Hosszúhetény plebániákon. Majd theol. tanár lett és a zsidó és görög nyelvet, nemkülönben a szentírás magyarzat elméletét adta elő 24 éven keresztül. Közben püspöki szentszéki ülnök lett. 1831-ben pedig kanonokká nevezték ki. Jóságos, jótékony ember volt, vendégszerető; a szegényeken mindig segített, jellehet maga azért folyton szűkölködésekkel és anyagi gondokkal küzdött. Szent Ferenc harmadik rendjének tagja lévén, ezen a czímen saját papi szolozsmáján kívül ezen rend brevariumát is elvégezte és sokszor késő éjjelig imádkozott. Halálának oka szerencsétlenség volt. Kocsolán egyházhatósági vizsgálaton volt és visszatértében a Meceken átvezető lejtős úton Magyarország mellett lovai a kocsit elragadták, ő és következtében halálosan összezúzódott.

¹) Recensio: I. 62, 646. — II. 199, 520. — IV. 514. Series 32.

²) Recensio: I. 62. — III. 636. — Series: 29.

Az odasiető magyarszéki plebánostól feloldoztatván, meghalt. Történt mindez 1835. jul. 18-án, Eltemették Pécsen a káptalani sírboltban.¹

Nunkovics György. Született 1734. ápr. 7. a tolnamegyei Értény községben, hol atyja, János, Kovács mester volt, anyja Szabó Éva. A pécszegyházmezei növendékpapok közé felvételt a hittudományokat nem a pécsi, akkor még a kezdet kezdetén álló hittani lyceumon, hanem a nagyszombati hittani karon hallgatta és ugyanott lett pappá szentelve. Papi pályáját, mint püspöki titkár kezdte Klimó György, akkori pécsi püspök (1751—1777), oldala mellett. Majd később theologiai tanár lett; 1762-ben ez. kanonok lett és egyuttal oldalkanonok. 1773-ban tényleges kanonok lett, három év múlva olvasókanonok s a következő évben Klimó püspök halála után káptalani helynökké választották. Ugyanazon évben nagyprépost és ez. püspök lett. Klimó utóda, Eszterházy Pál gr., pécsi püspök, őt 1781-ben püspöki helynökké nevezte ki. Meghalt 1790. nov. 21-én és eltemették a székesegyház szt. Mihály-oltára alatt. — Nunkovics jószívű, áldozatkész, szigorú magánéletű, olvasott és tudós férfi volt. Aigl, a pécsi káptalan történetének megírója, idézi az 1791. lapokból Nunkovics áldozatkészégére vonatkozó következő méltatást: Nunkovics 30 aranyokkal járult a magyar grammatikára feltett jutalomhoz Főt Zsivits kanonok, pesti professzor úr dogmatikája kinyomatására 40 aranyokat áldozott. A magyar nyelv ékesítésén és virágoztatásán dicséretesen fáradozott. A jó nevelésről készített könyvre is 24 aranyokat tett fel. Gyöngyösi munkáinak kiadására segítségül 16 aranyokat küldött.²

Paksi Lajos. Virág M. szerint 1746-ban már mint az intézet legelső tanára tanított. Remete sz. Pál szerzetéhez tartozott és ezen rend magyar tartományának provinciális helyettese volt. (Comp. Hist. Ordinis Paulinorum Vác, 1804.) Más följegyzés szerint pedig 1747. május 26-án jött Pozsonyból Pécsre, hol egy évig tanított.³

¹) Recensio: I. 628. — Series 41.

²) Recensio: I. 609. — Series 16.

³) Recensio: I. 56. — Series 7.

Péhm Kherubim. Tanított 1758—59. tanév óta, évi 100 frt honorariummal egy éven keresztül Szt. Ferenczrendi pap volt. Született 1727. febr. 12. Kapronczán Horvátországban. Meghalt 1787. aug. 28. 60 éves korában. Tanította pedig az egyházjogot. Virág szerint 1759. márcz. 1. óta tanított. 1760-ban a tanárok névsorából neve eltűnik; valószínű, hogy csak rövid ideig helyettes gyanánt lett az egyházi hatóság által alkalmazva.¹

Peintler József. Született 1835. márcz. 18. Szabad-Szt.-Királyon. Iskoláit Szigetvárott és Pécsen végezte. Papnövendékké felvétetvén teológiára Pestre küldetett. Felszentelték 1857. szept. 19. Káplán volt Magoeson. 1859 óta papn. tanulmányi felügyelő. 1860 óta az egyházjognak és történelemnek helyettes, 1862 óta pedig rendes tanára lett. Ezen állását 1872. őszén a berkesdi plebániával cserélte fel. Mint berkesdi plebános halt meg 1877. aug. 7. Budapesten, hol gyógykezeltette magát. Itt is van eltemetve.²

Pfeiffer Miklós. Christovich, a későbbi esanádi püspökkel együtt ő jelenik meg, mint az egyházmegyei növendékpapság első tanára. A szemináriumi épület építése alatti időre esik működése. Erkölcsent tanított s még 1753. is szerepel, mint az újonnan szervezett hittani intézet tanára. Született S. Leonhardban Karinthiában 1720. nov. 21. — Filozofiat és teológiát Grácban tanult, 1744. márcz. 14. pappá szenteltetett és hamarosan a pécsi hittani intézetben alkalmaztatván a növendékpapságnak két éven át a filozofiat adta elő. Jó tehetségű, a tudományok és a szépirodalomban egyaránt kiváló jártasságú férfi volt. 1746. nov. 8. ráczpetrei administrator lett, hol azonban csak három hónapig tartózkodott, 1747-ben pedig nádasdi plebánossá lett kinevezve. Három évtizeden át volt a nádasdi hiveknek lelkiismeretes, buzgó, tudós és feddhetetlen lelkipásztora. 1753-ban rövid időre Klimó püspök parancsára erkölcsent tanított, de a lelkipásztorkodás után vágyódván ismét visszament plebániájára, melyet jogilag egyébként el sem hagyott. A jelenlegi plebánia templomot és lakást építtette. Rendezte hit-

1) Recensio: I. 57. — Series 15.

2) Recensio: I. 88. — II. 220.

községében az oltár egyletet, mely sok időn keresztül fennállott. 1763. óta kerületi alesperes volt. Meghalt 56 éves korában 1776. decz. 17. és eltemették a Szent István-templomban, mely az ő idejéig plebánia templom volt.¹)

Pollák János dr. Született Dunaföldvárott 1823. febr. 26. Elemi iskoláit ugyanott, középiskoláit Budán, a filozofiat Pécsen végezte. 1841-ben pécsmegyei papnövendékek felvétetvén Pestre küldetett, hol a hittudományokból tudori rangot szerzett. 1846. szept. 19-én pappá szenteltetvén, azonnal tanulmányi felügyelő lett, ugyanazon évben a szentírás tanárát, mint helyettes —, 1849 óta pedig mint rendes tanár tanította, mely tanszéket 1855-ben az erkölcs tanárral cserélte fel. 1858-ban egyetemi tanárrá nevezetvén ki, s mint ilyen újra szentírás tanított, ezen állásában adta ki: „Historia revelationis biblicae“ cz. szentírás tudományi művét; egyidejűleg 3 évig a „Religio“ szerkesztője volt; megírta: „Renán és az apostolok“ cz. tanulmányát; egyetemi hitszónok volt. 1867-ben pécsi kanonok lett, de tanszékét megtartotta, a „Religio“ szerkesztését másodszer is elvállalta, a „Szt. István Társulat“ alelnöki tisztjét viselte és a „Szt. István Társulat“ Encziklopédiájának társszerkesztője volt. 1869-ben Pécsre költözött, 1871-ben apát lett. Meghalt 1885. febr. 12-én Pécsen.²

Ranolder János dr. 1806. május 16-án Pécsen született hol atyjának, Ferencznek, keztyüs üzele volt. A pécsmegyei papnövendékek közé 1824-ben Király püspök utoljára vette föl s a hittudományok elsajátítására Pestre küldötte. Tanulmányai végeztével, mikor fiatal kora miatt még áldozópappá nem volt szentelhető, püspöki szertartó, iktató és levéltáros lett. Áldozópappá 1829. május 17-én szentelte (Sóroson, Püspök-Bogád plebánia filiálisában) az épen ott bérnáló Szepešy Ignác báró püspök, ki felsőbb hittani tanulmányok végzésére azonnal Bécsbe, az Augustineumba küldötte föl, hol 20 hónapot töltött, a hittudományokból tudori oklevelet szerzett. 1831-ben hazajött és a hittani lyceumon (1832—1841) tanította a szentírás tudományokat. 1840. végén egyetemi tanárrá neveztetett ki s mint ilyen az egyetemi hitszónok tisztét is viselte. Tanárkodása alatt sokat

1) Recensio: III. 885, IV. 270. — Series 13.

2) Recensio: I. 643. — Series 101.

utazott. Bejárta Ausztriát, Németországot, Angolországot, Franciaországot (kétszer), Belgiumot, Olaszországot és Schweizot; utirajzai a „Religio és Nevelés” hasábjain jelentek meg. 1845-ben pécsi kanonok s a következő évben szemináriumi rektor lett. 1849-ben címzetes apáttá s ugyanez évben még veszprémi püspökké nevezték ki. 1850 május 12-én Pécsen szentelték püspökké. 1851-ben valóságos belső titkos tanácsos, idővel pedig az I. oszt. vaskoronarend lovagja, pápai trónálló és római nemes lett. Meghalt 1875. szept. 12-én. Veszprémben temették el. Mint veszprémi püspök nagy alapítványokat létesített. Pesten a Ranolder-intézetet alapította, Veszprémben pedig az irgalmas nővéreket és angol-kisasszonyokat telepítette le. Irgalmas nővéreket hozott Tapolezára, Keszthelyre, Kaposvárra és Pápára is. Veszprémben az ún. „Ferencz-József-alap”-nak adott létele mintegy 65000 fit tőkével, melynek kamataiból kap a szeminárium, káplánok, szegény tanítók stb. Irodalmi munkásságáról a következőket említjük föl. Bibliikus műve a: „Hermeneutica biblica generalis” Pécsen 1838-ban jelent meg, mely legújabb időkig több hittudományi főiskolán volt tankönyvül alkalmazva. „Úti vázlatai” olaszországi, vatikáni utjáról szólnak, hol a zsinat alkalmával az inopportunitásokkal tartott és a szavazástól tartózkodott. Gruber katekézisét magyarra fordította. — Pesti hitzónok korában adta ki „Sermo nes sacer” czimen ekszhortációját (Méltatása föltalálható Mihályvics Ede „A predikáció története Magyarországon” cz. műben)¹⁾

Resszer János. Életrajzi adatai a következők: Resszer János Pécsváradon született 1791. máj. 6. Középkorait és a teológiát Pécsen végezte, a filozófiát Pesten felszentelték 1816. jan. 27. Káplán volt Babarcon, Ráczpetrén és másutt. 1824-ben tanulmányi felügyelő lett a papnőveldeben; azután Főithtől átvette a dogmatikai tanszéket — 1830-ig 1830—33-ig a bibliikum, 1833-tól ismét a dogmatika tanára lett. Közben 1831. óta vice-rektor is volt a szemináriumban és szentszéki ülnök. 1836. febr. 2. nádasdi plébános lett, 1837-ben egyuttal kerületi alesperes. Vírág M. az ő lelkületének méltatására a következőket írja: „Kiváló férfiú, széles olvasottsága, mélyes tudós, és ékesbeszédű

¹⁾ Recensio I. kötet Ranolder sajátkezű életrajza: Series kéziratban 1846-ig.

szónok volt. Szelíd, társalgásban barátságos és nyájas; paptársai előtt szeretetben állott és ezért emléke minden jó ember előtt áldott.” Halálának oka a nádasdi k. tanító választással függ össze, melyből kifolyólag keserűség jutott neki osztályrészüli, mely sietette halálát. Meghalt 1813. jan. 8-án, 52 éves korában. Eltemették a nádasdi köztemetőben.)

Rébányay József dr. Született Pakson 1860. febr. 29. A kis szemináriumba 1874. szept. 29-én lépett. Hittani tanulmányait 1876. kezdte a bécsi egyetemen, mint a Pázmáneum növendéke. Korhiány miatt felszenteltetésére várakoznia kellett s mint ilyen a gróf Eszterházy családnál nevelő volt. 1882. felszenteltetett. Káplán volt Ráczpetrén és Nádasdon. 1885. papnevelőintézeti tanulmányi felügyelő és patristica rendkívüli tanárává nevezetett ki. 1888. a tanítóképzőintézetben hittani tanított. 1889. óta az erkölcstan és lelkipásztorkodásban ny. r. tanára. 1899. sz. széki ülnöknek nevezetett ki.

Schirgl Endre. Szepesmegyében, Szomolnokon született 1812. nov. 30. A gymnasiumi osztályokat Rozsnyón és Ungvárott végezte. 1829. a rozsnyőgyházmezei papnövendékek közé vétetett föl a böleseleti tanulmányot otthon végezte, a hittudományok elsajátítására Bécsbe küldetett. 1834-ben a keleti nyelvekből és szentírásstudományból szigorlatot tett; pappá püspöke, Scitovszky János. a Notre-Dame apáca templomban Pozsonyban 1835. jul. 12. szentelte, hol ő épen az országgyűlés tartama alatt időzött, s mindjárt maga mellé vette az ifjú papot, mint püspöki szertartót. Scitovszky 1836-ban Rozsnyóba visszatérvén, magával vitte őt és püspöki levéltárossá megiktatván nevezte ki. Scitovszkyt, ki időközben pécsi püspökké lett kinevezve követte Pécsre, mint szertartó, — és itt 1841. jan. 21. átvette a Pestre távozó Ranolder szentírásani tanszékét, mint ny. r. tanár; 1849. jan. 1-ig tanított; ez en időközben szentszéki ülnök lett. Tanári működése után Mohácsra távozott s ott működött mint plébános 1849. év október haváig, honnét esztergomi kanonokká nevezték ki, mely tisztségébe 1850. beiktattatván, lassankint több kitüntetés részese lett: pápai prelatus cz. prépost lett; meghalt

¹⁾ Recensio: I. 888. — Series: 88.

mint esztergomi olvasó kanonok 1872. decz. 25. Eltemették az esztergomi főszékesegyházban.¹⁾

Sculptéti János dr. Született 1722 ben nemes szülöktől Trencsén megyében. Filozofiát mint pécsmegyei papnövénydek Nagy Szombatban tanult. Felszentelték 1748-ban Nagy-Szombatban, honnét mint a hittudományok doctora tért vissza Pécsre. 1750. nov. 1 óta filozofiát tanított a pécsi hitt. intézetben. 1752. a theologiai controversiarum, 1754-ben pedig az egyházjog tanára lett. Nyolcz éves tanár korában, 1758-ban, kövágó-szőlősi plebánossá és ker. alesperessé nevezetett ki. Az ő idejében épült a szőlősi új plebánia-templom, hol eltemetve nyugszik. Meghalt 1774 nov 28, élte 52. évében.²

Simon Máté. Bodonyhelyen (Györm.) 1743. született. Fogadalmait, mint pálos szerzetes 1763. okt. 24-én tette le. A hittant Pécsen, saját intézetükben hallgatta. Pappá szentelte Klimó pécsi püspök 1767. jun. 13.; után a sajládi kolostorban működött 1774. túskevári plebános lett. 1779. rendje a székesfehérvári gymnáziumban alkalmazta, 1780-ban pedig a paulinusok pécsi hittani intézetében szentírás-tanítót tanított. 25 évig, volt paulinus. A rend feloszlata után a pécsi megyébe vétetett fel 1788. kárászi plebános lett, 1796. óta Helling utódaként a pécsi püspöki hittani intézetben erkölestant és lelkipásztorkodást adott elő. 12 évi tanítás után leköszönt tanári állásáról és a püspöki könyvtár őre lett; mint ilyen a betegeket szorgosan látogatta, segítette. Meghalt 1818. aug 20, 75 éves korában Eltemették a franciskánusok sirboltjában.³⁾

Simonovits Antal. Született 1747. Pesten, hol elemi és középiskoláit végezte. A hittudományokat Pécsen és Nagyszombatban hallgatta. Tanulmányai végeztével az egyházmegyébe visszatérvén, kezdetben himesházi káplán, később katólyi adminisztrátor lett. Majd szék. iktatóvá és a papnevelő intézetben szertartás tanárrá nevezetett ki, a mely állásában 3 és fél évet töltött. 1777. márcz. havában paksi plebános lett, s mint

1) Recensio : 768. — Series 51.

2) Recensio : I. 57. — III. 430.

3) Recensio : I. 235. — III. 232. — Series 38.

ilyen 12 évig működött. 1788. aug. 15. negyven éves korában halt meg Makón, hol Christovics Imre csanádi püspök vendége kép időzött. A makói plebánia templomban temették el.¹⁾

Sláby Ferencz. Két évtizeden keresztül tanította az egyházmegye reménységét. A jelenlegi megyei papság tekintélyes része dogmatikai tudományát az ő vezetése és útmutatása mellett tanulta. Nagykanizsán született 1814. ápr. 28., középiskoláit ugyanott végezte. 1830. pécsi növendékpapnak vétetvén föl a hittani és bölcészeti kurzust a pécsi főiskolán végezte kiváló sikerrel. 1836. Mindenszentek ünnepén szentelte fel b. Szepessy püspök pappá. Káplán volt Kövágó-Szöllősen és Pakson. 1844-ben szentszéki iktató, két évre rá dogmatikai tanár lett a távozó Haas helyén; 1850-ben szentszéki ülnök, 1859. márcz. 12-én székesegyházi kanonok szeminariumi kormányzó, s mint ilyen a dogmatika tanszékén tovább tanított. 1867-ben ez apát és székesegyházi főesperes lett. 1868-ban kápláni, 1869-ben püspöki helynökké választották. 1870. óta nagyrépost. 1875-ben dulmi ez. püspök. Meghalt elete 80-ik évében mint aranymisés pap 1893. jul. 19-én.²⁾

Sterba János dr. Tanított mint helyettes tanár Virág Mihály utódként 1846 óta, a ki ezen évben paksi plebános lett. Született Torontál megyében, N.-Kikindán 1817. decz. 14-én. Filozofiát és hittant Pécsen tanult. Felszentelték 1842. jul 24-én. Káplán P.-Bogádon volt, ekkor filozofiai doktoratust szerzett. Azután az Augustineumba Bécsbe küldetett, innen való megérkezése után tanulm. felügyelő, s ezzel kapcsolatban az egyházjog és történelem tanára lett. 1849. év óta lakócsai plebános volt. Meghalt hirtelen 1885. decz 16.³⁾

Szalógyi István dr. Született Mohácson 1739. decz. 22. protestans szülöktől. Kis korában árvaságra jutván, Beankovics Tamás himesházi plebános pártfogásába került. 1747. áttért a kath. vallásra és gyámjának pártfogása mellett kezdte iskoláit. Gynnasiumot Pécsen, bölcseletet Budán végzett 1759. papnövény-

1) Recensio : I. 62. — IV. 123. Series : 25.

2) Recensio : I. 639. — Series : 98.

3) Recensio : I. 87. — III. 508.

dekké vétetett fel s Paffán Ignác növendék társával Rómába küldetett hittudományok végzésére, hol tehetsége, szorgalma és erkölcsi állat kitünnvén böselethez és hittudományokból doktori rangot szerzett. Még az örökvárosban felszenteltetvén, 1762. ápr. 4. elhagyta Rómát s hazaérkezvén püspöki titkár lett, később pedig (1771.) a hittani intézetben dogmatikát tanított. Ez időben (1772.) írta meg: „De statu Ecclesiae Pannonicae“ e. munkáját, készültségének és szorgalmának egyként kiváló tanujelét. 1778. okt. 1. betegsége való utalással tanítás alól felmentését és nyugdíjazását kérte; főpásztorra rendelkezésére azonban tovább tanított s ekkor (1781.) e. kanonokságot kapott, 1781. óta azonban már nem dogmatikát tanít, hanem egyháztörténelmet és ékesszólást. Később Rómába hívták egy ottani egyházi intézet igazgatójának, mely állás elfoglalását azonban II. József megtiltotta neki. 1790. aug. 14. valóságos kanonok lett; ezután még 6 évig élt; régi betegsége azonban újra elhatalmasodván 1796. okt. 27. meghalt élte 58. évében. Eltemették a székesegyházban.¹

Szanyi Ferencz. Született 1740. okt. 17. Tornán (Torna m.) Tanult Kassán és Nagyszombatban. 1760. Klimó püspök a papnevelőbe felvette; a hittudományokat Nagyszombatban hallgatta, 1765. tanulmányai befejeztével a vaiszlói plebánia bizottára, 3 hónap mulva pedig 1768. jul. 18. a tamási plebániát nyerte el. Mint tolna-tamási plebános 1770. egyttal a püspöki hittani intézetben erkölcestant tanított. Ugyanezen év óta szentszéki ülnök, 1773-ban tényleges kanonok lett, s mint ilyen a papnevelő intézetet is kormányozta. 1790. püspöki helynök, 1792. nagy-prépost, 1795. dulcinói e. püspök lett. I. Ferencz érdemeire való tekintettel roznýói püspökké nevezte ki. Főlszentelte Milassin székesfehérvári püspök 1802. márcz. 1. Meghalt 1810. márcz. 29. 70 éves korában. Eltemették a roznýói székesegyházban.²

Szegedy Imre. Kaposvárt Somogy megyében született 1737. decz. 23. napján. Tanult Pécsen, Kőszegen és Nagyszombatban, ez utóbbi helyen megkezdte a hittudományok tanulását s Pécsen befejezte. Pappá szenteltetett 1762. máj 23-án. Pakson volt káplán 7 évig, majd pedig Klimó püspök titkára lett;

1) Recensio : I. 58, — 615.

2) Recensio : I, 610, — IV, 290, — IV, 686.

ugyanazon időben a papnevelőben szertartást tanított. 1774. jan. 11 óta széki plebános és kerületi alesperes volt. 19 év után 1793. febr. 24-én tiszteletbeli kanonokká nevezték ki. Meghalt 1795. márcz. 19-én 58-ik évében A széki temetőben nyugszik.¹

Székelly Nándor dr. Született Pécsen 1734. szept. 2-án. Iskoláit Pécsen és Nagyszombatban végezte, hol a hittudományok doktora lett. 1757. decz. 27-én áldozópappá szentelték. Mint pécesegyházmegyei pap pályája kezdetén 10 évig székli iktató később püspöki titkár lett; 2 évig a papnevelő intézet szertartás tanára volt. 1776. szept. 19-én himesházi plebános és ker. alesperes lett. 1776. jun. 14. ez. kanonokká nevezetett ki. 1781—1783. az oldalkanonok tisztét töltötte be. Az egyházmegye kánoni látogatása alkalmával halt meg 1787. decz. 1-én élte 54. évében. Eltemették a himesházi plebánia templomban. Szívós munkakedve, melyről sajátkezűleg megirt szentszéki jegyzőkönyvek tanuskodnak, mély tudomány és jámborsága egyaránt tiszteletet szereztek neki.

Szemenics Ferencz dr. Tanította, mint kanonok, Klimó püspök parancsára az ékesszólást, mely jelenleg a lelkipásztorokodásnak kiegészítő része. Életrajzáról Aigl és Brüssle után csak a következőket tudjuk: 1757. decz. 18-án Nagyszombatban szentelték pappá, hol tanulmányait végezvén püspöki szertartó lett és gyorsan emelkedett pályáján; 1762. protonotarius apostolicus és e. kanonok, 1766-ban pedig tényleges kanonok, lett és tanítani kezdett. A következő (Virág szerint (Series 19.) ugyanezen) évben szeminárium kormányzóvá nevezetett ki. Meghalt 1773. nov. 12-én. A székesegyházban temették el. Klimó püspök, kinek egyébként gyors előmenetelét köszönhette, — őt nagyon szerette, Országh Endre kanonok után a káptalanban őt kedvelte leginkább. A papnevelő-intézetnek hűséges és jó igazgatója volt; a szelid lelkületű és jó modorú férfi kiváló szónok hírében állott.²

Szilvássy Mihály dr. Született 1840. szept. 24. Bogdásán (Baranya m.) Iskoláit Pécsen járta. A hittudományokat mint paz-

1) Rec. : I. 647. IV. 598. — Ser. 28.

2) Taucher M. feljegyzése, melyet Brüssle Rec. I. idéz.

manita Bécsben hallgatta. Felszentelése után, mely 1863. ápr. 12-én történt, visszament az Augusztineumba, hol hittudori oklevelet nyervén, 1867-ben papnevélőt tanult. felügyelő lett. 1870. nov. 22. óta felváltotta Baán József kanonokot mint h. tanár, a szentírás tudományok tanításában, mely tanszékre 1872-ben ny. r. tanárrá lett kinevezve. 1875 szentszéknél a szegények ügyvédjének nevezetett ki. 1880. szászvári plébános lett, 1886. óta pedig kerületi alesperes.¹

Szilvek Lajos dr. Szegzárdon (Tolna m.) született 1854. febr. 9. 1870. szept. végén belépve a pécsi kisebb papnevelő-intézet növendékei közé, az érettségi vizsgálatot mint ezen intézetnek növendéke Pécssett letette s a hittudományok halgatására 1874. szept. végén a bécsi Pazmaneumba küldetett. Pappá 1878. szentelték Egy évi segédlelkészi működés (Babarez) után 1879-ben a felsőbb papnevelő intézetbe (Augusztineum) Bécsbe küldetett, hol a hittudományokból doktori oklevelet nyervén, 1881. a pécs papnevelő intézet tanulmányi felügyelőjévé s egyben a theol. dogmatica meg filozofia scholastica helyettes, 1885-ben pedig ny. r. tanárává nevezetett ki, 1891-ben es. és kir. udvari kápláni 1892-ben szentszéki ülnök, 1898-ban püspöki könyvtáros lett.

Taucher Mihály dr. Született Siklóson (Baranya m.) 1750. jan. 16. Középiszkoláit Pécssett, bölcseleti és hittani tanulmányait pedig Nagy-Szombaton végezte, hol tudori oklevelet szerzett — 1773. márc. 28. Pécssett lett káplán, ugyanez év aug. 17. óta pedig bodonyi plébános volt. — Korhiany miatt 1774. febr. 3-án investiatott. Három év mulva, 1776. nov. 26-án az erkölcsan tanára lett, ugyanez évben még szentszéki ülnökké nevezetett ki. — 1782. nov. 18. német-bólyi plébános lön, — öt évig azonban adminisztrátori minőségben kormányozta plébániáját. — 1787. márc. 3-án tette le. pleb. esküjét. — 1791. mohácsi plébános lett. 1803. sz. Benedek rendjébe lépett és később bakonybéli apáttá nevezetett ki. Meghalt 1824. jun. 26., élte 75. évében.²

Ujváry József dr. Született Szegzárdon 1785. jan. 30. Szülei voltak Ujváry József és Halász Terézia. Elvégezvén kö-

1) Recensio: I. 90.

2) Recensio: I. 62. — II. 82. III. 766. — Series: 28. sok tekintetben más adatokat sorol fel, s előzőleg Aigl is, de csak az időre vonatkozólag.

zépiszkoláit, a filozófiát és a hittudományokat Pécssett hallgatta. 1808. ápr. 1-én pappá szentelték. Káplán minőségben működött Szegzárdon. Félév mulva nemes-Keéri Kiss Pálhoz Mislára került nevelőnek. Nevelőskodése alatt filozófiából és egyházjogból megszerezte a doktori oklevelet; 1811. őszén az erkölcsannak, lelképáztorkodástannak és egyházjognak lett tanára, egy évig a dogmatikai tanszéken helyettesként is működött. Tanári működése előtt 1½ évig Király püspök szertartója volt. Két éven keresztül a pécsi gimnáziumban a hitszónoki tisztet is viselte. Közben szentszéki ülnök lett. 1820. szept. óta pellérdi plébános lett, majd később kerületi alesperes. Három év mulva a pellérdi plébániát a szegzárdival cserélte fel. 1845. szept. 24. óta egyuttal ezimzetes kanonok volt. A szabadságharcban való szereplése miatt plébániájától megválni kényszerülvén, lakását Pestre a szerviták kolostorába tették át, hol 1850. jan. 24-én meghalt 65 éves korában. Eltemették a kolostori sírboltban.¹

Urbanecz Károly. Szakolezán (Nyitra m.) 1777. aug. 16. született. Középiszkoláit itt, Nagyszombatban és Székes-Fehérvárott, filozófiát Pozsonyban, hittant Pécssett tanult. Felszentelték 1800. nov. 19. Ozorán és Pécs-Budai külvárosban töltött kápláni működés után az egyházjogot és történetet, a moralist és pastoralist tanította a hittani főiskolán 1808. aug.-tól kezdve. Ezen állásban egyházjogi tankönyvet is irt. 1811. okt. 11. bonyhádi plébánossá lett kinevezve. — 1813. szept. 9. Bonyhádot Kocsolával cserélte fel. Megférhetetlen természete miatt hosszú pürrösködés után plébániájától szentszéki itelet utján megfosztatott. Eleinte kéméndi káplán volt, később, Nádasdon tartózkodott, hol 76 éves korában, mint aranymisés pap 1853. szept. 5. halt meg.²

Valdinger István. Született Bakony Szent-Lászlón, Veszprémmegyében 1872. aug. 18. Középiszkoláit Pécssett végezte, a hittudományokat pedig az innsbrucki egyetemen hallgatta, mint az ottani Jézustársasági papnevelő növendéke. Pappá 1895. jun. 29. szentelte Aichner Simon hercegpüspök a brixeni székesegyházban. Káplán volt Bükösdön, Nádasdon és Kővágószőlősen.

1) Recensio: I. 648. — IV. 195. 328. — Series: 43.

2) Recensio: II. 322. — III. 354.

1898. szept. a szentirástan hely. tanárává neveztetett ki, 1899. óta egyuttal papnevelő intézeti tanulm. felügyelő is.

Virág Mihály dr. Született Taszáron 1806. jan. 3. hasonnevű atyától, ki ott uradalmi ispán volt; anyja Fodor Katalin Korán özvegségre jutott anyja Kaposvárra költözött s itt járta elemi és középiskoláit Virág Mihály. Filozófiát Zágrábban tanult. Juranics Antal püspöki helynök alatt 1821. szept. 5. az egyházmegyei papnövendékek közé felvétetvén, a theológiát itthon hallgatta és Pesten fejezte be. 1827. elkezdte szigorlatait, majd udvari pap lett; áldozárrá csak 1829. jan. 6. szentelte őt b. Szepessy püspök. Ugyanezen év febr. 11. Pesten doktorá avatták a hittudományokból és Pécsváradra helyeztetett mint káplán. 1831. szept. végén Pécsre került papnevelői tanulmányi felügyelőnek és a dogmatikát is tanította. 1833. az egyházjogi és egyháztörténelmi tanszékét vette át Farkas József után. Közben tolnai szentszéki ülnökké lett kinevezve 1846. jul. 2. paksi plebános lett. 1850. őszén pedig Kővágó-Szöllőre költözött mint plebános, és 1851. aug. 12-én kanonok és semináriumi kormányzó lett, 1851—58. ismét egyházjogot tanított. Közben tolnai főesperes, ez. apát és theologiai prodirectora lett 1866. Szitovszky herezeg-primás temetésén meghűlvén, megbetegedett s fel sem gyógyult többé, 1867. aug. 19-én meghalt. Eltemették tisztelői és tanítványai, és paptársai jelenlétében a káptalani sírboltban; a temetést Gürk György püspök végezte, ki az elhűnyt érdemeit körlevélben okkép méltatta: „Az ártatlanság tisztasága, a lelki fegyelem megtartása, szerény tekintélyesség tündöklötték rajta; mindenki előtt szeretetre és tiszletreméltó volt. — Elettrajzát a Series Profess. Theol. Dioc. Qu. Eccl. ab erectione Seminarii (1746.) maga írta meg. Ő kutatta fel és mentette meg elődeinek életrajzát ezen kéziratban, melyet 1846. zárt le. 15 éves tanár volt ekkor. Eletzaji adatainak közlését így zárja be: S Igy isten segítségével, ki erőim törekenységét támogatja, a ifjuság oktatásában, mely az egyház, haza, és egyházmegye reménységére növekszik, töltöm be legközelebb immár a 15-ik esztendő; midőn ezeket itt összejegyzem (1846. jan. 13.) hosszú időn keresztül lakója vagyok ezen könyvtárépületnek, hisz egyfolytában már 14-ik esztendeje, hogy abban lakom.“ Paksi plebánossá történt kinevezését még utólag maga jegyezte fel megfe-

elő pótlás gyanánt. A szabadságharc izgalmas idejét Pakson töltötte; majd nyugalom és esendesebb hely után vágyódott és kérte a Kővágó-Szöllőst. Alapítványai között emlitendő: 500 frt a papnövendének, 500 frtot a kisszeminariumnak, 500 frtot a szegények pénztárának, 1000 frtot a kaposvári kórháznak, 500 frt. a pécsi kórháznak, 1050 frt. miscalapítvány a Székese gyházban.¹

Vörös Mihály dr. Monostorszegen (Bács m.) nemes szülöktől 1794. szept. 21. született. Uj-Palánkán, Kalocsán Szegeden járta közep iskoláit. 188. ben pécsmegyei növendék pappá felvétetvén hittudományt itthon végezte. Korbiány miatt 1813. okt. 25. felszentelték. Felszenteltetése előtt püspöki levéltáros volt. Visszatérvén Bécsbe, az augustineumban megszerezte a doktorátust. 1820-ban hazajött. Káplán volt rövid ideig Értényben. 1820. a hittani iskolán erkölcs és lelképásterkodikást tanított. Husz évi tanítás után 1840. kanonok lett, 1846. e. apát. — Mint ör. kanonok sokat fáradozott a székesegyház ékítése ügyében. Hosszu kínos és türelemmel viselt betegség után 1867. apr. 22-én 77 éves korában meghalt. A székesegyházi sírboltban temetettet el.²

Wurster József dr. Született 1846. febr. 13. Pécselt. A hittudományt a Pazmaneumban hallgatván 1870. aug. 1. pappá szenteltetett. Káplán volt Berkesden és Pakson. 1872. papnev tanulm. felügyelővé neveztetett ki s mint ilyen az egyházjog és történelmet helyettes tanára lón. 1874. óta egyházjogot és történelmet mint ny. r. tanár tanította; 1885. püspöki könyvtárőr lett. 1891. ez. kanonokká és káptalani ügyészszé promoteáltatott. 1898. püspöki irodaigazgatóvá nevezetvén ki, tanszékét odahagyta s mint ilyen 1899. tényleges kanonok lett. 1900. a papnevelő intézet rektora és a hittani főiskola prodirectora lett.

Zsivics Mihály dr. Tovarnikban, Szerém-megyében, (Slavoniában) 1751. jul. 9. földműves szülöktől született Agjich István, későbbi pécsi kanonok, akkoriban tovarniki plebános a tehetséges szegény fiut felkarolta és iskoláztatta. Filozófiát Kalocsán tanult; 1769. aug. 3. felvétetett a pécsi papnevelőbe; a hittan végzésére Nagyszombatba küldetett, hol 1774. őszén pappá szentelték.

¹) Brüstle: Rec. III. 438. IV. 138. Series 75.

²) Recensio: I. 630. — Series 55.

A hittanból és bölcészetből a tudori oklevelet ugyanott elnyer-
vén, hazajött, hol 1777. márcz. 25-ig szentszéki iktató minőség-
ben működött. Ezután theologiai tanárrá nevezetvén ki, egy-
ideig a szertartásokat tanította, majd a dogmatikai tanszéken
tanított és ezen állásában a következő években egy 4 kötetes
dogmatikai tankönyvet adott ki, melynek kiadási költségeire Nun-
kovits kanonok 40 aranyat küldött neki. A pécsi hittani intézet
felfüggesztése után rövid ideig Zágrábban, után Pesten tanított
dogmatikát. 1790-től kezdett ismét Pécsen tanítani. 1785
ápr. 25. tiszteletbeli, 1806. márcz. 11. valóságos kanonokká lett;
ekkor egyttal a papnevelő kormányzása biztatott réá. Szellemi
és anyagi kincsekben egyaránt gazdag volt. Veszedelmét is az
utóbbi gazdagsága okozta. 1814. decz. 7. és 8. közti éjjel kertjén
keresztül házába hatolt rablógyilkosok öt ágyában megölték,
jelentékeny készpénzt és értékpapírt rabolván el tőle. Élt 67 évet.
Eltemetettet a pécsi székesegyházban. Harmincegy évi tanárko-
dása alatt való irodalmi működésének eredménye gyanánt Les-
leusnak a deisták ellen irt francia munkáját latinra fordította
Ónálló művei: Sermones in sollempnitibus dominicis et Sanctorum.
Pest 1799. — De dogmatis orthodoxae religionis lib. 10. Pest.
1793—4. Új átvjavított kiadás (1803—05) a Szeminárium költsé-
gén, hol tankönyv gyanánt használták.¹⁾

5) *Források.* 1. Series Professorum Theologiae Diocoesis
Quinque Ecclesiensis, ab erecto Seminario, seu anno 1746. —
Conscripta anno 1845. — Kézirat. — Őrzi a hittudományi taná-
rok seniora. — Irta Virág Mihály, theologiai tanár; adatait a
papnövelde alkormányzóinak pénztári naplójából vette s felhasz-
nálta Aigl Pál kanonok történeti munkáját: „Historia brevis V.
Capituli Cathedralis Quinque-Ecclesiensis” — Az életrajzi ada-
tokon kívül a tanrendre s tanári fizetésre nézve érdekes adatokat
őrzött meg. — E kéziratban sajátkezüleg bejegyezték rövid élet-
leírásukat: Farkas József, Vörös Mihály, Ranolder János, Klump
János, Schirgl Endre, Haas Mihály, Germán József, Csajághy
Károly, Pollák János.

¹⁾ Recensio: I. 620. — Series: 30. — Szöllőssy Károly: Uj Magyar Sion
1892. 725. lap.

2. Brüstle József: Recensio universi cleri Diocoesis Quinque-
Ecclesiensis. Pécs, Ramazetter, 1874. s köv. — 4 kötet. — Brüstle
fentebbi forrásból sokat merít, de saját adataival azokat kiegé-
szíti. Adatok tekintetében többször eltér Aigltól és Virágtól, kik
többnyire egy nyomon haladnak; az elsőbbséget az eltéréseknél
közelebről ki nem fejtendő okokból Brüstlének adtuk.

3. Az irodalmi működésre részben betekintettük Szöllőssy
Károly e tanulmányát: „Pécs egyházmegyei papság irodalmi
működése.” (Uj magyar Sion 1892); valamint „Baranya multja
és jelenje” cz. munkát, (Baranyai írók élete és munkái I. 399)
mely munka Kopesányi Károly dr. pécsi jogtanár tollából a
pécsi papnevelő és hittudományi intézet rövid történetét is adja.
(I. 379.)

4. Főpásztori körlevelek, papnöveldei évkönyvek, a hittani
facultas tanrendjének s tanulási eredményének protocolluma,
nationalek, egyházmegyei személynévtár, — előszóbeli és írásbeli
magánértesülések.

Valdinger István.

III.

A pécsi püspöki hittudományi tanári kar
tagjai.

A hittudományi intézet főfelügyelője

Méltóságos és főtisztelendő

HETYEI HETYEY SÁMUEL úr,

Isten és az apostoli szentszék kegyelméből pécsi megyés püspök stb.

I g a z g a t ó :

Dr. Wurster József, hittudor, székesegyházi kanonok, pap-
növeldei kormányzó, az elaggott papok házának igazgatója, a
pécsi főgimn. hittanításná püspöki biztos, zsinati vizsgáló, szent
széki ügyész.

T a n á r o k :

Dr. Szilvek Lajos, bekebelezett hittudor, ő apost. királyi
felsége t. b. udvari káplánja, püspöki könyvtárőr, szentszéki ül-
nök, a tanári kar seniora, sz. István Társulat irodalmi osztályá-
nak és az Aquinoi Szt Tamás-társaságnak tagja, szegények ügy-
védje, zsinati vizsgáló, az alapvető és ágazatos hittan és bölelelet
ny. r. tanára.

Dr. Rézbányay József, bekebelezett hittudor és kánonjog
tudor, a Szt István társulat irodalmi osztályának s a Pázmány
Egyesület tagja, zsinati vizsgáló, szentszéki ülnök, az erkölestan
s lelkipásztorokodástan ny. r. tanára.

Dr. Hanuy Ferencz, hittudor, zsinati vizsgáló, a Pázmány
Egyesület tagja, a „Pécsi Közlöny“ cz. napilap szerkesztője, az
egyházjog és történelem ny. r. tanára.

Valdinger István, a hittudományok baccalaureusa, papneveldei tanulmányi felügyelő, tanítónőképző intézeti hitszónok, az Új és Új szövetségi Szentírásban h. tanára.

Virág Ferencz, a kisszeminarium lelkiigazgatója, a pécsi kath. legényegylet elnöke, a kath. egyesületek s oltár egyesület egyházmegyei igazgatója, főreáliskolai hittanár és hitszónok, a „Szent Család Kiskövete“ cz. hitbuzgalmi lap szerkesztője, a szociológia és pedagógia rendkívüli tanára.

Dr. Bahula József, orvostudor, gyakorló orvos, előadja a közegészségtant.

Somsich Béla, akadémiai segédtanár, a főt. egyházmegyei hatóság engedélyével a földművelésügyi minisztérium által a pécsi tanítóképző intézethez beosztott gazdasági szak-anár, előadja a gazdaságtant.

Wajdits Gyula, székesegyházi t. b. kanonok, nagyszeminariumi lelkiigazgató, t. b. pápai káplán, előadja a gyakorlati szertartástant.

Glatt Ignác, székesegyházi énekiskola igazgatója, székesegyházi karmester, t. b. pápai káplán, előadja az elméleti s gyakorlati egyh. éneket.

IV.

A hittudományi intézet tanterve.

A kir. helytartótanácsnak a püspöki papnevelő intézetek számára 1803. kiadott tanterve volt érvényben a pécsi püspöki hittani intézetben is 1847-ig. 1843-ban a hittani oktatás tekintetében Kopácsy primás a helytartótanácshoz felterjesztést tett, honnan az iratok 1848. a közoktatási miniszterhez kerültek, ki őket Ham János hercegprimásnak küldte át. Az emlékirat a püspöki kar elé lett terjesztve; a püspöki kar külön bizottságot küldött ki Lonovics József esanádi püspök elnöke alá. Az ügy behatóan tárgyalatott, a reformtervezet készült, de a politikai események ismét mindent megakadályoztak. A szabadságharc kora után Scitovszky hercegprimás 1850. Esztergomba hívta újra össze a püspöki kart. Felterjesztést intéztek Ő felségéhez a papnevelés ügyére nézve is. A konkordatum 18. pontja foglalkozik az egyházmegyei hittani intézetekkel. 1856 a püspöki kar újra tanácskozásra ült össze s ezen gyűlés munkálatainak 6–12. terjedő fejezete foglalkozik a hittani oktatással. Ezen munkálat kormányhatósági jóváhagyást nyervén, a hazai theol. tanterv mai viszonyainak alapjául szolgál. Ezen terv főbb pontjai: A hitani kurzus 4 évig terjed váltakozó rendszerrel és legalább 4 tanárral. Tanterve következő:

I. év. Alapvető hittan. Az ó-szövetségi szentkötönynek általános és részletes ismertetése Ő-szövetségi szentírási magyarázat. Zsidó nyelv. (Megyés főpásztor fölmentvényt adhat ez utóbbi alól.)

II. Agazatos hittan. — Új szövetségi szentírás magyarázat. (Vulgata és görög szöveg alapján.)

III. év. Egyháztörténelem. — (Különös tekintettel az egyházjog- és dogmatörténelemre.) Erkölcstan.

IV. év. Lelkipásztorokodástan. Egyházjog.

A terv végrehajtása alkalmából az a módosítás történt, hogy az egyháztörténet és agazatos hittan helyét felcserélték.

Igy tartott ez Pécsen is azon módosításokkal, hogy b. e. Dulánszky püspök 1881-ben a scholastica filozófiának tanszékét szerveztet. Időközben a német nyelvet is kezdtek heti 2 órában tanítani

Helyey Sámuel megyés püspök úr Ő méltósága azon körültekintő főpásztori gondolkodásából kifolyólag, melylyel egyházmegyéje összes ifjúságának nevelési és oktatási érdekeinek előmozdítását felkarolja: ezen meglehetősen érdeklődésnek nyilvánulása gyanánt a hittudományi intézetnek beosztásában is igen üdvös intézkedéseket léptetett életbe, melyeknek sorában említjük a következőket:

1. A hittudományi intézet tantárgyainak jegyzékéből törölte a szentírás héber nyelvet, melynek lelkipásztori életben alkalmazhatósága nincs, s melynek fáradságos elsajátítása nincsen arányban annak hasznavehetőségével.

2. Elrendelte, hogy az egyes tantárgyak érintkező pontjai csak egy-egy tárgy keretében adassanak elő (pld. szent könyvek hitforrása jellege s tekintélye a szentírásban s alapvető hit-tanban egyaránt tárgyalhatók, vagy pld. az egyházi művészet az egyháztörténelemben és szertartásban) s hogy ezen több helyütt tárgyalható tételeknek valamelyik theologiai tantárgyhoz való kizárólagos hozzákapcsolása a félévek elején megtartandó értekezleten elvégeztessek.

3. A német nyelv tanítását, mely az órarendben heti két órával szerepelt s melynek tanulása szintén kevés gyakorlati eredménnyel járt s azonkívül sajátos órabesztása az intézet napirendjét jelentékenyen zavarta, beszüntette.

4. Hasonlóképen beszüntette már csak az említett második pont s szellemében is a patrologiának és patristikának eddigi tanítás módját s azt az egyház történelméhez csatolta, hová az egyébként is természetszerűleg tartozik.

5. Mindezen indokolt könnyítések előrebocsátása után korszerűség miatt, mint új tantárgyat a keresztény szociológia tanszékét állította föl a III. és IV. éves növendékek számára heti egy órával.

6. Ezzel fölváltva ugyancsak III. és IV. éves növendékek számára heti egy órával szervezte a pedagogia tanszékét.

7. Két évre terjedő anyagcsoportosítással III. és IV. éves növendékek számára heti egy órával, szervezte a gazdasági tanszékét, mely gyakorlati, szabadban végzendő oktatásokkal van összekötve.

8. A „Szent-Pál társulat“ nevű egyházirodalmi iskolát hittudományi szemináriumnak minősítette, s új szabályzatot adott neki, melynek főbb pontjai: a kötelező belépés minden növendékre nézve, — s a kötelező működés b) gyakorlati szónoki fellépésben, — c) hittudományi s azzal kapcsolatos értekezés kidolgozásában és d) felolvasások (esetleg szépirodalmi művek) írásában.

Ezek után a püspöki hittani intézet tanterve jelenleg következő:

1. Theologia Dogmatica Fundamentalis. (A specialis egyrészenek anteczipálásával Két félév. Heti 7 órával I. II. év (váltakozó).)

2. Theologia Dogmatica specialis. Két félév. Heti 7 óra. III. IV. év (Váltakozó)

3. Erkölcstan. Két szemeszter. Heti 9 óra. III. IV. évek. (Váltakozó.)

4. Lelkipásztorokodástan. Két szemeszter. Heti 9 óra III. IV. évek. (Váltakozó.)

6. Egyháztörténelem. (Patristikával.) Két félév, Heti 9 óra. I. II. évek. (Váltakozó.)

7. Ószövetségi szent könyvek általános és részletes ismeretése. Két félév. Heti 5 óra I. II. évek (Váltakozó.)

8. Ószövetségi szövegmagyarázat. Heti 4 óra. I. II. évek. (Váltakozó)

9. Új szövetségi szentkönyvek általános és részletes ismeretése. Értelmezéstan. Két félév. Heti 5 óra I., II. évek (Váltakozó)

10. Új szövetségi szövegmagyarázat Két félév. Heti 4 óra. I., II. évek (Váltakozó)

11. Bölcsélettan. Theologia naturalis és Psychologia. 4 félév. Heti két óra. III., IV. évek.

12. Bölcsélettan. Noetika és Ontologia. 4 félév. Heti két óra. I., II. évek.

13. Szociológia. Két félév. Heti egy óra. III., IV. évek.

14. Pedagogia. Két félév. Heti egy óra. III., IV. évek.

15. Gazdaságtan. Négy félév. Heti egy óra. III., IV. évek.

16. Egészségtan. Két félév. Heti egy óra. IV. évek.

Ezen kívül a növendékek gyakorlati kiképzésére szolgálnak:

1. Gyakorlati szertartástan. Nyolcz félév. Hetenkint kétszer. I—IV. évek.

2. Egyházi ének. Nyolcz félév. Hetenkint kétszer I—IV. évek.

3. Káté-émlzés. Nyolcz félév. Hetenkint egyszer I—IV. évek.

4. Hittani szeminárium. Szónoklati, értekező és felolvasó iskola (Szent Pál Társulat.) Hetenkint egyszer.

5. Gyakorlati szónoki föllépés az intézet kápolnájában. Fel-
lép valamennyi növendék; év végén kötelező versenyszónoklat.

6. Gyakorlati hitelemzési föllépések a püspöki tanítóképző
intézethez csatolt gyakorló iskolában a 4. pont kiegészítése gyánánt.

V.

Az 1901—1902. tanév alatt elvégzett anyag.

1. *Ágazatos hittan.* — A Szentháromságra vonatkozó műszavak böleseleti kifejtése. A Szentháromság titka az emberi észhez való viszonyában. Annak positiv speculativ bizonyítása. A Szentháromság u. n. characteri közösen és különösen. A teremtés. Az angyalok természete, bűnbeesése, viszonya az emberekhez. Az ember teremtése és ősi állapota. Bűnbeesésük. Az eredeti bűn mivolta, átszármazása, következményei. A megtestesülés. A Messiásra vonatkozó ígéretek. Krisztus istensége embersége, a két természet egyesülési módja. A hypostatica unio. Krisztus személyisége in concreto. A megváltás művének jellege és lényeges tulajdonságai. A Megváltót megillető cultus. A gratia actualis természete. Mire és kiknek szükséges az? Annak hatékonysága és viszonya a szabadakarathoz. Hogyan és kiknek adatik? Praedestinatio. A gratia efficax és sufficiens kiosztásának arcanuma. A gratia habitualis és a megigazulás természete. A megigazulás feltételei és tulajdonságai. A természetfölötti érdem tárgya, feltételei. A szentségekről általában: azok fogalma, száma, materiája és formája, alapítója, kiszolgáltatója, okozati működése és hatékonysága, eredménye: gratia és karakter, a szentségek eredményes felvételének feltételei. A hét szentségről szóló tan ezen szempontok szerint való tudományos kifejtése és bevitatása tekintettel a szentírásra, a hagyományra, az egyházra, a zsinatokra, a szentatyák irataira, a theologusok és canonisták nézeteire, a római pápák határozataira és a theologia segédtudományaira és az eretnekek meg a rationalismus különféle ellenvetéseire. Halál, részleges ítélet, pokol, menyország, tisztítóhely, szentek egysége, Krisztus második eljövetele, a test feltámadása, világitélet. Socialismus és kath. dogmatica.

Heti óraszám : 7. Hallgatják a III. és IV. éves theologusok.
Előadási nyelv : latin Tankönyv : Schoupe : Elementa theologiae dogmaticae. Tanár : Szilvek Lajos dr.

2. *Lelekipásztorkedústan.* a) A lelekipásztorkodás fogalma. Krisztus Urunk és az egyház lelekipásztori hivatala. A lelekipásztori hivatás. Ennek ismertető jelei. A lelekipásztor természeti képesítése, vagy tulajdonai. Lelekipásztori tudomány, jámborság, eszélyesség, buzgóság. A lelekipásztor további kiképzése és önképzése.

A lelekipásztor természetfölötti képesítése. Fölszentelés. Alszóbb és felsőbb rendek.

A lelekipásztornak egyházi képesítése. Küldetés. Felhatalmazás. Rendes és átruházott joghatóság. A lelekipásztori tiszt kötetmei általában. Különösen a plébánosnak kötetmei. A lelekipásztorkodás különös részei :

b) *Az egyházi szónoklattan.* Az egyházi szónoklat fogalma. A hitszóközi tiszt czélja, kötelező volta. Fontossága.

Az egyházi beszéd általában. Minden szóközi és írásműnek alaptörvényei : A a) logikai rendezettség s logikai rend b) menet, c) összefüggés. B) Határozott tárgy kitűzése, a) a tárgy egységesítése, b) egységes csoportosítás, c) mellékes csoportok a fő tárgy körül d) Kifejezés a szóközi beszédben Mindez példákkal megvilágítva

Különös rész : A) a tanítás anyaga, B) alakja, C) előadása.

A tanítás anyagának megválasztása a) tárgyi b) alanyi tekintetben. Miről ne szóljon a szóköz ?

A tanítás anyagának kidolgozása. A beszéd elrendezése : a) egész beszéd-sorozat, b) a beszéd egyes részeinek, c) egyes teteleknek elrendezése

Kifejtés. Magyarázat, neinei Érzékités, Részletezés Elbeszélés, képek, hasonlatok. Bizonyítás. Szentírás, észbeli, történelmi, tapasztalati, tekintélyi érvek. Az érvek kifejtésének módja. Czáfólas. Kedélyre hatás. Indulatgerjesztés módja. Érzelmek Akarat megindítása.

A beszéd írásmű-alakja vagyis írály. Nyelvtani, szóközi, szépiészeti ke lékek

A szóközi előadás. Ennek szabályai. Cselekvés. Taglejt és Arzejáték.

A hitszóközi beszéd különösen. A szentbeszéd Nemei tartalom szerint, alkalom szerint.

Szoros érteményben vett szentbeszéd (predikáció.) Fogalma. Kellékei. Részai. Bevezetés Tárgyalás Befejezés. — Homília Nemei. — Intelmi beszéd. — Hitelemző beszéd.

A szóköz előkészülete. Távoblati és közelebbi előkészület. A figyelem fölkeltésének és ébrentartásának eszközei

Az egyházi szónoklat történelmi vázlat.

A növendékek többször kötelezve vannak gyakorlati fellépésre, részint az előjáróság előtt, részint az iskolával kapcsolatos Szt. Pálról nevezett irodalmi és szónoklati kör gyűléséin, a társak jelenlétében.

c) *Hitelemzéstán.* A hitelemzés fogalma. Eredete. Czélja, kötelező volta. Irodalma.

A hitelemző anyag választása Irányadó szempontok a hitelemző anyag választásánál. A bibliá, mint a hitelemzői oktatás alapja A hitelemzői oktatás fogalmi alakban vagyis a káté szerint. Káté választása. A hitelemzői anyag felosztása a) osztályok b) évfolyamok szerint. Középponti oktatás.

A hitelemzői anyag elrendezése Az oktatás gyakorlativá tétele. Példák

A hitelemzői anyag kifejtése. A kifejtés szabályai: A képeztek. Szemlélet : a) külső b) belső szemlélet ; fogalom, összetett, egyszerű, általános, különös, elvont, gyűjtő, tagadó fogalom. Mindezek kifejtési módja gyakorlati példákkal összekötve. Eszme kifejtése. Magyarázat a hitelemzésben Példák Bizonyítás. Kinyilatkoztatási, észbeli, történelmi, tapasztalati és tekintélyi érvek kezelési és kifejtési módja gyakorlatilag, példával megvilágítva. Czáfólas.

A kedély megindítása, nemesítése. Akaratra való hatás.

A hitelemzői anyag előadásának módja. Nyelvezet. Gyermeknyelv. Egyházi és vallási nyelv. Hitelemzői módszertan. Tipikus módszer. Értekező, kérdező módszer. Pusztá kikerdezés : gépies, nyelvtani, logikai kikerdezés Kifejtő vagy sokrateresi k-

dező módszer Előneyei. Alkalmazása. A kérdés kül- és belalakja. A felelet. Eljárás a felelet szerint. Beemlézés.

Még előadatott a

d) *Hitelemzői neveléstan*. Fogalma Szükséges volta A hittanulók oktatása a vallás tanainak gyakorlására Vallásérkölcsei külső és belső, iskolai és önkénytes gyakorlatok.

A hittanulók oktatása az isteni tisztelaten való részvételle, imára, szentmisen való részvételle, a töredelem szentségének és Oltáriszentségnek vételére, a bérnálásra. Hitelemzői fegyelem. Jutalmazás. Büntetés.

e) *A szertartástan*. A szertartás elmélete. Fontossága. Célja. Irodalma. Az egyház szerkönyvei. Rovatok.

Szent helyek: Egyház. Részei. Az egyházépítészeti stílek — A szertartási tárgyak — Dolgok. Szertartási ruházatok. — Szerelvénnyek — Szent edények — Szent képek, ereklyék. — Oltár. — Szentidő. — Egyházi év. — Ünnepek. — Vasárnap. — Köznapiok — Kántornapok. — Ünnepek keletkezése. — Megszorításuk,

Szent eselekmények. Szentmiseáldozat. Anyaga, alakja Erre vonatkozó rovatok. A szentmise hiányai. A szentmise alkalmazása. Az alkalmazás kötelme. A római szertartás szerint való szentmise nemei. Idő szerint való és Szentről vett mi-e. Votivmise. Nemei. Mikor van megengedve? Gyászmise. Kiváltságolt és nem kiváltságolt gyászmise. A szentmise bemutatásának ideje, helye. Idegen egyházban való misézés. A papi zsolozsma. E kötelelem anyala, tárgya, terjedelme. Közönséges ájtatosságok. Körmenetek.

A szentségekről általában. A szentség anyaga, alakja, szertartása, kiszolgáltatója és fölvevője.

A keletség. Anyaga, alakja, szertartása, kiszolgáltatójának ideje, helye, anyala, kiszolgáltatója.

Bérnálás anyaga, alakja, szertartása, anyala, kiszolgáltatója.

Oltáriszentség. Anyaga, alakja, szertartása. Mint szent áldozás. Mint szent utraváló. Ki veheti föl? Az egyház rendeletei a szent áldozásra vonatkozólag. Gyakori áldozás. Kiszolgáltatója.

Töredelem szentsége. Anyaga, alakja. Feltételek alak. Szer-tartása. A felvevő. Kellékei. A joghatóság. Ennek megszorítása. Fentartott esetek. Pápai és püspöki fentartott esetek. Egyházi fenytítékek. A pap mint tanító, bíró, orvos. Elégtétel. Feloldozás

Különös bánásmód: alkalmi, szokásos, visszaeső bűnösse, visszatérítésre kötelezettel, gyermekkel; jegyes és velt házasság. Általános gyónás. Haldokló gyóntatása. Gyónási titok megőrzése. A becsuszott hiányok helyreigazítása.

Utolsó kenet. Egyházi rend (fentebb.) Házasság. Anyag, alak, szertartás. Kiszolgáltató. Ervényesítés. Jegyesek oktatása. A házassági akadályok kipuhatólása. Vegyes házasság. Az egyház álláspontja és eljárás a polgári frigygyel szemben. Anyakönyvek bejegyzése

Szentelmények. Fogalma, felosztása, főbb nemei

Előadatott még:

f) *A lelkipásztori kormányzás (Hodegetica Pastoralis.)*

A lelkipásztori örködés. Az üdvösség akadályai. Az üdvösség forrásai.

A község tevőleges vezetése. Magánlelkipásztorokodás. Tudatlanok, tévelygők, babonások. Hitellenek, kétkedők, közömbösek. Jéritgetés, eretnokség, hitagság. Szenvedők. Aggályosok. Lelki szárazság, Búskomorság. Örültekkel való bánásmód. Öngyilkos. Bűnösök megtérítése. Igazak tökeletesítése. Házassági vizsálykodás. Hirtelen szerencsétlenség esetén a legelső segély. Általános szabályok. Haldoklóval való eljárás. Ragály idején való magatartás. Buzdítás hősies lelkipásztori működésre.

Heti óraszám: 9. Hallgatják a III.—IV. évesek. Tarnyelv: magyar. Tankönyv: Schüch Ignác: A lelkipásztorokodástan kézikönyve, 2 kötet. Tanár: Rézbányay József dr.

3. *Egyháztörténelem*. Bevezető rész és irodalom. I. Rész. *Keresztény Ó-Kor*. (33—313.) A) *Külső események* (Elbeszélő történet.) Az egyház alapítása. Isten Fia: Jézus által és elterjesztése apostolai és azok utódai által a három első században; a terjedés gyorsaságának okai és akadályai. Keresztények és zsidóság, kereszténység és pogányság viszonya esküzdelve. Keresztények üldöztetése a pogány államhatalom és a kereszténység megtámadása a pogány böleselet részéről. Keresztény apologéták. B) *Belkormányzat*. (Jogtörténet.) A ker. ősegyházkormányzati szervei: pápaság, püspökség, pápaság; a megfelelő jogositványok gyakorlásának történeti bizonyítása, kezdve a II. század elejétől a III. század végéig. — C) *Egyházi tudomány*. A keresztény tan fogalmi meghatározásának, tudományos kifejezésének fejlődése (Dogma történet), bemutatva az első három században elszakadt keresztény felekeze-

tek valamint a kath. hitviták történetében. Az első három század egyházi íróinak jellemzése, műveik elméleti ismertetése és gyakorlati olvastatása, értelmezése. (Egyházi irodalom-történet, Patrologia, Patristica.) D) Őskeresztény vallási szertartások, szokások, élet és művészet, (Keresztény archaeologia és művelődés történet) főleg a szent mise és a szentségek szertartásainak állapota és fejlődése a három első században. — *II. Rész. Keresztény Középkor. Első korszak.* (313—1073.) Az egyháznak története ezen időben, tekintve azt a fentemlített (A. B. C. D.) négy szempont alatt. Kidomborodik a IV—XI. század dogmatörténete, az elszakadt keresztény felekezetek: donatisták, ariánok, macedoniánok, pelagiánok, nestoriánok, monofiziták, monotheleták, képrombolók és görög szakadárak tanai, azoknak czáfolata, részben az egyházi írók műveinek olvastatása után; e felekezetek elterjedése és mai állapota. *II. Rész. Második korszak.* (1073—1545) Az egyháznak története a középkor utolsó négy századában, a fenti négyféle szempont alatt. Előtérbe nyomulnak a pápaság viszonyának és küzdelmeinek leírása az államokkal szemben, a keresztény lovagkor ismertetése, a ker. katolikus hittudomány, (theologia, vallás-philosophia, kánonjog) és a keresztény képzőművészetek aranykora és előbbiek hanyatlása, meglazult egyházfegyelem visszaállítására az egyház részéről kifejtett törekvések — *III Rész. Keresztény újkor.* (1545—1902.) Az egyház története a XVI. század elejétől napjainkig az említett 4 szempontból nézve. A kath. egyháznak elterjedése a felfedezett új világ-részekben: Dél-Afrikában, Indiában, a Sundákön, a Molukkokon, Japánban, Kinában és főleg Amerikában, legújabbán pedig Ausztráliában és Közép-Afrikában. A külmissziók szervezete napjainkban A francia forradalom. Napoleon és az egyház. Az egyház és a nemzeti államok, nevezetesen Magyarország (Elbeszélő történet és jogtörténet.) Az egyház tanainak a hitújítók által történt megtámadása, főleg Németországban, Svájcban és Angolországban, és az egyháznak tanai mellett való kitarása, azoknak a tridenti zsinaton (1545—1563.) értelmezése, rendszerbe foglalása, az ellenkező tanok elleni állásfoglalása. A kath. egyháztól újabban elszakadt felekezetek (jansenisták, német katolikusok, ó-katolikusok) és a fennálló felekezetek körében keletkezett újabb felekezetek (anabaptisták, quakerok stb.) és árnyalatok, (pietisták

schwenkfeldiek, puseyták) ismertetése, mai állapota. A bölelet történetének újabb határkövei és viszonyuk a kereszténységhez: deismus, rationalismus (encyclopedisták és német rationalisták), saint-simonismus (socialismus), Lamennais-Günther és Frohschammer elméletei A hittudomány felvirágzása, egyes ágai-
nak irodalmi művelői. A vatikáni zsinat története és a pápai tévmentesség kimondása, annak jelentősége. (Dogma-történet, hittudomány és irodalom története.) -- A szertartások legújabb alakjai, a művészeti renaissance az egyház szolgálatában A hitélet megújodása, annak legújabb virágai: a modern élet minden szükségletének megfelelő szerzetek, congregatiók, egyesületek; a meglazultak reformálása. (Az újkor művelődés története)

Heti óraszám: 9. Tannyelv: latin. Hallgadják az I—II. évek. Tankönyv: Zeibert Ferencz dr.: Compendium Historiae Ecclesiasticae (XV. 724) Brünn, 1889, 2. kiadás. Tanár: Hanuy Ferencz dr.

4. *Ujszövetségi szentírástán.* a) Az ujszövetségi szent könyvek részletes ismertetése Az evangelium k neve, száma, sorrendje és czime Szt. Máté evangeliumának ismertetése szerző, hitelesség, szövegépség, nyelv, hittani czél, rendeltetés, anyagbeosztás, tartalom, keletkezési hely és idő szempontjából. Szent Márk evangeliuma. A 3. evangelium szerzőjének életviszonyai, az evang. szövegépsége, hitelessége, rendeltetése. történeti jellége és értéke, hittani célja, anyagbeosztása, tartalma, keletkezési helye és ideje. Az első három evangelium egymáshoz való viszonya. Az első három evangelium hasonlósága az elbeszélte evangeliumi anyag kiválasztásában, az elbeszélés sorrendjében és kifejezéseiben; ezen hasonlóság magyarázata. Az első 3 evangelium látszólagos ellentmondásainak megoldása. A negyedik evangelium. Szt. János apostol hitete, evangeliumának ismertetése szövegépség, hittani czél, rendeltetés, hitelesség, keletkezési hely és idő szerint A 4-ik evang. viszonya az első háromhoz, az anyagválasztásban és elbeszélési módban nyilvánuló eltérés magyarázata. Az evangeliumi történetek időrendi áttekintése. Az apostolok cselekedetei, hitelesség, történeti hűség, tartalom, sorrend szempontjából.

Tanítókönyvek: Szt. Pál apostol levelei általában. Szt. Pá

apostol élete, leveleinek száma, sorrendje, általános tartalma, nyelve és külső alakja. Első fogsága előtt irt levelek: két levele a thesszaloniakhoz, levele a galatákhoz, két levele a korinthusiakhoz, levele a rómaiakhoz a többször említett szempontok szerint ismertetve. Első fogságában irt levelei: a filippibeliekhez, az efezusiakhoz, a kolossza'akhoz, Philemonhoz, a zsidókhoz, ugyanoly módon való részletezéssel Lelkipásztori levelek részletesen: Titushoz és Timótheushoz. A kath. levelek neve, száma és sorrendje: Szt. Jakab egy, szt. Péter két, szt. Judás egy és szt. János három levelének részletes ismertetése.

Profétai könyv. A Titkos Jelenések könyvének apostoli eredete, isteni tekintélye, profétai jellege, tartalma, sorrendje, hit tani célja és haszna.

b) Az új szövétség szent könyveinek összegező ismertetése. Az új szövétség görög szövege, annak jellege és tisztasága; az első kéziratok technikai formája. A görög szöveg története, kritikai kiadásai és hitforrási tekintélye.

A szentírás latin fordítása. Az első latin fordítás (Itala) eredete és jellege; a szent Jeromos-féle fordítás (Vulgata) eredete, jellege, elterjedése, története egész a tridenti zsinatig. E fordítás 1592-iki római, tisztított kiadásának története. A tridenti zsinat határozata ezen fordítás hitforrási tekintélyéről; ezen határozat tartalmának kifejtése.

c) Szentírási értelmezés. A szent iratokban előforduló két értelem faja: betűszerinti és élőképi; a szentiratok szövegének szertartási, szószéki kiterjesztett alkalmazása; a szentírási értelmezés nyelvtani-történelmi szabályai. A kath. szentírás-értelmezés szabványai — A szövegmagyarázat történetének áttekintése. A zsidók szövegmagyarázata I.—IV. századbéli zsidó szövegmagyarázati irányzatok; későbbi zsidó szövegmagyarázat. — Katolikus szövegmagyarázat. A szent atyák szövegmagyarázati rendszere, II.—XII. századbéli nevezetes keleti és nyugoti értelmezők. A scholastikusok korszaka; a kat. szentírásmagyarázat aranykora (1560—1660) A XVII—XX. század szentírás-tanulmányai. — Protestans szentírás magyarázat: A pro estantizmus elejétől a rationalismusig; a szentírási rationalismus rendszerei; a protestans szentírás-tudomány mai állapota. — A magyar kath. szentírás-irodalom ismertetése. Heti óra: 5. Tankönyv: R. Cornely

S. I Historicae et criticae Introductionis in Ll. sacros compendium. Hallgatják I.—II. évesek. Tannyelv: latin. Tanár: Valdin ger István.

5. *Újszövétségi szentírási szövegmagyarázat.* Az Údvözítő gyermekkorának története (Máté I. II.) nyilvános pályára való előkészülete (III. IV.) t hegyi beszéd (Máté V. VI VII.) A keresztség szükségessége (Ján III.) Az Oltárszentségről szóló beszéd (Ján. 6.) Az Ur főpapi imája (Ján. XVII.) Szt. István vértanu védőbeszéde (Ap. esel. VI VII.) Az evangéliumi megigazulás bő sége (Róm. V. VI VII.) Az evangéliumi megigazulás bő sége (I. Kor. XII. XIII. XIV.) Az ószövétségi törvény és az evangélium viszonya (Gal. III. IV.) Az Údvözítő főpapi tisztségének örökö valósága és szentsége (Zsid. V VI VII.) Az Údvözítő áldozatának hatékonysága és tökéletessége (Zsid VIII. IX. X.) A meg váltásból kiáradó áldások (I. Pé. I. II.) A menyeyi városnak szépsége (Titk. jel. XX XXI.)

Heti óra: 4. Tannyelv: magyar-latin. Tankönyv: R. Cornely Synopses oo. ll ss utriusque Testamenti. Paris, 1899 — Bernardino de Pequigny: opus in d. Pauli epistolas. (Migne: Cursus S. S. XXIV. XXV) Tanár: Valdinger István.

5. *Metaphysikai lélektan.* Az emberi lélek természete. Az erre vonatkozó természettudományi és bölcseleti ellenvetések czáfolása. Trichotomismus. A test és lélek egyesülési módja és kölcsönhatása. Az emberi tehetségekről általában. Az érzéki tehetségek. Sensus communis Phantasia. Memoria, reminiscencia. Aestimativa. Értelem Vágyó tehetség. Érzéki vágyó tehetség. Szabadakarat. Ellenvetés-k. Az emberi nem eredete. Az emberi lélek eredete. Ellenvetések. A lélek halhatatlansága. A jövő élet bölcseletileg tekintve. A darwini evolutio. Socialismus és kereszteni bölcselet.

Heti óraszám 2. Hallgatják a III. és IV. éves növendékek. Előadási nyelv: latin, néha magyar is. Tankönyv: Egger: Propaedeutica philosophico—theologica. Tanár: Szilvek Lajos dr.

6) *Ismerttan.* — Az emberi megismerés természete. Az érzéki megismerés. Az értelmi megismerés tárgya. Species intelligibilis. Verbum mentis. Az értelmi megismerés keletkezéséről: a velünk született eszmék, az idealismus, a materialismus, sensismus, empirismus intellectualis, a traditionalismus, az ontolo-

gismus kifejtése és czáfolata. Az eszmék keletkezése részletesen. Az emberi megismerés értéke A bizonyosság fogalma, fajai, fokozatai. Lehetősége és határai. Forrásai: tapasztalat, értelem, hit. A bizonyosság végső motívuma és criteriuma. Ő szentségének, XIII. Leo pápának „Aeterni Patris” körlevele a scholastikus bölcsélet műveléséről ismertetve és méltatva.

Heti óraszám 2. Hallgatják az I.—II. éves theologusok. Előadási nyelv latin, néha magyar is. Tankönyv: Egger, Propaedeutica philosophico — theologica. Tanár: Szilvek Lajos dr.

7. *Keresztény sociologia. Általános rész.* A sociologia meghatározása, felosztása, viszonya a theológiához, czélja és haszna.

Az emberi társaságról: a társadalom természetes eredete, Krisztus országa az emberi társaság nagy épületének ideálja. Tévtanok. „Status naturae”. A társadalom szervezete; kapesa a jog. Természetjog létezik. Jog-erköles-vallás viszonya egymáshoz. Minden jog Isten tekintélyén nyugszik. Pévtanok; materialismus rationalismus (Kant, Fichte, pantheismus, schola historica stb.)

Részleges sociologia. Elméleti részben a családjog; hitvesi, szülői, alattvalói társulás. A teljes család. — Tulajdonjog. Tulajdonjog léte. A tulajdonszerzés módjai. Socialismus, Communismus rövid története. Lasalle és Marx theoriáinak czáfolata. Az állam kötelességei az anyagi jólét előmozdításában — *Gyakorlati részben*: A lelképásztor sociális tevékenysége a magánéletben, hivatalos és nem hivatalos érintkezéseiben; községi, megyei és országos életben. A lelképásztor és a kath. sajtó, népkönyvtárak. Kath. egyesületek; hitbuzgalmi; a ker. szeretet és jótékonyág szolgálatában álló egyesületek; kath. irodalmi és culturalis egyesületek; társadalmi egyetlek: körök és olvasóegyletek, legény- és ifjusági, munkás, mester- és szakegyletek; inas otthon. Kolping életrajza és socialis működése. Szabóky Adolf, a budapesti központi legényegyesület néhai nagynevű elnöke. A pécsi legényegylet rövid története. Anyagi érdekeket előmozdító egyetlek. Takarékmagtárak — szövetkezetek.

Az egyetlek alapítása, vezetése.

Az egyetlek és szövetkezetek országos szervezése, országos szövetségek.

Heti óraszám 1. Hallgatják a III.—IV. évesek. Tannyelv: magyar. Tanár: Virág Ferencz

8) *Gazdaságtan. A talajismeret és növénytermelés köréből.* A növények élete és táplálkozása. A talaj keletkezése. A talaj alkotórészei s azok jelentősége. A talaj tulajdonságai vonatkozással annak értékére. A talajok osztályozása a főbb alkotó részek szerint. Az agyag-, vályog-, lösz-, homok-, mészmárga és humusztalajok jellegzése. — A talajművelés czélja. A talajművelés gyakorlata. Az ásás és rigolozás. Az eke alkotórészei. Ekealakok. Az eke megválasztása. Az eke beállítás. A szántás iránya, mélysége, szélessége, módjai, ideje és megisméllése. — A töltegetés. Az altalaj porhanyítása. A grubberolás és extirpálás. A borona és annak alkalmazása. A kapálás. A henger és annak alkalmazása. A trágyázás czélja. Az istállótrágya összetétele és értéke. Az istállótrágya kezelése a telepen. A trágya kihordása és kezelése a szántóföldön. A holdankint alkalmazandó trágya mennyisége. A kosarazás vagy esztenázás. A trágyalé alkalmazása. A keveréktrágya készítése és alkalmazása. Zöldtrágyázás. Az egyoldalú trágyák jelentősége. A nitrogén-foszfor és kalium trágyák alkalmazása. A közvetve ható trágyafélék — a mészmárga- és gipsz alkalmazása. Az ugar és vetésváltás jelentősége a talajerő fentartását illetőleg. A vetés. A jó vetőmag kellékei. Vetőmagtermelés. Megváltoztatás. A vetőmag előkészítése. A vetés ideje, mélysége és módjai. A vetőmag mennyisége. Az ültetés. A növények ápolása. A gyomok kártékonyága s az ellenük való védekezés. A gabonafélék — hüvelyes — kapás és takarmánynövények termelése

Az elméleti oktatás kiegészítésére a püspöki róm. kat. tanítóképző intézet kulturkertjében gyakorlati okmutatások tartattak. Heti óraszám: 1. Hallgatják a III.—IV. évesek. Tanár: Sommsich Béla.

9) *Közegészségtan.* A légkör és alkotó részei. A hőmérsék; a levegő mozgása; a levegő tisztátalanságai; az éghajlat. A víz. Milyen vizet igyunk? Az esővíz; a talajvíz és források; a kutak, folyók, patakok, tavak víze. Az ivóvíz tisztítása; ásványvizek. A víz, mint a tisztaság fenntartója. A táplálkozás. Szüksége és mérve. Légenytartalmu tápszerrek. Széntartalmu tápanyagok. Egyéb tápanyagok. Étkek. Diaceta.

Vetemények, burgonya, gombák. Mérges gombák A tej. Hamisításai Hus ; beteg állatok husa ; romlott hus ; a hus eltartása ; hurkafélék ; élvezeti szerek ; konyha és evésszerek Ruházkodás. Lakás. A talaj. Az egészséges lakás. A ház szellőzése, fűtése, a közönséges vaskályha ; a központi fűtés. A világítás. Csatornázás. Mezőöntözés. A közegészség gondozása. A község fekvése. A szemét eltávolítása. Műhelyek, ipartelepek, gyárak. Az utcák tisztítása. Vizellátás. Elelmi szerek vizsgálatá. Az iskola. Gyermek-menhely. Arvaház, szegényház, aggápoló, kórház, tébolyda. Temető, temetkezés. Fertőző betegségek A fertőző betegségek keletkezése. A kórsír. A járványok. A fertőző betegségek pusztítása. Védekezés. A bejelentés. Az elkülönítés A fertőlenítés. A kanyaró. A vörheny. A kiütéses hagymáz. A hólyagos himlő. A himlő-oltás. A bárányhimlő. A hasi hagymáz. Gyomor-bélhurut Cholera-nostras. A cholera. Vérhas. Szamárhurut. Influenza A difteritis. A tüdővész. Szembetegségek. Veszttség. A gyöngykór. Galand- és fonál-féreg Segítség-nyújtás. Kuruzsolás. Csontrakók Babona. Törvények Sebesülések és ezek folytán fellépő vérzések. Kis sebzések. Verőeres vérzés. A viszér sérülése. Sebesülése nélkül is támadhat vérzés. Zuzódás. Fiebam. Rándulás Csonttörés. Harapott seb. Kigyómarás. Égési sebek. Maró vegyszerek. Mérgezések. Maró mérgek. Más mérgezések. Ájulás Nehéz nyavalya. A gutaütött ember. Fulladás Vízbe fulladt ember. Lomló földdel eltemetett ; élesztési kísérletek. Napszúrás Megfagyás Villámsújtott ember. Kötés. Kötészereszek Heti óraszám : 1. Tanár : Bahula József dr.

Ezen kívül :

1. Gyakorlati szertartástan : Szent mise szertartásainak be- gyakorlása ; rubrika magyarázat. Assistentia. Breviarium kezelés Kézi könyv : Erker József : Enebiridion liturgicum.

Hetenkint kétszer. Tanítja : Wajdits Gyula.

2. Egyházi ének : A choral-ének fogalma, története és értéke. A hangok nevei, összeköté-e (scala) Hangközök, hangjegyrend- szer, kulcsok ; rithmus, — A hang, beszéd-olvasási szabályok, szótagok hangsúlyozása, hangtaláló gyakorlatok. A nyolczadnemek származása, az oktavnemek nevei, az egyházi hangnemek ismer- tető jelei, az I—VIII. hangnemek mivolta és tulajdonságai, trans-

positio. diésis Liturgikus könyvek, egyházi év és naptár, római missale és breviarium berendezése. — A szent mise énekrészei- nek gyakorlata : introitus, kyrie, gloria, oratio, lectio, evangelium- credo, praefatio dallamok (sollemnis, ferialis). Pater-noster, com- munion, ite missa est. — A zsoltár éneklés s az egyházi év rend- kívül ünnepei alkalmával előforduló szertartások begyakorlása.

Hetenkint kétszer : I—IV. évfolyam Kézikönyv : dr. Haberl X. Ferenc Magister. (Fordította : a pécsi növ. papság, III. kiadás)

Előadja : Glatt Ignác.

3. Gyakorlati szóközi fellépések.

A II—I. évesek szeptembertől december végeig dogmati- kus és erkölcsani, — IV—III évesek febr-tól áprilisig hitelem- zési szent-beszédekkel léptek fel az intézet kápolnájában az e öljáróság és növendékek jelenlétében jobbára vasár- és ünne- pnapokon ; a szóoklatok tartama : 20 perc — Május 5—6-án. verseny-szóoklat az előljáróság és tanári kar jelenlétében, tet- szésszerinti egyházi be-zédnennel ; a beszédek átlagos tartama 5 perc. Az előljáróság és tanári kar titkos szavazata után az első jutalmat, (30 kor. 60 fill.) Kőbor Antal alapítvány kamatját, Braun István III. éves, a második díjat (20 kor. 40 fill.) ugyanazon ala- pítványból Cserti István III. éves nyerte el. A papnevelő-intézet részéről egy-egy 10 koronás arany jutalomban részesültek : Rein- hardt György IV. éves, Mátyay Antal IV. és Csokonay Béla IV. növén- dékek — Felléptek, ezenkívül dicsérendő számmal és buzgalommal önként az intézeti kápolnában tartott májusi ájtatosság alkalmával minden második napon ; az egyes szentbeszédek tárgya az „Ur anygala“ imádság hittani és erkölcsani tartalma köréből vettetett.

A változó tantárgyak közül a tanév folyamán nem adattak elő a következők : alapvető hittan, erkölcsan, egyházjog, öszö- vetségi szentírástan és szövegmagyarázat és pedagogia

A növendékek sorban, hetenkint kettenként meg je- lemnek a püspöki gyakorlóiskolában, ahol a kitűzött anyag- ból, gyakorlati hitelemzésre vannak kötelezve, első félórá- ban egyik, második félórában a másik. Megelőzőleg tar- toznak a tárgyalandó anyagot kidolgozni. A dolgozatot a

hitelemzés tanára nézi át és hagyja helyben. Megelőzőleg a növendékek jelenlétében, a hitelemzés tanára tart gyakorlati hitelemzői előadást.

Ezenkívül minden növendék tartozik egyszer, az előjáróság jelenlétében hitelemző szentbeszédet tartani. A szentbeszédet szintén a hitelemzés tanára vizsgálja át.

VI.

A hittani intézet hallgatói.

Név. Évfolyam	Születési hely és idő.	Érettségít tett	Beszél
<i>IV. évesek :</i>			
Csokonay Béla	1879 ápr. 6. Fehérvár	Pécsett	m.
Mátay Antal	1878 aug. 20 Légrad	Csurgón	m. h.
Perczel Dezső	1881 jul. 16 Bonyhad	Budapesten	m.
Reinhardt György	1879 okt. 11 Báltaszék	Pécsett	m. n.
Szabó Arpád	1879 jul. 20 Baja	Pécsett	m.
<i>III. évesek :</i>			
Blandl György	1879 okt. 13 Maiss	Pécsett	m. n.
Braun István	1878 decz. 10 N.-Keér	Pécsett	m. n.
Cserti István	1879 dec. 30 Csokonya	Pécsett	m.
Czindery András	1878 nov. 24 Mőhács	Pécsett	m.
Dubniczky László	1879 jun. 21 Hőgyész	Kalocsán	m.
Folnegovič György	1879 okt. 28 Zágráb	Zágrábban	m. n.
Hoffer Gergely	1878 szept. 28 Szabar	N.-Kanizsán	m.
Hoffman Károly	1878 okt. 24 Kaposvár	Kaposvárott	m.
Körmendy Izidor	1877 szept. 14 K.-Őrs	N.-Kanizsán	m.
Peresics Ferencz	1880 nov. 13 Perlak	Zágrábban	m. h.
Stefan Arthur	1879 dec. 24 Miskolcz	Pécsett	m. n.
<i>II. évesek :</i>			
Fábiánics József	1878 okt. 14 Hőgyész	N.-Kanizsán	m. n.
May Vilmos	1880 ápr. 18 Pécs	Pécsett	m. n.
Pichler Alajos	1880 jun. 17 Pécs	Pécsett	m.
Stimicz József	1881 aug. 28 D.-Földv.	Pécsett	m.
Szeitz József	1880 febr. 11 Várdomb	Pécsett	m. n.
<i>I. évesek :</i>			
Faulstich Adám	1883 febr. 10 Maiss	Pécsett	m. n.
Fent Gyula	1882 jun. 7 Hőgyész	Pécsett	m. n.
Feyerbach Pál	1882 okt. 26 Dúzs	Pécsett	m. n.
Gaál János	1881 aug. 13 D. Földv.	Pécsett	m.
Gartner Elek	1880 szept. 2 Strém	Szombathelyen	m. n.
Hardy Ernő	1880 okt. 30 N.-Kan.	Pécsett	m.
Kun Lajos	1882 jan. 20 B.-pest	Kalocsán	m.
Nagy István	1883 aug. 13. Szeged	Pécsett	m.

Rövidítések : m = magyar, n = német, h = horvát. — A latin nyelv ismeretét, mint szükséges előkészületet, külön nem tüntettük ki.

VII.

A lefolyt tanév története.

1. A hittudományi intézet hallgatói valamennyien a pécsi püspöki papnevelő benlakó növendékei voltak. A papnevelő intézet főhatósága:

Méltóságos és főtisztelendő

HETYEI HETYEY SÁMUEL úr

Isten és az apostoli szentszék kegyelméből pécsi megyés püspök stb.

Elüljáróság:

Intézeti kormányzó: Wurster József dr. székesegyházi kanonok.

Alkormányzó: Körmeny Károly, szentszéki ülnök.

Lelkiigazgató: Wajdits Gyula, székesegyházi tb. kanonok

Tanulmányi felügyelő: Valdinger István, theol. h. tanár.

2. A papnevelő intézet számára megyés püspök ur Ó méltósága 1898. nov. 1. ujonnan kibocsátott törvénykönyv szabványai szerint munkálkodtak a növendékek a lelki kiképzésen, a papi hivatással és működéssel járó erényeknek megszerzésén, vettek részt a nyilvános és az itthon tartott istentiszteleteken és a törvénykönyvben megszabott napirend intézkedése szerint végtek tanulmányaikat.

3. Az 1901—902-iki tanév az intézeti igazgató által 1901. szept. 15. a székesegyházban czelebrált ünnepélyes szent misével, a Szent Lélek Isten fölvilágosító kegyelmének segélyül hívásával vette kezdetét; az első félév 1902. jan. 14. 15. 23. 24. 28. megtartott félévi vizsgálatokkal záródott le. Második félév jan. 31-én elkezdődvén a jun. 13. 14. 21. 23. 26. 27. megtartott vizsgálatok után jun. 28. a székesegyházban végzett ünnepélyes „Te Deum“-mal fejeztetett be.

4. A tanári testület az intézeti igazgató elnökle alatt több alkalommal tartott tanári gyűlést részint a tananyag megállapítására, részint a vizsgálati sorrend összejegyzésére és egyéb ügyekre nézve, mely tanácskozmányi megállapodásról felvett jegyzőkönyvek jóváhagyás vegett Megyés Püspök Úr Ó méltóságához fölterjesztettek.

5. Megyés Püspök Úr Ó méltósága a papnevelő és hittudományi intézet ügymenete és állapota iránt való érdeklődéséből kifolyólag többször szerencsételtett bennünket magas látogatásával, végighallgatván több előadást, különös érdeklődést tanusítván a lekipásztorkodástan, nevezetesen a növendékeknek a hitelmezésstanban való előhaladása iránt; buzdításul ez alkalommal Csokonay Béla IV. é., Mátay Antal IV. é. hallgatókat egy-egy 20, — Szabó Árpád IV. é. és Hoffmann Károly III. é. hallgatókat egy-egy 10 koronás aranynyal jutalmazta.

6. Az intézeti növendékség karácsony estéjén az intézet disztermében az elüljáróság, tanárok, és nagyszámu vendégek jelenlétében tombolával öszkek tölt karácsonyfa ünnepélyt tartott, melynek műsorából kiemeljük Csokonay Béla IV. éves hh. felolvasását és Mátay Antal IV. é. hh. szavalatát; a tombolatárgyak értékehez megyés Püspök úr Ó méltósága 3 drb. 20 K aranynyal, az intézeti kormányzó pedig száz koronával járult — 1902 május 1. Ó szentségének dicsőségesen uralkodó XIII. Leónak 25 éves pápai jubileumára szintén nagy örömmel, kegyelettel és lelkesedéssel gyűltek össze az intézet disztermében növendékeink; az ünnepély keretében, a mely előkelő hallgatóság érdeklődésével és figyelmével találkozott, kiemeljük Reinhardt György IV. éves th. felolvasását, Cindery András III. é. th. szava atát és Braun István III. é. th. ünnepi beszédét. Jan. 25. ünnepelte a növendékség intézetünk védőszentjének, a nemzetek apostolának, szent Pálnak emlékét; az ünnepi beszédet fényes hallgatóság jelenlétében latin nyelven Reinhardt György IV. é. th. tartotta — Kirándulások és szórakozások sorában fölemlítjük, hogy az intézet kaszárnya-ulcai kertjének az 1902 tavaszi szezonjára való megnyitása ozsonnával és tekeversenynyel kapcsolatban az intézeti elüljáróság jelenlétében apr. 24-én történt. — 1902. jun. 2. án pedig reggeli 5 óraker gyalog-

szerrel az intézet kökényi birtokára rándult a növendékség hol az erdei kápolnában 1/28-kor szent misét hallgatott s a napot különféle szórakozásokkal (ének, teke, séta) eltöltvén, este kocsival visszajött. E kirándulás az intézet szilvái szőlőjének gazdasági meglátásával volt összekötve.

VIII.

Szent Pál Társulat.

A pécsi hittudományi intézet kebelében fennálló Szent Pál Társulat méltóságos és főtisztelendő Heteyi Hetey Sámuel pécsi megyés püspök Ur egyenes kívánságára s 3920/1901. sz. alatt jóváhagyott alapszabályai értelmében a jelen iskolai évtől kezdve a hittudományi tanfolyam összes hallgatóit magában foglalja s kötelezi őket az egyházi szónoklás, értekezés és felolvasás gyakorlására, illetve tartására.

Jelen iskolai évben Társulatunk 29 tagot számlált. Alakuló gyűlésünket 1901. szept. 29-én tartottak meg, melyen a szűnidei tisztviselőkar lemondása után az 1901—902. tanév tisztikara Valdingor István tanulmányi felügyelő tár-ulati igazgató vezetése alatt következőkép alakult meg Elnök lett: Csokonay Béla IV. é. th., főjegyző: Mátay Antal IV. é. th., főkönyvtáros: Szabó L. Arpád IV. é. th., pénztáros: Cindery András III. é. th., alkönyvtáros: Blandi György III. é. th., I. aljegyző: Gaál János I. é. th., II. aljegyző: Kun Lajos I. é. th. A tisztviselőkarban csupán a főjegyzői állásra vonatkozólag történt évközben változás, a megnyílyben ez lemondás folytán megüresedvén, új főjegyzővé Stefan Arthur III. é. th. választott meg.

Társulatunk a tanév folyamán összesen 25 gyűlést tartott, melyek közül alakuló, záró, 2 szónoklati, 6 rendkívüli, 15 rendszeres közgyűlés volt. Az alakuló gyűlésen a tisztviselőkar alakult meg, a zárón pedig a Társulat pályadíját osztották, ki majd a tisztviselőkar adta be lemondását. Szónoklati gyűléseinken Wurster József dr. kanonok, intézeti kormányzó által kitzűzött 2 cs és kir. arany elnyerése végett szép számban vettek föl tagjaink aversenyt, kik közül Cindery András III. é. th. és Feuchach Pál I. th. vettek el egy-egy pályadíjat Rendkívüli gyűléseinken a Haberl féle „Magister Choralis”. pályatételek stb. került szóba. Közgyűléseink tárgyát szónoklatok, (14) felolvasások (13) és műbíráások (27) töltötték ki. Csak-

nem minden egyes tag kivette mindebből a maga részét. Czindery András III. th. „Csoda és spiritizmus“, Stímicz József II. th. „Az enyhülés dalaiból“ „Patrona Hungariae“ (költemények), Blandi György III. é. th. „Golgotha“, Szeitz József II. é. th. „Az Üdvözítő csodáiról“, Faulstich Ádám I. é. th. „A husvéti vita“, Hardy Ernő I. é. th. „Az idealizmus hajnalán“. Kun Lajos I. é. th. „Napoleon“, Braum István III. é. th. „A magyarosításról“, Nagy István I. th. „Ferde nevelés“ stb. ezimen tartottak felolvasást. A bírálatra beadott rendes művek közül 25-öt tartott a Társulat elfogadhatónak Örvendetés tényként említjük föl, hogy a tagok főleg szentbeszédnek készítését kultiválják. Egy-két czímet igtatunk ide: „A napkeleti bölcseskről (szent beszéd) (Regnum coelorum szent Máténál“ (bibl. ért.) „Voltak-e Jézusnak testvérei? (bibl. ért.) „Az anyaszentegyházról“ (hitelemző beszéd.) „Mária predikáció“, Spekulatív „theologia“, „A pap és a castitas“, „A szentírás állítólagos apokrif idézetei“ „Származhatott-e a keresztény vallás mythosból?“ „Egyházi beszéd a káromkodásról“.

Zárógyűlésünket 1902. jun. 15. tartottuk meg. Itt történt a Wurster József dr. kanonok Wajdits Gyula th. kanonok, Kirschanek Ödön szent istváni plébános, Rézbányay József dr. theol. tanár, Virág Ferenc spiritualis, Valdinger István tanulm. felügyelő, és a Társulat által kitzűzött pályadíjak kiosztása —

a) Wurster József dr. kanonok pályadíjára (1 cs. és kir. arany) beérkezett két mű:

1. „Az újabb kor hitetlenségének okai“.

2. Liberalizmus, szocializmus, katolicizmus“. A bírálók ez utóbbi művet jutalmazták, szerzője: Braum István III. é. th. A másik dicséretet kapott; szerzője: Feuerbach Pál I. é. th.

b) Wajdits Gyula th. kanonok úr pályadíjára, Benger „Pastoraltheologie“, beérkezett két mű:

1. „Liturgikus szent beszéd“

2. „Karácsonyi szent beszéd“.

A kitzűzött pályadíjat Braum István III. th. nyerte el „Karácsonyi szent beszéddel“.

c) Rézbányay József dr. 3 drb. cs. és kir. aranyat tűzött ki. Az egyikre („Mi a főoka annak, hogy intelligenciánk a hit természetében tudatlan?“) nem érkezett be mű, a másikra (a papi koronák haszna“) beérkezett munkát a bírálók nem találták

jutalomra méltónak, de rendes mű gyanánt elfogadták (szerzője: Hoffer Gergely III. é. th.) Csupán „A szent beszéd világoasságának tényezői“ e. mű szerzőjét jutalmazták: Czindery András III. é. th. szeméjében.

d) Kirschanek Ödön 10 koronás pályadíjjal Blandi György III. é. theologust jutalmazta: „A ker. szocializmus különös tekintettel Magyarországra“ cz. munkájáért.

e) Virág Ferenc 2 drb. 10 koronás aranyat tűzött, ki egyiket vallásos költeményre, másikat elbeszélésre. A költemény díját Stímicz József II. é. th. vitte el „Mária-dalok I—IV. c. verseivel, az elbeszélését: Hardy Ernő I. é. th. „Hát még erre is jó a rózsafüzér?“ c. karcolatával.

b) Valdinger István I. drb. 10 koronás arannyal jutalmazott biblikus tételére Cserti István III. é. th. pályázott, kinek „A nyolc boldogság öszövetségi vonatkozásai“ e. művét bírálói jutalomra méltónak tartották.

9. A Szent Pál Társulat 6 drb. aranyat tűzött ki pályatételre, melyek egyikére („XIII. Leo és a kath. tudományosság“) azonban nem érkezett pályamunka. A két szabad-tétel közül egyikre „Az infallibilitás és az ó-katolicusok“ e. mű érkezett be, melyet csak dicséretre méltattak bírálói. Szerzője: Nagy István I. é. th. A másik szabad tételre beérkezett művet („A magyarországi kath. alapok és alapítványok jogi természete“) azonban jutalmazták is. Szerzője: Blandi György III. é. th. A Társulat szent beszéd tételére (szent Istvánnapra predikáció) beérkezett egyik művet bírálók elvetették, a másikat pedig dicsérettel elfogadták s a harmadikat, melynek szerzője May Vilmos II. é. th., jutalomra méltónak tartották. A papság társadalmi működésének szükségessége“ e. tételt Blandi György III. é. th. dolgozta, kinek művét a bírálók dicsérettel pályadíjra érdemesnek mondták. Végül egy pécsi püspök életét tárgyaló értekezés díját: Hardy Ernő I. é. th. vitte el „Janus Pannonius“ e. munkájával.

A mi a Társulat belső életét illeti: Kemenes Ferenc veszprémi székesegyházi nagyprépost, a kiváló egyházi költő Társulatunk tiszteletbeli tagjává választottuk azon alkalomból, midőn a felszázados költői munkásságának gyümölcsét (összes költeményei, 3 kötet) Társulatunk könyvtárának ajándékozta.

Könyvtárról lévén szó, fölemlítjük, hogy ezen évi szaporodással együtt könyvtárunk 1277 művet számlál 2252 kötet — és 145 füzetben. Ebbe azonban nincs beleszámítva az a 302 évfolyam különböző (tudományos, szépirodalmi és hittudományi) folyóirat, mely Társulatunk birtokát képezi: Kiadványaink közül a „Magister Choralis“-ból 391, Dr Dippel: „Korunk két főkérdése“ e. műből 25, Secondo Franco „Gyakorlati útmutatás“-ából pedig 79 példánnyal rendelkezünk. A jelen iskolai év folyamán a következő lapokat járatta Társulatunk: „Alkotmány“, „Hazánk“, „Pécsi Közlöny“, „Hittudományi Folyóirat“, „Ébredünk“, „Egyházi Közlöny“ és „Bölcséleti Folyóirat“. Mint a szent István Társulat tagja olvasta ezeken felül a „Katholikus Szemlé“-t is.

A mai Társulat pénzbeli vagyonát illeti: jelenleg 600 koronával rendelkezik.

PEL

A

PÉCSI PÜSPÖKI

HITTUDOMÁNYI
INTÉZET

ÉVKÖNYVÉ

AZ

1901-1902

TANÉVRÓL

Közl.

az igazgató.